

Hajdúdorog, 1868–2018

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

II. Textus/Fontes

III. Manualia

IV. Institutiones

V. Varia

VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis

Sorozatszerkesztők:

Szabó Péter és Véghseő Tamás

Hajdúdorog, 1868–2018

Tanulmányok és források
a magyar görögkatolikusok történetéhez

Szerkesztette:

VÉGHSEŐ TAMÁS

Nyíregyháza

2019

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 10

Kiadja a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

Tel. +36/42/597–600

www.szentatanaz.hu

e-mail: szentatanaz@szentatanaz.hu

Felelős kiadó:

Dr. Véghseő Tamás, rektor

A kötet az MTA-SzAGKHF Lendület
Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport
kutatási projektje keretében jelent meg.

© A kötet szerzői, 2019

Borítótervés tördelés:

Artworks IT

A borítón:

A hajdúdorogi székesegyház a 19. század közepén

(Vasárnapi Újság, 1859. január 16-i szám)

és Farkas Lajos, hajdúdorog főhadnagya

(Vasárnapi Újság, 1896. március 22-i szám)

A hátoldalon:

A hajdúdorogi székesegyház

(Bakos Zoltán felvétele)

ISSN 2060-1603

ISBN 978-615-5073-82-3

Tartalom

Előszó	7
--------	---

TANULMÁNYOK

Gárdonyi Máté: <i>A katolikus egyház a dualizmus korában</i>	11
Janka György: <i>A magyar görögkatolikusok első naggyűlése Hajdúdorogon 1868-ban</i>	29
Véghseő Tamás: <i>Hajdúdorog 1868 – Hajdúdorog 1912</i>	55
Marosi István: <i>A honfoglalás millenniumja és a Munkácsi Egyházmegye</i>	75
Godzsák Attila: <i>Az egyházi unionizmus a két világháború közötti Magyarországon</i>	95
Sárándi Tamás: <i>Adalékok a hajdúdorogi püspökség 1940 utáni észak-erdélyi jogkiterjesztéséről folytatott közvetlen tárgyalások történetéhez</i>	109
†Pirigyi István: <i>Farkas Lajos, Mészáros Károly és Petrus Jenő életrajza</i>	127

FORRÁSOK

<i>A magyarországi magyarajkú görög katolikusok egyetemes országos ülésének jegyzőkönyve</i>	151
<i>A magyar nyelv liturgikus használatának szentszéki tiltásával kapcsolatos iratok az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának levéltárából (1896–1898)</i>	159

Előszó

1868. április 16–17-én Hajdúdorog városa adott otthont a magyar görögkatolikusok első nagygyűlésének. Egyházunk kollektív emlékezetében némileg megfakult az emlékezete ennek az eseménynek. Ha megkérdezzük egy átlagos görögkatolikus hívőt vagy papot, mit tart számon a múltunkban nevezetes évként és eseményként, szinte kivétel nélkül 1912-t és a Hajdúdorogi egyházmegye alapítását kapnánk válaszként. 1868 és a hajdúdorogi nagygyűlés eseménye csak kevesek ismeretanyagának része.

2018-ban a nagygyűlés 150. évfordulója kiváló alkalmat teremtett arra, hogy ezen a helyzeten némileg változtassunk. A változtatás szükségessége nem volt kérdés, hiszen minél jobban távolodunk 1868-tól, annál inkább tűnik sorsdöntőnek az első magyar görögkatolikus nagygyűlés.

A magyar görögkatolikusok 2015 óta metropóliai rangú sajátjogú egyházban élnek, három egyházmegyébe szerveződve. A Görögkatolikus Metropólia felállítását nemzedékünk – tekintve az elmúlt évtizedek fejlődését és a környező görögkatolikus egyházakban végbement változásokat – szinte szükség- és törvényszerűnek vélte. A kortársak figyelmét nehéz a megélt éveket-évtizedeket meghaladó időszakokra irányítani, pedig ez mindenképpen szükséges ahhoz, hogy helyesen tudjuk értelmezni és értékelni napjaink történéseit.

Ha készen állunk megismerni a magyar görögkatolikus múlt részleteit, akkor fel fogjuk ismerni, hogy a 2015-ös történelmi jelentőségű változás se szükség-, sem pedig törvényszerű nem volt. Sőt, éppen ellenkezőleg! Az, hogy ma a magyar görögkatolikusok ilyen magas szintű egyházszervezetben élhetnek és élnek, sokkal inkább a rendkívüli és a „normálistól” eltérő kategóriába tartozik.

1868 tavaszán a hajdúdorogi magyar görögkatolikusok nem azért hívták meg tanácskozásra az általuk ismert és számon tartott közös-

ségek képviselőit, hogy arról tanácskozzanak, hogyan is tudnának metropóliába szerveződni. A fő kérdés egészen más volt. Azt akarták megtudni, hogy van-e egyáltalán esély arra, hogy a 19. századi Magyarországon megmaradjon a magyar nyelvű görögkatolicizmus. Van-e egyáltalán esély a megmaradásra? Tehetnek-e valamit azért, hogy a bizánci rítus és a magyar nyelv és kultúra ezen sajátos találkozása ne olyan rövid epizód legyen a magyar történelemben, amilyen rövid epizód volt az Árpádházi uralkodók korában?

A nagygyűlés krónikása feljegyzi, hogy amikor a hajdúdorogiak vezetői azt észlelték 1868. április 15-én délután, hogy nem a megszokott vasárnap délutáni álmos hangulat uralkodik a kisvárosban, hanem fogatok zörgése, ismeretlen emberek izgatott beszéde halatszik, hatalmas megkönnyebbülés uralkodott el rajtuk. Ezekből a jelekből megértették ugyanis, hogy nemcsak ők aggódnak, nemcsak ők akarnak tenni valamit a magyar görögkatolicizmus megmaradásáért, hanem más, közeli és távoli közösségek is, melyek tagjai mind úgy gondolják, hogy magyarság és bizánci rítus nem egymást kizáró fogalmak, s a magyar kultúra és a görög rítus találkozásából érték született, mely nemzetet és egyházat egyaránt gazdagít.

Az 1868-as hajdúdorogi nagygyűlés – az első találkozás – valójában az egymásra találás és egymás megerősítésének ünnepe volt.

Ez az ünnep volt a kezdet, itt indult el minden, ami elé ma a „magyar görögkatolikus” jelző kerülhet. És fordítva is igaz: ha a hajdúdorogiak nem gyűjtik össze minden bátorságukat és erejüket, ha nem kezdeményezik a gyűlést, vagy ha a többi magyar közösség nem hallja meg a hívó szót, akkor ma semmi se lenne, ami elé odaírhatnánk, hogy „magyar görögkatolikus”.

A hajdúdorogi nagygyűlés nem „repi” rendezvény, kötelezően le tudandó társadalmi esemény volt, hanem igazi ünnep, ami rendkívüli megerősítést adott a résztvevőknek, de még azok unokáinak is. Szüksége is volt még az unokák nemzedékének is a múltból érkező megerősítésre, hiszen olyan harcok és akkora kudarcok vártak a magyar görögkatolikus generációkra, miket megharcolni és elviselni csak nagy lelkierővel voltak képesek.

A visszaemlékezések szerint a hajdúdorogi nagygyűlésen előkerült két nemzeti lobogó. Az egyik a „Magyar Liturgia”, a másikon a „Magyar Egyházmegye” felirat szerepelt. Két cél, két magasra emelt zászló. Ezt a két zászlót bontotta ki Farkas Lajos hajdúdorogi főhadnagy vezetésével a nagygyűlés és ezt a két zászlót lobogtatta görögka-

tolikus papok és világiak újabb és újabb nemzedéke. E két zászló alatt tapasztalták meg azt, hogy a magyar görögkatolikus lét küzdelmes lét, ami nagy áldozatokat és sok-sok csendes tűrést követel a megmaradásért, vagy akár a legkisebb előrelépésért is.

A két zászló elveszett.

Ma már senki se tudja megmondani, hol lehetnek, vagy mikor tűntek el. Elkoptak és eltűntek, ahogyan megkopott és eltűnt az 1868-as nemzedék emléke is a magyar görögkatolikus egyházból.

Nem is tévedhetne nagyobb az, aki erre azt válaszolja, hogy ma már nem kell a megmaradásért harcolni, ma már nem kell a magyar görögkatolikus egyházért áldozatot hozni, ma már nem kell zászlókat magasra emelni, hiszen 2019-ben a számok és mutatók fejlődésről és gyarapodásról árulkodnak.

A valóság ezzel szemben az, hogy ma a magyar görögkatolikusok közössége ugyanolyan erejű veszélynek van kitéve, mint 150 évvel ezelőtt. Más ez a veszély, de az ereje nem kisebb, a hatása pedig ugyanolyan végzetes lehet. Egyházunk minden közösségének, papjának és hívének ma is az a feladata, hogy a megmaradásért tegyen, ha kell, harcoljon és áldozatot hozzon.

Kellenek a zászlók.

*

* *

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán működő MTA-SzAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport 2018-ban konferenciával emlékezett meg az 1868. évi első görögkatolikus nagygyűlésről. Felidéztek a történelmi korszak jellegzetességeit, a nagygyűlés előzményeit és hatástörténetét, valamint kitekintésként későbbi korok egy-egy eseményét vagy fejleményét vizsgáltuk meg közelebbről.

Jelen kötetet a konferencián elhangzott előadások egy részéből állítottuk össze. A hat tanulmány mellé beillesztettük a kötetbe Pirigyi István (1921–2005) egyháztörténész három rövid írását a korszak három kiemelkedő görögkatolikus személyiségéről, Farkas Lajosról, Mészáros Károlyról és Petrus Jenőről). Közöljük az 1868. április 16–17-én megtartott nagygyűlés jegyzőkönyvét. A kötetet forrásközlés zárja. Kutatócsoportunk a közelmúltban értékes forrásokra talált az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának levéltárában. Ezek az 1896. június 27-én a budapesti Egyetemi-templom-

ban tartott magyar görögkatolikus Szent Liturgia következményeiről árulnak el újabb, eddig nem ismert részleteket.

*
*   *

Kutatócsoportunk ezzel a kötettel – ahogyan minden más eszközzel és eredményével – a múlt tudományos igényű megismerésén túlmenően a magyar görögkatolikusok közösségét kívánja szolgálni. Meggyőződésünk, hogy a magyar görögkatolikus emlékezetkultúra megteremtése – vagyis az emlékezés, a múltból érkező üzenetek megértése, a hagyományok megbecsülése – olyan erőforrás, ami nélkülözhetetlen napjaink egyházában.

Nyíregyháza, 2019. május 31.

Véghseő Tamás
kutatócsoport-vezető
MTA-SzAGKHF Lendület
Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

A katolikus egyház a dualizmus korában

GÁRDONYI MÁTÉ

Állóvíz, sőt mocsár – így jellemzi Nyisztor Zoltán pap-publicista a dualizmus korának egyházi miliójét, a 20. század első felének katolikus megújulásáról élete alkonyán írott esszéjében.¹ De a vizek megmozdulnak – utal egy újabb fejezetcímmel az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmei nyomán kibontakozó politikai katolicizmusra és izmosodó keresztény sajtóra, amikor felbukkant a „hódítók” nemzedéke, Prohászka Ottokárral az élen. Nyisztor sommás ítélete nyilvánvalóan azt a meggyőződést tükrözi, hogy a magyar katolikusok számára a két világháború közötti politikai-társadalmi berendezkedés sokkal kedvezőbb feltételeket teremtett, mint a megelőző liberális éra. Ehelyütt nem célom ennek a történelmi eseményeket és szereplőket a „post tenebras lux, a sötétség után lőn világosság” mottó jegyében értékelő szemléletnek a kritikai vizsgálata, inkább azokat a folyamatokat, összefüggéseket szeretném megvilágítani, melyek egyháztörténeti hátterét képezik a magyar görögkatolikusok korabeli törekvéseinek.

Egyháztörténeti nézőpontból a dualizmus korának fő jellegzetességét abban láthatjuk, hogy a katolikus egyháznak meg kellett találnia helyét az Osztrák-Magyar Monarchia liberális elvekre épülő politikai és közjogi környezetében,² társadalmi téren pedig válaszolnia kellett a modernitás kihívásaira.³ A kettős kihívásra adott egyházi válasz

---

1 NYISZTOR ZOLTÁN: *Ötven esztendő. Századunk katolikus megújulása*, Bécs, 1962, 9–39.

2 KOZÁRI MONIKA: *A dualista rendszer (1867–1918)*, Budapest, 2005, (Modern magyar politikai rendszerek); GRATZ GUSZTÁV: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I–II.* Budapest, 1934, (A Magyar Szemle könyvei VIII–IX. Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata, Budapest, 1992); Historiográfiai áttekintés: *Magyarország története a 19. században*, Szerk. GERGELY ANDRÁS, Budapest, 2005, (Osiris Tankönyvek), 379–384, 540–545.

3 Ennek a kérdésnek az elemzéséhez lásd TÓTH ZOLTÁN: *A rendi norma és a „keresztényen*

szimbóluma lehetne a budapesti Szent István-bazilika, melyet ugyan 1851-ben kezdtek el építeni, de éppen a kiegyezés idején módosítottak a terveken (Hild József klasszicista tervét Ybl Miklós neoreneszánsz épülete váltotta fel), s teljes pompájában csak 1905-ben szenteltek fel.⁴ A bazilika stílusát tekintve igazodik a magyar parlamentnek is helyet adó, elegáns pesti városrész összképéhez, ugyanakkor a főváros panorámáját uraló kupolájával azt is jelzi, hogy a katolikus egyház továbbra is domináns akar maradni a modernizálódó magyar társadalomban. Illeszkedés az új politikai irányhoz a régi privilégiumok lehetőség szerinti fenntartásával, és az egyház társadalmi befolyásának megőrzése – ezek voltak azok a célok, melyek a kiegyezés után az egyházi vezetés irányvonalát meghatározták.⁵

Katolikusok a társadalomban

Az 1869. évi első hivatalos magyar népszámlálás és az 1910. évi népszámlálás között eltelt négy évtizedben a katolikus vallásúak száma 7 millió 789 ezerről 11 millió 18 ezerre, népességen belüli arányuk pedig 57,3 %-ról 60,3 %-ra emelkedett (Horvát-Szlavónország nélkül).⁶ Miközben Magyarország lakossága 34,5 %-kal nőtt (13 millió 578 ezer főről 18 millió 264 ezer főre), a latin szertartású katolikusok száma ennél

---

polgárisodás”. *Társadalomtörténeti esszé*, in Századvég (1991), 2–3, 75–130.; TÓTH ZOLTÁN: *A rendi társadalomszervezet történeti színváltozásai*, in *Előadások a polgárisodásról*, I. Rendiség és polgárisodás, Szerk. TÓTH ANDRÁS, Budapest, 1991, 13–25.

- 4 KEMÉNY MÁRIA: *A Szent István-bazilika. Építészet, város, történelem*, Budapest, 2010.
- 5 SALACZ GÁBOR: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1918*, München, 1974, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.); HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.), 444–512, 551–555.; LUKÁCS LAJOS: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról*, Budapest, 1981, 146–197.; ADRIÁNYI GÁBOR: *A magyar állam és a Vatikán (1848–1918)*, in *A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium*, Szerk. CSÉFALVAY PÁL–DE ANGELIS, MARIA ANTONIETTA, Budapest, 2001, 111–127.; KATUS LÁSZLÓ: *Vallások és egyházak a polgári Magyarországon*, in *Magyar Kódex. I–VI*. Budapest, 1999–2001, V. 297–317.
- 6 *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*, Összeáll. SEBŐK LÁSZLÓ, Budapest, 2005, 276–277.; BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, Budapest, 1996, (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 4.), 154–162.; A Horvát-Szlavón társországgal együtt nézve a felekezeti arányok másként alakulnak, részben a latin szertartású katolikusok, részben az ortodoxok javára. 1910-ben Horvát-Szlavónországban a római katolikusok száma 1 millió 877 ezer fő (a népesség 71,6 %-a), az ortodoxok száma 653 ezer fő (24,9 %) volt. A továbbiakban is a Horvát-Szlavónország nélküli adatokat használom.

nagyobb arányban, 45 %-kal emelkedett (6 millió 209 ezerről 9 millió 10 ezerre, vagyis az összlakosság 45,7 %-áról 49,3 %-ára).⁷ A görög szertartású katolikusok növekedése az átlag alatt maradt 27,4 %-os értékkel (1 millió 575 ezerről 2 millió 7 ezerre, számarányuk viszont 11,6 %-ról 11,0 %-ra csökkent). A római katolikusoké⁸ mellett az izraeliták lélekszáma nőtt az átlag felett, 69 %-kal (541 ezer főről 911 ezer főre),⁹ a többi felekezeté az átlag alatt maradt (reformátusok: 29 %, evangélikusok: 19 %, görög keletiek: 12 %). A római katolikusoknak ez az „előnye” nem magyarázható pusztán a nagyobb termékenységgel, mert az ugyan magasabb volt, mint a reformátusoké vagy az evangélikusoké, de alatta maradt a görögkatolikusok és görögkeletiek mutatóinak (de az izraelitáknak és az unitáriusokénak is). Az adatok értékelésénél tekintetbe kell venni az 1870-es évek járványainak népességapasztó következményeit, melyek a római katolikusok törzsterületének számító Dunántúlt és Felvidéket kevésbé sújtották, továbbá a gyermekhalandóság, a halálozási ráta és a kivándorlás régióként eltérő hatásait.¹⁰

A dualizmus korában a katolikusok mindkét rítusa etnikailag vegyes képet mutatott, a magyarság részarányának emelkedésével. A római katolikusok többsége magyar volt (1880-ban 55,1 %, 1910-ben 64,7 %), jelentős német (1880: 18,9 %, 1910: 14,0 %) és szlovák (1880: 19,7 %, 1910: 15,5 %), valamint kisebb horvát nyelvi közösséggel (1880: 3,9 %, 1910: 2,1 %). A görögkatolikusoknak kisebb része volt magyar (1880: 9,39 %, 1910: 15,16 %), többségük román (1880: 58,8 %, 1910: 56,4 %) és rutén (1880: 22,7 %, 1910: 22,7 %), illetve szlovák (1880: 6,8 %, 1910: 3,9 %).¹¹ Az iskolázottság tekintetében a latin szertartásúak valamivel az átlag fölött álltak 1880-ban, ami az írni-olvasni tudást illeti (39,5 %, átlag: 36,4 %), de lemaradtak a reformátusok, evangélikusok és izraeliták 50 % feletti mutatóihoz képest, míg a görög szertartásúak a rangsor utolsó

7 1869-ben még külön rovatban szerepeltek az örmény szertartású katolikusok (4.344 fő), ez azonban az 1890-es népszámlálástól kezdve megszűnt, adataik a „római katolikus” rovatba kerültek.

8 A statisztikák a latin szertartású katolikusokat „római katolikusként” tartják nyilván, holott az újkori katolikus egyháztan és kánonjog szerint a római pápa főségét elfogadó, bármely rítusú katolikus egyaránt „római katolikus”. A továbbiakban mégis – igazodva a köznyelvhez – egyenértékűként használjuk a „latin szertartású” és a „római katolikus”, illetve a „görög szertartású” és a „görögkatolikus” kifejezéseket. Az ortodoxokat a korabeli terminológia „görögkeleti” elnevezéssel illette.

9 Illetve még az unitáriusoké 36 %-kal (54 ezerről 74 ezer főre), és az egyéb felekezetűek száma háromezerről 17 ezerre.

10 MÓRICZ MIKLÓS: *Magyarország népesedése vallási elemei szerint az 1866–1915 években*, in MÓRICZ MIKLÓS: *Válogatott tanulmányok I.*, Budapest, 2003, 223–243.

11 BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 163.

helyét foglalták el 9,1 %-kal. 1910-re a római katolikusok hátránya mérseklődött (63,8 %, átlag: 50,8 %, református: 68,5 %), és a görögkatolikusok írni-olvasni tudása is jelentősen emelkedett (27,6 %).¹² Az urbanizáltság fokát illetően is különbség mutatkozott a két rítus között: míg a latin szertartásúaknak 20,9 %-a élt városokban az 1910-es népszámlálás szerint (átlag: 19,0 %), addig a görög szertartásúaknak csak 6,2 %-a.¹³ Ez az a korszak, amikor a görögkatolikusok kezdenek „láthatóvá válni” olyan városokban, ahol korábban elhanyagolható számban voltak jelen. Debrecenben 1869-ben 416 görögkatolikust számláltak, 1910-ben már 2.655-öt, bár ők így is csak a város lakosságának 2,9 %-át tették ki. Miskolcon 1869-ben 348 volt a görögkatolikusok száma, 40 év múlva már 2.128, a lakosság 4,1 %-a. Mindkét helyen a 20. század első évtizedében jött el a templomépítés és egyházközség-alapítás ideje. De említhetjük a főváros példáját is: 1869-ben Pest-Buda-Óbuda görögkatolikusainak száma 638 volt, 1910-ben már 9.428 (bár csak a lakosság 1,1 %-a). Nyíregyházán ugyan az első népszámláláskor is élt 2.408 görögkatolikus (10,9 %), de 1910-re számuk megduplázódott, bár arányuk nagyjából változatlan maradt (4.378 fő, 11,4 %).¹⁴ Egyébként általános tendencia volt, hogy addig vallásilag majdnem homogén, vagy egy többségi felekezettel rendelkező települések multikonfesszionális jellegűvé váltak a korszak ipari és kereskedelmi fellendülésének hatására.

Egyházkormányzat és államegyházi vonások

Egyházkormányzati téren a katolikus egyház Magyarországon 19 latin szertartású és 6 görög szertartású egyházmegyét foglalt magába.¹⁵ Az esztergomi érseki tartományhoz 8, a kalocsa-bácsihoz 3, az egréhez pedig 4 szuffragáneus püspökség tartozott a latin rítusban, továbbá a pannonhalmi nullius apátság közvetlenül a Szentszék alá rendelve. A görögkatolikus egyházmegyék közül továbbra is az esztergomi érseki tartományhoz tartozott a munkácsi és az eperjesi püspökség, a román görög szertartásúak számára viszont 1854-ben felállították a fogaras-gyulafehérvári érsekséget, mely alá a nagyváradi, s az újonnan alapított szamosújvári és lugosi püspökségeket sorolták. Ugyancsak az önké-

12 BALOGH–GERGELY 1996,, i. m. 164.

13 BALOGH–GERGELY 1996,, i. m. 164.

14 *1869. évi népszámlálás*, i. m. 54, 73, 145, 172.; BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 157–158.

15 Az archontológiához lásd BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 36–85.

nyuralom idején, 1852-ben jött létre Horvátországban a zágrábi érseki tartomány, két latin és egy görög szertartású (Körös) szuffragáneussal. Ezáltal mind a horvátok, mind a románok kikerültek az ősi esztergomi egyháztartományból; ennek látszólag csak szimbolikus jelentősége volt, ami azonban a magyar szabadságharc leverése utáni években, ráadásul a nacionalizmusok korában nem lebecsülendő.

A dualizmus korának a magyar püspöki kar – Scitovszky János bíboros 1866-ban bekövetkezett halálát követően – új prímással az élen indult neki. Simor János, az osztrák egyházpolitika aktív támogatója volt korábban, uralkodói kinevezése (1867. január 20.) épphogy megelőzte a magyar alkotmányosság helyreállítását, ám rugalmas egyházpolitikusként bizonyult, s 1891-ben bekövetkezett haláláig kezelni tudta az állam és az egyház között fellépő feszültségeket.¹⁶ A kiegyezés sajátos egyházi hatása volt, hogy több olyan főpap került be (vagy vissza) a püspöki karba, aki korábban hátrányt szenvedett hazafias magatartásáért. Ilyen rehabilitációban részesült Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök és Mihalovics József zágrábi érsek, akik a szabadságharc utáni megtorlás áldozatai voltak, de ebbe a körbe tartozik Haynald Lajos is, akinek 1863-ban erdélyi püspöki székébe került a magyar nemzeti követelések felkarolása, s most Rómából visszatérve kalocsai érsek lett.¹⁷ Rá számíthatott leginkább a magyar kormány, amikor az új állami egyházpolitika támogatásáról volt szó.¹⁸ Egyébként a magyar egyház súlyát mutatja, hogy ebben az időszakban általában két bíborosa is volt az országnak, a mindenkori prímás mellett előbb Haynald érsek, majd Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök,¹⁹ Samassa József egri érsek, végül Hornig Károly veszprémi püspök²⁰ (a zágrábi érsekek közül Haulik György és Mihalovics József kapta meg a bíborosi kalapot).

A kiegyezés közvetett hatásai közé tartozik a magyar püspöki kar testületi jellegének megszilárdulása. A Magyar Királyság egyházmegyeit érintő közös ügyekben korábban is tartott tanácskozásokat a chorus

---

16 MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka (1707–1945)*, Budapest, 1970, 289–324.; ADRIÁNYI GÁBOR: *Simor prímás és a magyar egyházpolitika*, in *Simor János Emlékkönyv*, Szerk. BEKE MARGIT, Budapest, 1992, (Strigonium Antiquum I.), 15–22.

17 LAKATOS ANDOR: *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891)*. *Biográfia*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2003, Kézirat.

18 LAKATOS ANDOR: *Közvetítés és kiegyenlítés. Haynald Lajos szerepe az autonómia-mozgalom 1867–71 közötti időszakában*, in *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon. 1848–1918*, Szerk. SARNYAI CSABA MÁTÉ, Budapest, 2001, (METEM könyvek 29.), 119–130.

19 PÁLKOVICS ISTVÁN: *Schlauch Lőrinc*, Temesvár, 2002.

20 RAJCSI PÁL–HERMANN ISTVÁN–BARANYA PÉTER: *Báró Hornig Károly emlékezete*, in *Studia Wesprimiensia* 6 (2004) 1–2, 110–126.

episcoporum, mint például 1848 forradalmi hónapjaiban, de ezek az értekezletek 1866-tól váltak rendszeressé (a horvát főpapok viszont ettől kezdve nem vettek részt rajtuk).²¹ Kezdetben a püspökök összejövetelei az országgyűlési ülészakokhoz igazodtak, de 1891-től, már Vaszary Kolos primássága alatt²² szokássá vált az ettől független, tavaszi és őszi rendes ülések rendje, és a jegyzőkönyv vezetése.²³

A katolikus egyház közjogi helyzetét az határozta meg, hogy a kiegyezés után újból életbe lépett a '48-as áprilisi törvények azon alapelve (1848: XX. tc.), amely kimondta a keresztény felekezetek „tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát” (1868: LIII. tc.).²⁴ Ez katolikus szempontból visszalépés volt az 1855. évi osztrák konkordátumhoz képest, mert az Apostoli Szentszékkal összbirodalmi szinten kötött megállapodás az államvallási privilégiumok talaján állt.²⁵ De a kiegyezés idején ehhez a magyar püspökök nem ragaszkodtak, mivel a konkordátum a magyar alkotmányosság felfüggesztésének idején kötött, ezért nemzeti sérelmet jelentett. Így jogilag megszűnt a katolikus egyház államvallás jellege, ám ezt nem hajtották végre a maga teljességében, és nem következett belőle a szeparáció, vagyis az állam és az egyház szétválasztása. A királynak katolikusnak kellett lennie, a koronázást katolikus rituálé szerint végezték. Az állami ünnepeken a hivatalos istentiszteleteket katolikus templomban tartották, az egyházi ünnepeken pedig az állami szervek képviseltették magukat. A főrendiház 1885. évi reformjáig intézményes parlamenti képvisellete csak a katolikus és ortodox egyházaknak volt, a protestánsoknak nem.

Mindenekelőtt azonban megmaradt az apostoli király főkegyúri joga. A magyarországi katolikus egyház feletti patronátus elsősorban az érsekek és püspökök, apátok és prépostok, valamint a káptalani méltóságok kinevezési jogát, illetve az egyházi vagyongazdálkodás feletti főfelügyeleti jogot jelentette. Az uralkodó ezt a jogát a kiegyezés nyomán létrejött alkot-

---

21 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II.*, Összeáll. BEKE MARGIT, München-Budapest, 1992. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.), I. 16–21.

22 MESZLÉNYI, i. m. 325–352.; FÜLÖP ÉVA: *Vaszary Kolos*, in *Esztergomi érsekek. 1001–2003*, Szerk. Beke Margit, Budapest, 2003, 379–385.

23 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, Szerk. BEKE MARGIT, Budapest, 2018.

24 BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. Dokumentumok. I–II.*, Budapest, 2005, (História könyvtár. Okmánytárak 2.), I. 249–251.

25 ADRIÁNYI GÁBOR: *A Bach-korszak egyházpolitikája. 1849–1859*. Budapest, 2009, 112–179.; BALOGH–GERGELY 2005, i. m. 202–214.

mányos keretek között a magyar kultuszminisztérium útján gyakorolta. Ennek egyik következménye a jogtörténeti vita folytatása lett a főkegyúri jog természetéről.²⁶ Egy másik következmény abban jelentkezett, hogy a főpapi tisztségek betöltésénél a szabadelvű kormányzathoz való lojalitás szempontja erősen érvényesült. Érintetlenül maradt továbbá a katolikus egyház múltból örökölt birtokállománya, mely megközelítette a 2 millió katasztrális holdat (ebből 280 ezer hold esett a görögkatolikus egyházmegyékre), míg a többi felekezet összesen mintegy 400 ezer hold felett disponált.²⁷ Különbözött a birtokállomány összetétele is, mert a többi felekezetenél a helyi gyülekezetek és iskolák tulajdona képezte a földbirtok gerincét, míg a katolikusoknál a 2 millióból 1 millió 600 ezer hold érsekségi és püspökségi, káptalani, valamint apátsági és prépostsági kezelésben állt.

Katolikus autonómia, I. Vatikáni zsinat, oktatásügy

Az a kérdés, ami a püspököket a kiegyezés után rendszeres tanácskozásokra sarkallta, elsősorban a katolikus autonómia ügye volt.²⁸ Báró Eötvös József '48-as kultuszminiszter, aki most újból elfoglalta ezt a posztot, s 1871-ben bekövetkezett haláláig be is töltötte,²⁹ a királykoronázás után nem sokkal levelet intézett Simor primáshoz, melyben felvette a világiak bevonását az egyház anyagi ügyeinek intézésébe. Eötvöst ebben a kezdeményezésben liberálkatolikus meggyőződése vezette, az az 1830-as évektől kezdve ható eszme, mely az egyháznak az államtól való nagyobb függetlenségében látta a katolikus vallás térvesztésének ellenszerét. Eötvös ugyanakkor a polgári társadalom számára is előnyösnek vélte az önkormányzatok kiépítését az állami centralizmussal szemben. Ennek az autonómia-koncepciónak megvoltak a maga előzményei,

---

26 CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest, 1966, 64–68, 80–86.

27 BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 234–235.

28 TÖRÖK JENŐ: *A katolikus autonómia-mozgalom. 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez*, Budapest, 1941, (Palaestra Calasanctiana 33.); GERGELY JENŐ: *Egyházi autonómiák 1848–2000*, in *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*, Szerk. GERGELY JENŐ. I–III., Budapest, 2005, I. 173–222.

29 SCHLETT ISTVÁN: *Eötvös József*, Budapest, 1987, 230–292.; BARTUSZ–DOBOSI LÁSZLÓ: *Aki hitét veszti, elmerül. Báró Eötvös József katolicizmusa*, Budapest, 2011, 121–168.

egyrészt a '48-as magyarországi törekvésekben,³⁰ másrészt az erdélyi Római Katolikus Státus szervezetében, amely ekkor is működött.³¹

A miniszter kezdeményezése kedvező fogadtatásra talált a püspököknél, mert ettől remélték, hogy az államegyházi privilégiumok elvesztése után a katolikusok nem kerülnek hátrányba a belügyeiket autonóm módon intéző protestánsokkal szemben. De már Eötvös és a primás levélváltásából látszott, hogy a gyakorlati megvalósítást illetően nincsen összhang, mivel a kultuszminiszter a világiak mind szélesebb körű bevonására helyezte a hangsúlyt, míg Simor a vagyoni és iskolai ügyek feletti szabad rendelkezést tartotta lényegesnek. Az egyeztetések során a püspöki kar tudomásul vette, hogy az országos és a helyi szintű önkormányzatok mellett egyházmegyei szint is létrejöjjön, ami jelentősen korlátozta volna a megyéspüspökök jogait, valamint azt is, hogy a laikusok 2/3-os arányban képviseltesék magukat a klerikusok mellett. Az 1869 és 1871 között több szakaszban ülésező autonómia-kongresszus végül kudarcba fulladt, nem utolsósorban azért, mert a megválasztott képviselők radikális szárnya a megállapított kereteken túlmenve az egyház belső reformját követelte. Így végül minden maradt a régiben, bár a katolikus autonómia ügye időről-időre, utoljára 1918-ban napirendre került. De az autonómia-mozgalom egészében mégsem volt hatástalan, mert megnyitotta az utat az alsó fokú szerveződés, az anyagi ügyekben illetékes egyházközségi képviselőtestületek létrehozása előtt.

Az autonómia-kongresszus imént említett radikalizálódása nem volt független az 1869/70-ben ülésező I. Vatikáni Zsinat hazai következményeitől.³² Bár ennek az egyetemes zsinatnak az előkészítése 87 határozati tervezet megtárgyalását irányozta elő, ebből azonban Rómának az Olasz Királysághoz csatolása, s a zsinat emiatt történt felfüggesztése nyomán csak két dekrétum jutott el a zárószavazásig, ráadásul az egyik a liberális közvélemény szemében botránkönek számító pápai tévedhetetlenség dogmáját mondta ki. Az előzetes konzultáció során a megkérdezett Simor bíboros az infallibilitás dogmatizálásához alkalmatlannak tartotta a kort, s elégségesnek találta a pápai primátus tanának korábbi megfogalmazását. Ezen az állásponton volt a Rómába utazó magyar püspökök többsége is, így ők a zsinaton az inopportunisták kisebbségi állás-

---

30 SARNYAI CSABA MÁTÉ: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*, Budapest, 2002.

31 1868-ban elfogadott szabályzatát lásd *Autonómiák*, i. m. I. 611–626.

32 ADRIÁNYI, GABRIEL: *Ungarn und das I. Vaticanum*, Köln-Wien, 1975 (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte 5); KATUS LÁSZLÓ: *Az I. Vatikáni Zsinat az újabb történelmi kutatások tükrében*, in *Mérleg* 38 (2002), 195–215.

pontját képviselték. A püspökök helyzetét nehezítette, hogy a magyar kormány is nyomás alá helyezte őket, így végül azokhoz csatlakoztak, akik a végszavazást megelőzően elhagyták Rómát. Tették ezt abban a hiszemben, hogy így nem lesz meg a határozat elfogadásához szükséges erkölcsi többség (csak egyetlen magyar főpap maradt, Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök).³³ Ez azonban nem akadályozta meg a dogma elfogadását, amire a magyar kormány a királyi tetsvényjog (placetum) felújításával válaszolt, azaz állami beleegyezéshez kötötte a pápai rendeletek magyarországi kihirdetését. Azokra a főpapokra, akik ennek dacára mégis közzétették a zsinat határozatait, retorzió várt. Egy ilyen ügy kapcsán – amikor 1873-ban Schopper György rozsnyói püspök került célkeresztbe – mondta el Deák Ferenc utolsó országgyűlési beszédét, melyben állam és egyház viszonyának ideális példajaként az észak-amerikai modellt jelölte meg, ahol az egyházakat szabad társulásokként kezelték, ezt azonban az európai társadalomfejlődésre tekintettel csak fokozatosan megvalósíthatónak tartotta.³⁴

A püspököket ugyancsak rendszeres egyeztetésre sarkallta Eötvös legjelentősebb kezdeményezése, a közoktatás újjászervezése. Az 1868. évi népiskolai törvény ugyan elismerte a felekezetek iskola-fenntartási jogát, a községi iskolák felállításának lehetővé tételével mindazonáltal felszámolta az egyházak oktatási monopóliumát (ami nem érintette a hitoktatás kötelező jellegét). Ennek ellenére 1895-ben még az elemi iskolák 81, 1910-ben 71 %-a volt egyházi irányítás alatt (a katolikusra esett 45, illetve 42 %),³⁵ az államosítási törekvések csak ezután jelentkeztek, s elsősorban a nemzetiségi oktatás visszaszorítását célozták. Részben az oktatás ügyét érintette a Vallás- és Tanulmányi Alap állami vagy egyházi jellegéről folyó vita.³⁶ A Tanulmányi alapot Mária Terézia a feloszlatott jezsuita rend vagyonából hozta létre, és a királyi katolikus gimnáziumok, a jogakadémiák és tanítóképzők, illetve a piarista és premontrei vezetés alatt álló gimnáziumok egy részének fenntartását szolgálta, míg a Vallásalapot a II. József által feloszlatott rendházak vagyona képezte, és a plébániai pasztoráció támogatása mellett a papneveldek fenntartá-

---

33 LAKATOS ANDOR: *Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök és az I. vatikáni zsinat*, https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/Jekelfalusy-I-Vat-Zsinat_eloadas_2017-05-06.pdf

34 *Magyar liberalizmus*, Vál. TÓKÉCZKI LÁSZLÓ, Budapest, 1993. (Modern ideológiák), 144–148.

35 BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 214–218.

36 CSIZMADIA i. m. 186–195.; CSORBA LÁSZLÓ: *A vallásalap „jogi természeté”*. *Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918*, Budapest, 1999.

sát is szolgálta. Ezen alapítványokat, melyek törzsvagyonát nagyrészt föld- és erdőbirtok alkotta, az állam kezelte, de mint látjuk, a katolikus oktatásügyet szolgálták. Az 1870-es évektől ismételten felmerült, hogy e jövedelemből arányosan elosztva más felekezetek is részesüljenek. Erre végül nem került sor, nem úgy, mint a pesti egyetem katolikus jellegének elvesztésére. Eötvös Józsefnek az a terve, hogy a katolikus mellett protestáns és görögkeleti hittudományi fakultás is alakuljon, ugyan nem valósult meg, de a Pázmány Péter által alapított egyetem fejlesztése jelentős állami dotációval zajlott, s így az egyetem katolikus jellege megkérdőjeleződött, ami szimbolikusan a keresztiek eltávolításában fejeződött ki.

Egyházpolitikai törvények és a „magyar kultúrharc” következményei

Az egyház és állam kapcsolatát jellemző, mint láttuk, nem feszültségmentes, de nagyobb összeütközést mégsem okozó helyzet változott meg alapjaiban az 1890-es évek elején, az úgynevezett egyházpolitikai törvények körüli csatározásokkal, amit magyar kultúrharcnak szoktak nevezni.³⁷ A válság gyökerei egészen a kiegyezésig nyúlnak vissza, a korábban említett 1868: LIII. tc.-ig, amely kimondta a keresztény felekezetek viszonyosságát, s tartalmazta a vegyesházasságból származó gyermekek vallásának szabályozását is. Tekintettel az ország multikonfesszionális jellegére, a felekezeti békét úgy vélte megőrizhetőnek a törvényhozás, ha az állam határozza meg a gyermekek vallását a „nem nemet követ” elve alapján (sexus sexum sequitur – fiúk az apa, lányok az anya vallását kövessék). Ez az állami törvény ellentétben állott a katolikus kánonjoggal, de a szülők megállapodásának sem engedett teret. Ezért az történt, hogy amikor a szülők mégis a katolikus plébánoshoz fordultak keresztelésért, akkor is, ha a gyermek a törvény szerint más vallású lett volna, a plébános megkeresztelte a gyermeket, illetve ahogy a tiltakozó – főként protestáns – lelkészek mondták: elkeresztelte. Ebből komoly feszültség alakult ki az 1890-es évek elejére, amikor a vegyesházasságok az összes házasságkötés 8,6 %-át tették ki, ami azonban a katolikusoknál

---

37 ZELLER ÁRPÁD: *A magyar egyházpolitika 1847–1894. A vallásszabadság, a polgári házasság, a katolikus autonómia, az alapok és alapítványok s egyéb egyházpolitikai kérdések történelmi fejlődése hazánkban. I–II.*, Budapest, 1894, (hasonmás kiadás: Budapest, 2012); SALACZ GÁBOR: *A magyar kultúrharc története. 1890–1895*, Pécs, 1938.

13,8 %-ot, a reformátusoknál 23,7 %-ot, az evangélikusoknál pedig 27,9 %-ot jelentett.³⁸

A helyzetet a kormány úgy próbálta kezelni, hogy előírta: „elkeresztelés” esetén a kereszteleési bizonyítványt át kell küldeni a törvény szerint illetékes lelkésznek, a gyermek vallását pedig jogilag kell meghatározni, függetlenül a kereszteleő lelkész felekezetétől. Mivel a plébánosok egy része nem engedelmeskedett, rájuk hatósági eljárás, pénzbüntetés várt. Ekkor a probléma gyökerét már abban látták, hogy Magyarországon csak egyházi anyakönyvezés folyt, ezért a Szapáry-kormány elhatározta az állami anyakönyvezés bevezetését. Amikor aztán képviselői indítványként ismét – a doktriner liberális Irányi Dánielnek köszönhetően a kiegyezés óta immár huszonharmadszor – terítékre került a vallás szabad gyakorlásának javaslata, a kormány mellé állt, sőt kezdeményezte az izraelita vallás recepcióját, azaz bevett vallások közé iktatását is. Az 1892-re összeállt egyházpolitikai törvénycsomag részévé vált a házassági jog egységes állami szabályozása – addig ugyanis öt felekezeti házasságjog volt érvényben –, ami magában foglalta a kötelező polgári házasság bevezetését. Ezt ugyan korábban, Tisza Kálmán alatt egyszer már kezdeményezték, de akkor még csak a keresztények és izraeliták közötti házasság problémájának megoldását látták benne, és a törvényjavaslat el is bukott a főrendiházban a katolikus főpapok és főnemesek összefogása miatt.

Az egyházpolitikai reformban katolikus szempontból sérelmes volt a polgári házasságkötés bevezetése, mivel abban – a házasság szentségi jellege miatt – illetéktelen állami beavatkozást láttak a szakrális szférába. Kompenzációképpen a kormány ötödikként felvette a javaslatok sorába a gyermekek vallásáról szóló törvényt, amelyben államilag érvényesnek ismerték el a vegyesvallású szülők előzetes megegyezését gyermekeik vallásáról, azaz a reverzálist. De katolikus részről kifogásolták az izraelita vallás egyenjogúsítását is, mert ennek révén lehetővé vált keresztények betérése a zsidóságba.³⁹ A bevett felekezetekből való kilépés szabaddá tétele pedig azzal a következménnyel járt, hogy az eddig törvényen kívüli szekták tolerált státuszba kerültek.⁴⁰

---

38 KARNER KÁROLY: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*, Debrecen, 1931, (Theológiai Tanulmányok 14.), 30.

39 GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Budapest, 2001, 289–295.

40 RAJKI ZOLTÁN – SZIGETI JENŐ: *Szabadegyházak története Magyarországon*, Budapest, 2012, 99–108.

A katolikus egyházat e törvények vitája felkészületlenül érte, ami összefüggött a püspöki kar megosztottságával. Simor prímás halála után a magyar kormány Vaszary Kolos bencés főapátot jelölte Esztergomba, aki jelmondatához híven („Pax”) békülékeny álláspontot képviselt a kormánnyal szemben, ezért azzal vádolták, hogy nem tudja kellő eréllyel képviselni az egyház szempontjait. A püspökök egy csoportja, melynek jellegzetes alakja Samassa József egri érsek volt, viszont igazodott az állami elvárásokhoz, sőt Samassa arra is vállalkozott, hogy a Vatikánban prókátora legyen a magyar kormánynak. Végül voltak olyanok, akik az egyház ellenkezését történeti-jogi érvekkel támasztották alá, közülük Schlauch Lőrinc nagyváradi latin szertartású bíboros-püspök emelkedett ki. A püspöki kar egysége csak 1893/94-re alakult ki, köszönhetően nem utolsósorban XIII. Leó pápa e tárgyban hozzájuk intézett, Constanti Hungarorum kezdetű apostoli levelének.

Mivel időközben, nem függetlenül az egyházi ellenállás kibontakozásától, Szapáry miniszterelnök lemondott, az egyházpolitikai törvényeket 1893/94-ben már a Wekerle-kormány tudta a képviselőházban sikerre vinni. Ám a főrendiházban már nehezebb volt támogatást szerezni, amit úgy küzdött le a kormány, hogy az uralkodóval új tagokat neveztetett ki, akik biztosítani tudták a többséget a javaslatok mellett. Ferenc József lelkiismereti aggályait sem volt egyszerű eloszlatni, végül azonban sor került a törvények szentesítésére 1894/95 folyamán. Az egyházpolitikai törvénycsomagot támogatói jelentős modernizációs lépésnek tekintették a polgári társadalom életében.⁴¹

A katolikus püspökök a következő hónapokban már arra helyezték a hangsúlyt, hogy a papság és a hívek törvénytisztelő állampolgárként járjanak el, ugyanakkor ne feledjék vallási kötelességeiket a szentségi házasság megkötésére és a gyermekek katolikus nevelésére vonatkozóan. Mivel most már nem volt akadálya a szülők megegyezésének vegyesházasság esetén, ennek tudatosítására is nagy súlyt fektettek, aminek eredményeképp a reverzálisok döntő többségét ettől kezdve a katolikus egyház javára adták. A következő évtizedekben a vegyesházasságok aránya az összes házasságkötésen belül folyamatosan emelkedett, 1910-re 13,3 %-ig, majd a húszas években – a trianoni államterületen – 20 % körül stabilizálódott. Ami a reverzális megadását illeti, 1896-ban a

41 Az ekkor elfogadott egyházpolitikai törvények: 1894: XXXI. tc. a házassági jogról (uralkodói szentesítés: 1894. dec. 9.), 1894: XXXII. tc. a gyermekek vallásáról (1894. dec. 9.), 1894: XXXIII. tc. az állami anyakönyvezésről (1894. dec. 9.), 1895: XLII. tc. az izraelita vallásról (1895. okt. 16.), 1895: XLIII. tc. a vallás szabad gyakorlásáról (1895. nov. 22.). BALOGH–GERGELY 2005, i. m. 443–461.

vegyesházasságok 15 %-ánál adtak ilyet a szülők, 1910-ben már 28,9 %-ánál, a húszas években pedig 40 % körül. A reverzálisok nagyobb részét már 1896-ban is a katolikus fél javára adták, 1900-tól pedig évente 1200–1300 nyilatkozattal több jutott a katolikus fél javára, mint a többi felekezetnek. Ebből kifolyólag a római katolikusok jelentős, a görög katolikusok kisebb mértékű „nyereséget” könyvelhettek el, míg az evangélikusok, reformátusok, görögkeletiek és izraeliták „veszteséget” vegyesházasságok esetén.⁴²

Az egyházpolitikai törvények elfogadásának jelentősek voltak a közvetett hatásai is. Az egyházi álláspont érvényesítésének kudarcra világossá tette, hogy a püspökök hagyományos érdekkijárása az uralkodónál, illetve a katolikus főpapok és főnemesek együttes befolyása a törvényhozásra végképp a múlté. A parlamentáris döntéshozatal új érdekérvényesítési módszereket kívánt, ami Magyarországon is a politikai katolicizmus kialakulásához vezetett.⁴³ Ennek eszköze lett a katolikus jellegű párt, a Néppárt, amely éppen az egyházpolitikai küzdelmek nyomán jött létre 1895-ben.⁴⁴ A Néppárt azonban nem lett felekezeti párt abban az értelemben, hogy teljesen lefedte volna a katolikus választókat, kezdetben még az is előfordult, hogy a kormánypárt éppen egy katolikus papot léptetett fel a néppárti jelölttel szemben. A magyar kultúrharc másik hatása abban jelentkezett, hogy a katolikus egyház – részben alulról jövő kezdeményezések nyomán – súlyt fektetett erejének és társadalmi befolyásának megmutatására, amire egyébként XIII. Leó pápa is felszólította a magyar püspököket. Ezt a célt szolgálták a katolikus nagygyűlések 1894-től,⁴⁵ emellett megélénkült az egyesületi élet is, több hatásos kezdeményezéssel a szociális problémák kezelésében. Ugyancsak a társadalmi kérdések iránti érzékenység mutatkozott meg a keresztényszociális mozgalom kibontakozásában, amelyhez az ösztönzést XIII. Leó *Rerum novarum* enciklikája adta meg (1890).⁴⁶ Ez az irányzat arra keresett megoldást, amire a korabeli liberális politika „vak” volt, vagyis a kapitalizmus káros társadalmi következményeire. Az antiklerikalizmus

42 KARNER, i. m. 30–35.

43 KLESTENITZ TIBOR: *Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában*, in *Modernizáció és nemzetépítés. Haza és/vagy baladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*, Szerk. CSIBI NORBERT–SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM, Pécs, 2018, 263–281.

44 CSAPODI CSABA: *Gróf Zichy Nándor*, Budapest, 1993, (METEM könyvek 4.), 111–136.

45 GIANONE ANDRÁS–KLESTENITZ TIBOR: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, Budapest, 2017, (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), 25–73.

46 GERGELY JENŐ: *A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923*, Budapest, 1977.; SZOLNOKY ERZSÉBET: *Szociális igazságosság és keresztény szeretet. Giesswein Sándor, a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója*, Budapest, 2003, 67–108.

térnyerése a századforduló után, mely összefüggött a szabadkőműves-ség radikalizálódásával⁴⁷ és a szociáldemokrácia erősödésével, sürgetővé tette a katolikus sajtó módszereinek korszerűsítését, a hitbuzgalmi kiadványok mellett hírlapok, magazinok, kulturális folyóiratok kiadását. A sajtóügy két apostola Prohászka Ottokár, 1905-től székesfehérvári püspök, és a jezsuita Bangha Béla lett, akik stílusukban és harcmódo-rukban különböztek ugyan, de a fő célt tekintve nem, ami a katolikus egyház társadalmi befolyásának megerősítése volt.⁴⁸ Mint annyi másban, a magyarországi egyházi élet ezen a területen is főként német mintát követett.

Amint korábban láttuk, a katolikus egyház a dualizmus korában multietnikus közösség volt, ugyanakkor mindkét rítusban emelkedett a magyarok aránya. Ebből az adottságból fakadt az egyházi vezetésnek az a kötelezettsége, amire az Apostoli Szentszék többször felhívta a magyarországi püspökök figyelmét, hogy gondoskodjanak híveik anyanyelvű lelkipásztori ellátásáról és az anyanyelv használatáról a hitoktatásban.⁴⁹ Ez a pasztorális követelmény azonban csorbát szenvedett az állami szervek azon törekvése miatt, hogy az egyházi intézmények is a magyarosítás szolgálatába álljanak, különös tekintettel a felekezeti népiskolákra.⁵⁰ Ehhez a kormányzati szándékhoz az egyházi vezetők különbözőképpen viszonyultak, mindenesetre az ellenérdekelte szlovák nemzeti mozgalomban a római katolikus alsópapság, az erdélyi románság képviselőjében pedig a görögkatolikus főpapság aktív szerepet játszott.⁵¹ Az anyanyelv-

---

47 RAFFAY ERNŐ: *Harcoló szabadkőművesség. Küzdelem a katolikus egyház ellen*, Budapest, 2011.; Egy lokális példa: GÁSPÁR FERENC: *A kaposvári „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholly*, Kaposvár, 2012.

48 KLESTENITZ TIBOR: *A katolikus sajtómozgalom történetének forrásai*, in „Alattad a föld, fölötted az ég...”. *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*, Szerk. BALOGH MARGIT, Budapest, 2010, 141–159.; GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár. „A napbaültözött ember”*, Budapest, 1994, 46–63, 113–116.; SZABÓ FERENC: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*, Budapest, 2007, 95–106.; MOLNÁR ANTAL–SZABÓ FERENC: *Bangha Béla SJ emlékezete*, Budapest, 2010, 65–75.; KISS MÁRIA RITA: *Bangha Béla sajtókonceptiója politikológiai szempontból*, in *Allam és egyház*, i. m. 145–156.

49 Statisztikai adatok az egyházi ének és prédikáció nyelvéről, lásd SALACZ: *Egyház és állam* i. m. 134, 141.

50 A liberális nacionalizmusról lásd Ifj. BERTÉNYI IVÁN: *A századelő politikai irányzatai és Tiszta István*, in *A magyar jobboldali hagyomány. 1900–1948*, Szerk. RÓMSICS IGNÁC. Budapest, 2009, 34–72.; A felekezeti népiskolák oktatási nyelvéről lásd KATUS LÁSZLÓ: *A lex Apponyi*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_lex_apponyi/; VESZTRÓCZY ZSOLT: *Modernizáció és/vagy magyarosítás. Iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban*, in *Pro Minoritate* 21 (2012) 1, 155–172.

51 Ez utóbbi háttéréről lásd ÁBRAHÁM BARNA: *A románok és a magyar nemzetállam-építés, in Modernizáció és nemzetépítés*, i. m. 319–340.

használat problémája ugyanakkor magyar híveket is érintett ott, ahol egy egyházmegyén belül ők alkottak kisebbséget. Közülük a vizsgált korszakban a magyar görögkatolikusok tudták ügyüket sikerre vinni.

A magyar görögkatolikusok első naggyűlése Hajdúdorogon 1868-ban

JANKA GYÖRGY

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

Előzmények

A XIX. századra Magyarországra is megérkezett a nemzeti ébredés kora, ami természetesen a magyarság mellett az itt élő nemzeti-ségeket is érintette.

Míg a korábbi évszázadokban nem vezetett feszültséghez az eltérő nyelvhasználat, és teljesen természetes volt, hogy vegyes lakosságú területen a szomszédok értik és beszélnek egymás nyelvét, legyen szó akár földesúrról vagy cselédéről ez a XVIII. század végén kezdett megváltozni. Először a véres 1784-es erdélyi parasztlázadás kapcsán hangzott el az őskeresésének és más népek elűzésének a gondolata: „feljött az oláhok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel a románok régebbi lakosai e hazának.”¹ Magyar részről először 1790-ben mondta ki Baróti Szabó Dávid a magyarosítás szándékával: „Magyarország magyar legyen”.²

Johann Gottfried Herder 1791-ben fogalmazta meg lépten-nyomon idézett, a magyarok jövőjéről gyászos képet festő véleményét: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, vlachok, és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán már a nyelvüket is alig lehet felfedezni.”³ Talán

---

1 MAKKAI LÁSZLÓ: *Magyar-román közös múlt*, 2. kiad. Héttorony könyvkiadó, 1989. 188.

2 ifj. BARTA JÁNOS: *A tízennyolcadik század története*, Pannonica, 2000. (Magyar Századok) 217–221.

3 JOHANN GOTTFRIED HERDER: *Werke, Band III/1, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, [1791] herausgegeben von Wolfgang Pross, Carl Hanser Verlag, München, 2002. 633.

ennek is köszönhető, hogy a nemzethalál képe még a Szózatban is megjelenik.

1791. márciusában szentesítette a király az 1791-es országgyűlési törvényeket. A 16. törvénycikk kimondta, hogy a gimnáziumokban, főiskolákon és az egyetemen magyar nyelvi tanszékeket kell szervezni és oktatni kell a magyar nyelvet, de a kormánysszerveknek a latin maradt a hivatalos nyelve.⁴

Ebben a milliőben kezdődött a magyar görögkatolikusok eszmélődése, identitás- és útkeresése.

Kitekintésként érdemes összehasonlítást tenni a magyarországi görög ortodox egyházközségek liturgikus törekvéseivel, igényeivel.

A XVIII. század közepétől jelentős számú, tehető görög ortodox népesség vándorolt hazánkba, akik 32 új egyházközséget alapítottak, templomokat, parókiákat építettek, és viszonylag hamar nyelvükben elmagyarosodtak, de nem akarták keleti szertartásukat feladni. Így a görögül egyre kevésbé tudó következő nemzedékek számára magyar nyelvű katekizmusokat és liturgikus fordításokat készítettek.

Ezek közül a legfontosabbak:

Igaz vallástétele a Napkeleti közönséges Ekklesiának ... Pest 1791. (Ez Mogila Péter kijevi metropolita hitvallásának magyarra fordítása Miskolczi Istvántól, akinek halála miatt fia Miskolczi Miklós adta ki édesapja munkáját.)

Imádságos könyvetske... Karapács Demeter gyulai kereskedő fordított görög nyelvből egy imakönyvet azok számára, akik már a magyaron kívül nem értették a görög, a román, vagy a szláv nyelvet. Pesten nyomatta ki saját költségén 1795-ben, és az igényt jelezte, hogy még négy kiadásra került sor 1815-ben, 1832-ben, 1835-ben és 1854-ben.

Kis Kátekizmus... Georgievits Áron győri parókus készített egy kétnyelvű görög-magyar katekizmust a karlócai érsekség által 1774-ben kiadott mű alapján egyházközsége fiataljai számára. Győrben adatta ki 1801-ben.

Evangéliumok és Epistolák... Stériady Teodor tatai kereskedő fordította le a vásár- és ünnepnapli liturgiákra rendelt apostoli és evangéliumi szakaszokat, a fordítás Vácott 1802-ben látott napvilágot.

Ortodox hitvallók imakönyve, vagy a görög Synopsis magyarja fordította Popovics János karcagi paróchus, megjelent Nagyváradon 1861-ben. Popovics többi liturgiafordítása és magyar evangéliumos könyve kéziratban maradt meg.

---

4 ifj. BARTA, i.m., 212–214.

Meg kell említenünk, hogy ezek a fordítások püspöki jóváhagyás nélkül jelentek meg, tehát alulról jövő kezdeményezésként, jó szándékú és egyházuk jövőjéért aggódó laikusok és papok buzgóságának eredményeként.⁵

Görögkatolikus szempontból a Magyar Királyság északkeleti részén élő hívek három egyházmegye joghatósága alá tartoztak: legnagyobb részben a munkácsi, valamint az ebből kialakított eperjesi püspökséghez, melyeknek liturgikus nyelve az ószláv volt, valamint a román liturgikus nyelvű nagyváradi görögkatolikus püspökséghez.

Bár a római katolikus magyarok sem anyanyelvükön hallgatták ebben az időszakban a szentmisét, hanem latinul, az ő magyarságukat senki sem kérdőjelezte meg, míg a magyar görögkatolikusokat a köznép csak oroszoknak, vagy románoknak nevezte szertartási nyelvük alapján. Míg azonban a ruszinoknak nem volt problémájuk az ószlávval, a románok pedig egyenesen az anyanyelvükön imádkozhattak templomaikban, ez a magyarokról nem volt elmondható.

Az első fordítások és könyvek

Ezért kezdett bontakozni egyre erőteljesebben az a mozgalom, amely a magyar nyelv használatát igyekezett lehetővé tenni a liturgiában is: ennek eredményeként születtek meg első kéziratos liturgia-fordításaink: 1793-ban Krucsay Mihály gálszécsi lelkész, 1795-ben pedig Kritsfalusi György ungvári tanár gondozásában. Utóbbi kéziratos liturgia fordítását Bacsinszky András munkácsi görögkatolikus püspöknek ajánlotta névnapjára. Bacsinszky 1758-tól 1761-ig segédlelkész volt Hajdúdorogon, majd 1761-től 1772-ig, püspöki kinevezéséig parókus, majd főesperes. A hagyomány szerint maga is támogatta a magyar prédikációt, imákat és énekeket.⁶

1797-ben Kassán jelent meg először nyomtatásban magyar nyelvű könyv Décsy Antal miskolci ügyvédől *Az magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés* címmel. Décsy Bacsinszky András munkácsi püspök-

---

5 BERKI FERIZ: *Az orthodox kereszténység*, 2.kiad. Budapest, 1984. 127–136.

6 JANKA GYÖRGY: *Bacsinszky András hajdúdorogi évei*. in *Bacsinszky András munkácsi püspök*, Szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana I/6.) 39. NYÍRÁN JÁNOS: *Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában*, in *Bacsinszky András munkácsi püspök*, Szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana I/6.) 150–151.

nek ajánlotta 67 oldalas munkáját, és 12 fejezetbe foglalva próbálta bemutatni a keleti szertartású kereszténység történetét hazánkban.⁷ Műve megírásához a Pócsi búcsú adott alkalmat, ahol megfigyelte az összese-reglett híveket, és elgondolkodott, „honnét vette ez az orosz nemzet az eredetét, ki fundálta elsőben Munkácson az orosz püspökséget? Nem akarja, hogy azt mondják, mint Torontál vármegyéről: Non sedes, ignota fides, dubius Comitatus, non proprii crines, Nuncius iste quis est?” Az eredettörténetben sok legendás elemet használt fel, Attila táborában sok orosz volt, akik oroszul beszéltek, de ezek után már krónikákra hivatkozva beszél Bulcsú megkeresztelkedéséről Konstantinápolyban, és Hierótheosz püspökről is.

Décsy művét 1850-ben Mészáros Károly: A magyarországi oroszok története c. könyve követte, mely Pesten jelent meg.⁸ Ebben már a bevezetőben erősen megjelenik a felvilágosodás gondolata, a francia és angol példa, a népek életfejlődése mely a gyermekkorból az érett korba tart: gyermekkor a nemzetiség eszméje, a férfikor a szabadság eszméjét szüli. „Egy békés, jámbor, ismeretlen népcsalád: a magyarországi görög-katolikus orosz faj. A legnagyobb értelmi elhagyatottság, s nyomasztóbb anyagi viszonyok között él. Lelkét a szegénység annyira megtörte, hogy ha az utcákon megpillant egy tisztesebb öltözékű egyént, lekapja kucsmáját és kezét, lábat, s ruházatot csókol.” Itt volna az ideje, - írja, - „hogy a monarchia nagy népcsaládjában műveltség, anyagi jólét, politikai súly tekintetében olyan helyet foglalna el, mint legalább azon népfajok, melyek saját gyöngeségeik miatt nem bírván felemelkedni a fejlődő institúciók ereje által képzik, s vezetik tovább magukat.” E nép felemelésére Mészáros egy 10 pontból álló programot, „tízparancsolatot” dolgozott ki:

Művelt polgári elem megteremtése, minden helységből egy tehetséges fiatal felkarolása közadakozás, vagy segélyezés útján, hogy tudományos vagy ipari pályára készülhessen

Képezdek alakítása a nagyobb helységekben a „minden foglalkozás nélküli” bazilita szerzetesek néptanítókká képzésével

Az egyházi férfiak szabad házassága mind polgárnőkkel, mind más vallásbeli hölgyekkel, szüntessék meg az 1000 Ft-os kauciót, melyet ak-

---

7 http://byzantinohungarica.com/index.php/decsy_antal_az_magyar_oroszokrul_valo_igen_rovid_elmelkedes_kassa_1797_prof_magocsi_konyvtar (a letöltés ideje: 2019. március 28.)

8 http://byzantinohungarica.com/index.php/mesaros_karoly_a_magyarorszag_i_oroszok_tortenete_pest_1850_prof_magocsi_konyvtar (a letöltés ideje: 2019. március 28.)

kor kellett az egyházmegyének befizetni, ha a papnövendék nem paplányt jegyzett el.

Ipartanodák létesítése minden népesebb helységben

Egy „orosz” könyvnyomda alapítása, iskolai és népkönyvek és egyéb fontos iratok nyomtatására

Egy nemzeti pénzalap létesítése

A káptalani pénztőke szabad felhasználása közcélokra

Fiók gazdasági intézetek állítása több helyen

Egy néptanács alakítása polgári és egyházi egyénekből vegyesen mely a nép érdekeit önállóan, vagy a kormány segítségével mozdítaná elő.

Egyetértés barátság testvériség minden néppel.⁹

Az első világi értelmiségiek

Görög Demeter, Mészáros Károly, Farkas Lajos, Vasvári Pál, a magyar görögkatolikusságnak kiemelkedő, első igazán nagy jelentőségű értelmiségi személyiségei voltak. Közülük az első három Hajdúdorog szülöttje volt.

Görög Demeter 1760-ban született Dorogon, s Bacsinszky András paróchusnak, későbbi püspöknek köszönhette fényes pályafutását. Bacsinszky beszélte rá szüleit, hogy fiukat a debreceni kollégiumban taníttassák, majd a tehetséges fiatalembert magával vitte Ungvárra és ott fejezte be a középiskolát. Majd jogi pályára küldte, anyagilag támogatta. Végül Bécsben lett magyar arisztokrata családok nevelője, gróf Kollonics Lászlóé, herceg Eszterházy Pálé, végül I. Ferenc császár és király bízta rá gyermekei, köztük a trónörökös nevelését. Később a Hadi és Más Tudósítások, majd a Magyar Hírmondó újságok főszerkesztője lett Kerekes Sámuellel. 1833-ban halt meg, a MTA tiszteletbeli tagjaként.¹⁰

Mészáros Károly (1821-1890) Hajdúdorogon született földműves családból. Tízéves volt, amikor apja meghalt és Kerekes Demeter paróchus fiává fogadta és taníttatta. Örök hálával ezt írta róla, „az én feledhetetlen jótevőm azon ritka filantrópok közé tartozott kikben a más emberek boldogításának ösztöne csaknem mániává fokozódik. Ő maga

9 Mészáros, i.m., 147–148.

10 MOLNÁR JÓZSEF: *Görög Demeter*, Debrecen, 1975. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 30.) 5–7.

ZVARA EDINA: *Egy tudós hazafi Bécsben. Görög Demeter és könyvtára*, Országos Széchényi Könyvtár-Gondolat kiadó, Budapest, 2016. 17–31.

sem élhetett valami fényes és bőséges életet, mert Hajdúdorog habár igen nagy paróchiát képez is, lakói nagyobbára szegények, s fizetni azon kívül, hogy nem is igen képesek, - nem is hajlandók.” Kerekes Kölcsey, Berzsenyi, Kazinczy, Vörösmarty műveit tanultatta meg és szavaltatta vele, és Debrecenbe küldte tanulni és támogatta. Szintén Kerekes Demeterről jegyezte meg Mészáros, hogy mint az alföldi görögkatolikus papok oroszul nem is tudott jól, sőt csak arra volt büszke, hogy magyarnak vallható magát, s 1834 és 1836 között már kísérletet tett magyar nyelvű végzésre a templomban.¹¹ Később Mészáros Károly jogi végzettséget szerzett, és széleskörű irodalmi, újságírói tevékenységet folytatott. Több újságot is alapított, köztük a „Kárpáti Hírnök” címűt, melyben harcolt azzal a lesajnáló nézettel, hogy a magyar görögkatolikusok az ószláv liturgikus nyelv miatt oroszok. A megoldást egy magyar görögkatolikus püspökség felállításában, és a liturgikus könyvek mihamarabbi magyar fordításában látta.¹²

Farkas Lajos (1821-1894) ősi hajdúdorogi családban született. Iskolai tanulmányait Dorogon kezdte, a középiskolai és jogtudományi képzettségét Debrecenben szerezte. 22 éves korában már írnok volt az 1843-as pozsonyi országgyűlésen, a szabadságharcban honvéd századosként vett részt. Később Hajdúdorog főhadnagya (polgármesternek megfelelő pozíció) lett, majd a hajdúkerület megszüntetése után (1876) Hajdú vármegye főügyésze, később árvaszéki ülnöke lett. Mint vezető beosztású görögkatolikus értelmiségi állt elére a magyar liturgiáért és az önálló magyar püspökségért küzdő mozgalomnak, s ennek szentelte életét. Számos cikket és felszólalást írt, emlékiratait halála után jelentette meg György Endre Egy nemzeti küzdelem története címmel, mely a korszak egyik legfontosabb forrásértékű összefoglalása.¹³

Hajdúdorog példája

Hajdúdorog kiemelkedő jelentőségű egyházközség volt, nemcsak amiatt, hogy a munkácsi egyházmegye legnagyobb lélekszámú közössége volt,¹⁴ hanem azért is, mert a dorogiak lettek a magyar liturgia és az önálló

---

11 CSORBA CSABA: *Mészáros Károly önéletrajza*, Debrecen, 1974. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 22.) 19–21.

12 PIRIGYI ISTVÁN: *Görögkatolikus életrajzok*, Debrecen, 1998. 31–45.

13 PIRIGYI, i.m. 21–30.

14 ÚDVARI ISTVÁN: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkiességeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza, 1990. 119.

magyar görögkatolikus püspökség eszméjének elindítói és fő harcosai is. A dorogi egyházközség története mintaként mutatta be a magyarajkú görögkatolikusok társadalmi helyzetét, céljait és törekvéseit, és hívei és papjai révén vezetője lett az egész magyar liturgiáért vívott mozgalomnak, mely az utókortól a hajdúdorogi mozgalom nevet kapta. Ezért érdemes egy kicsit részletesebben bemutatni e közösség történetét.

Hajdúdorogról az első magyar nyelvű okirat 1667-ből maradt ránk, amelyben a templom használatáról az ószláv és a román liturgikus nyelvet használó hívek magyar nyelven állapodnak meg, ami igazolja a hét-köznapokban a magyar nyelv használatát a közösségen.¹⁵

1783-ban Koptsay János hajdúdorogi esperes azzal érvelt a rutén és a román parókiák egyesítése mellett Dorogon, hogy a hívek egymás között magyarul beszélnek, és templomi prédikáció, valamint a gyóntatás és a haldoklók ellátása magyarul történik.

Végül 1819-ben Szabó Vazul oláh lelkész halálával az oláh parókiát és a román nyelvű szertartásokat megszüntették Dorogon, így egy egyházközséget hoztak létre.

Kerekes Demeter parókusról (1831-1836), magyar érzelmeiről és Mészáros Károly támogatásáról már fentebb említést tettünk.

Kerekes Demetert követően a dorogiak Lyachovics János (1837-1843) zempléni főesperest hívták meg parókusnak kiváló nyelvtudása miatt: a francia, német, olasz nyelvek mellett természetesen otthon volt a szláv nyelvekben is. Választásukban keservesen csalódnuk kellett, mert kiderült, hogy lelkészüket pánszláv elkötelezettségű volt,¹⁶ aki a már kialakult magyar nyelvű éneklést a templomban tiltotta és visszafejlesztette.¹⁷ Miután nem sikerült a hívekkel a közös nevezőt megtalálnia inkább lemondott a dorogi parókusságról, és 1843 után Ungvárra távozott.

Utóda Szabó György (1844-1879) teológiai tanár lett Ungvárról, aki maga is hajdúdorogi származású volt, és helyreállította a korábbi liturgikus gyakorlatot a templomban.

---

15 Görögkatolikus Püspöki Levéltár továbbiakban (GKPL) I-1-a. fasc. 02. nr.28.

16 Lyachovics azt terjesztette, „*hogy Ausztriának vége lesz, és a magyar, mint beoszthatatlan, testvér nélküli faj Oroszország protekciója alá jut. A magyar népnek tehát jövőbeli pártfogója nyelvét ismerni, tanulni életszüksége.*” PETRUS JENŐ: *A magyarság önvédelme a keleti rítusú egyház idegen nyelveinek behasználó hatása ellen*, Csokonai Nyomda és Kiadó-Részvénytársaság, Debrecen, 1897. 18.

17 1841 március 15 és augusztus 21 között levelezés bontakozott ki Zemplén vármegye és a Hajdúkerület között a magyar nyelv használata és a fordítások tárgyában.

Az első országos lépések

A reformkor lelkes hangulatában a dorogiak az országgyűléshez fordultak a magyar liturgikus nyelv és a liturgikus könyvek magyarra fordításának ügyében. Az 1843-as országgyűlésen Pozsonyban június 3-án előbb Draveczy Alajos zempléni követ kéri a fordítást, majd három nappal később június 6-án Pély-Nagy Gábor hajdú kerületi követ szólalt fel, hogy a szláv könyvek országos költségen lefordíttassanak, mert akkor a hívek az istentiszteleten értelmesen és buzgóbban részt tudnak venni. Az országgyűlés azonban a kérelmet pénzhíányra hivatkozva nem teljesítette, illetve „jobb időkre halasztotta”.¹⁸

Az 1847-48-as országgyűlésre készülve újra felvetették a hajdúkerület követeinek utasításában, hogy sürgessék meg a liturgikus könyvek országos költségen való lefordítását.¹⁹

Közben Hajdúdorogon csak erősödött a magyar liturgia utáni vágy, ezért 1845-ben már Petrus Antal segédlelkész teljesen magyar nyelvű liturgiát mutatott be a templomban, de feljegyzések szerint az első teljes magyar liturgiát Görög Pál végezte, s hasonlóan cselekedett Kutka Pál lelkész is. Farkas István ügyvéd pedig egyenesen 100 forint jutalmat ajánlott fel az első kanonikus (szabályos) magyar liturgia elvégzőjének.²⁰

A dorogiak 1848. május 6-án a sajtóhoz fordultak, hogy a szélesebb nyilvánosság előtt is nyomatékot adjanak követelésüknek, és határozottabb állásfoglalásra késztessek megyéspüspöküket, hogy engedje meg nekik, „a magyarok Istenének magyarul áldozni.” Ellenkező esetben még azt is kilátásba helyezték, hogy „ott találjuk fel boldogításunkat, hol nemzeti nyelvünk édes hangján emelik hálaadó szózatukat az egek urához”. A nyílt levél a „Nemzeti” című újságban jelent meg 1848. június 16-án.²¹

Az első reménységár kormányzati részről 1848. június 19-én csillant fel, amikor Eötvös József kultuszminiszter levelet intézett Popovics Vazul püspökhöz, melyben arról értesítette, hogy ha a főpásztor gondos-

---

18 *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1. kötet. 1778–1905.* Közreadják: VÉGHSEŐ TAMÁS-KATKÓ MÁRTON ÁRON. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 4/1.) 64. v.ö. PETRUS JENŐ: *A magyarság önvédelme a keleti rítusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen,* Csokonai Nyomda és Kiadó-Részvénytársaság, Debrecen, 1897. 20–21.

19 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905.* 65.

20 PETRUS, i.m., 22.

21 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905,* 65–66.

kodik a megfelelő könyvek lefordításáról, akkor a kormányzat kész az anyagi feltételeket biztosítani.²²

Mivel a szabadságharc eseményei és az azt követő időszak nem tette lehetővé az ígéretek valóra váltását újra csak a sajtó útján került a magyar görögkatolikusok ügye napirendre. Mészáros Károly az általa alapított Kárpáti Hírnök című ungvári újság első számaiban szentelt teret a témának.

A legelső számban 1861. július 1-én arról értekezett, hogy Felső-Magyarországon visszaszorulóban van a magyarság, pedig nevük, nyelvük és szokásaik alapján magyar emberek az orosz és oláh szertartások miatt lassan elfeledkeznek identitásukról, s tényleg orosz, vagy oláh válnak. Ezt a folyamatot négy pontból álló cselekvési terv segítségével kívánta megállítani: 1000 fő feletti helyeken óvodák létesítésével, tanároknak évenkénti jutalom kitűzésével, ha növendékeiket a magyar nyelvre buzdítják, ha a megyei tisztviselők a népiskolákban hazafias nevelési irányt megerősítik, illetve egy önálló magyar püspökség felállításával.²³

A Kárpáti Hírnök második számában Mészáros tovább fejtegette az önálló magyar görögkatolikus püspökség szükségességét, s bírálta az egyházmegyék vezetését, így a munkácsit is, mondván, hogy ötven éve nem volt az egyházmegyében *canonica visitatio*, nem állnak rendelkezésre még egyházi szláv olvasókönyvek sem, nem beszélve a magyar könyvek hiányáról, s az oktatási intézményekben is megelégednek az ósláv énekek és imák megtanításával, és nem fordítanak gondot az oktató-nevelő munkára. Konkrét példával illusztrálta, hogy Ungváron a nagyszámú magyarságnak még csak egy prédikáció sem hangzott el magyarul.²⁴

Mészáros Károly cikkei vitaindítónak bizonyultak, mert valóságos tollharc bontakozott ki a Kárpáti Hírnök hasábjain. Romzsa István el-lencikket jelentetett meg, mely szerint a magyar görögkatolikus püspökség „rossz helyen, alkalmatlan időben van indítványozva”.²⁵ Ugyanakkor Antalóczy Imre dorogi káplán örömét fejezte ki támogató cikkében megemlítve, hogy Roskovics Ignác hajdúböszörményi parókus már nyomdakészre elkészítette imakönyv fordítását, melyből csak a dorogi iskola vezetősége 2000 (!) példányt rendelt meg.²⁶

---

22 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 66–67.

23 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 68–69.

24 Ungvár, 1861. július 4. VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 69–71.

25 Ungvár, 1861. július 25. VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 71–72.

26 Ungvár, 1861. július 25. VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 72–73.

Természetesen Farkas Lajos a magyar liturgia és a magyar görögkatolikus püspökség elkötelezett harcosa a legnagyobb örömmel olvasta Mészáros Károly cikkeit, és teljes támogatásáról biztosította szerzőjüket, hangsúlyozva, hogy tarthatatlan állapot, hogy a magyar alföldön élő gyerekek fejébe a cirill betűs ábécét erőszakolják, és a hajdú gyerekeknek azt verjék a fejébe, hogy ők nem magyarok, hanem oroszok. A legsürgősebb feladatként javasolta, hogy a magyar egyházközségek küldöttei Dorogon tartsanak gyűlést, azon egy választmányt alakítsanak, ami képviseli érdekeiket, különösen is a magyar liturgikus nyelvet a pánszláv törekvésekkel szemben.²⁷

1862-ben jelentős esemény történt a magyar liturgikus nyelvért folytatott küzdelem történetében, megjelent Roskovics Ignác hajdúböszörményi parókus évtizedes fordító munkájának eredményeként Debrecenben az óhitű imádságos és énekes könyv, mely egyre nagyobb népszerűségre tett szert, olyannyira, hogy 1898-ig nyolc kiadása látott napvilágot.

1863-ban Farkas Lajos visszaköltözött Dorogra, így most már sokkal hatékonyabban tudta a magyar görögkatolikus ügynek szentelni magát. Miután többekkel beszélgetett, elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek Popovics Vazul munkácsi püspökhöz. A küldöttség 1863. május 22-i dátummal egy kérvényt is megfogalmazott a főpásztorhoz. Kifejtették, hogy tősgyökeres magyarként szeretik anyanyelvüket, és az Alföld síkján nem akarnak a ruténizmus áldozataivá válni azzal, hogy a nem értett és nem is szeretett szláv nyelv járma alatt nyögjenek. Három konkrét kérést fogalmaztak meg:

- Istent értelmesen imádhassák, és imáikat anyanyelvükön mondassák
- az üresedésben lévő szabolcsi főesperesi cím legyen betöltve
- Hajdúdorog – mely számra és értelmiségre a magyar egyházak legnagyobbika – parókusa tölthesse be ezt a méltóságot

Popovics püspök válaszában a kérést jogosnak nevezte, és megígérte, ha kell, közbenjár a pápánál, és nemsokára Szabó György dorogi parókus szabolcsi főesperesi kinevezést kapott. Szabó főesperes, bár 1863. november 11-én Popovics püspök egy a prímásnál történt feljelentés következményeként elrendelte, hogy a hivatalos fordítások engedélyezéséig a liturgiát egyházi szláv nyelven kell végezni, mégis már nemcsak

---

27 Vámospércsről datálva 1861. július 25-én. Megjelent Ungváron, 1861. augusztus 4. . VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 74–75.

a kántori részeket, hanem a pap általi énekek nagyobb részét magyarul végezte.²⁸

A hajdúdorogi közgyűlés

Mivel ez után szintén még évek teltek el anélkül, hogy a magyar liturgia ügyében előrelépés történt volna 1866. május 6-án Hajdúdorog város egyházi és világi vezetői közgyűlést tartottak és azon feliratokat fogalmaztak meg.

A feliratok lényege: 1. Kérik az összes magyarajkú görögkatolikus számára egy önálló magyar püspökség felállítását 2. Ha ez azonnal nem lehetséges, átmeneti megoldásként Hajdúdorog székhellyel vikariátus létesítését 3. Engedélyt kérnek, hogy saját ügyeik intézésére a görögkatolikus magyarok Hajdúdorogon értekezletet tarthassanak.

A Ferenc József királyhoz címzett feliratban Szent Pál apostolra hivatkozva (1Kor. 14,9-19) azt kérték, hogy Istent értelmesen és érthetően imádhassák, mert ők tősgyökeres magyarok, és hiába készültek fordítások, vannak akik „minden óhitűt ruténnek, vagy romának szeretnek tartani”. Ráadásul a Magyar Királyságban a más vallásfelekezetűek számára, sőt hitrokonaik az oláh, szerb, orosz, örmény nemzetiségek is biztosítva vannak abban, hogy anyanyelvüket használhatják templomaikban.²⁹

A Scitovszky János primáshoz írt feliratban a 34. zsoltár könyörgésével fordultak az ország első főpapjához: „Az igazak kiáltanak, és az Úr meghallgatja őket, és minden nyomorúságukból kiragadja őket” (Zsolt 34,18). Feltárták helyzetüket, hogy mintegy 200 000 magyar görögkatolikus rutén és román püspökök egyházkormányzata alatt él, s ósláv és román nyelven kénytelen a templomokban liturgián részt venni, megfosztva az anyanyelv használatától és attól, hogy Istent értelmesen imádhassák. Ezért „minket elkorcsosultaknak, a pánszlávisztikus törekvések támogatóinak, rusznyákoknak és muszkáknak tartanak és csúfolnak” fogalmazták. Új elemként arra hivatkoztak, hogy az unió megkötésekor magától értetődő volt a szertartás megőrzésének engedélyezése alatt a

---

28 Farkas Lajos: *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest, 1896. 18–23. Petrus Jenő szerint a feljelentésben nagy szerepe volt az egri érseknek is, aki 1857-ben a csekély számú római katolikusoknak templomot épített és plébániát alapított, sőt elérte nyomást gyakorolva a városra, hogy az 100 hold terjedelmű földbirtokot biztosított a plébános javadalmazására. PETRUS, i.m., 23.

29 FARKAS, i.m., 24–27.

népnyelv használatának lehetősége is. Az esztergomi érseket arra kérték, „ragadja ki az orosz nyelv gyűlöletes járma alól” a híveket. Hivatkoztak az új román görögkatolikus püspökségek és a metropólia 1853-ban történő megalapítására, s kérték a munkácsi püspöki széket egy jó hazafival betölteni. Ameddig ez nem lehetséges, az 1723-ban felállított máramarosi külhelynökség példájára Dorogon egy hasonlót alapítani a magyar görögkatolikusok számára.³⁰

Mailáth György udvari főkancellárhoz írt levelüket statisztikai adatokkal is alátámasztották: a Tisza vidékén és a Bodroghközben 74 parókia, de más megyékben is összesen 200 000 magyar hívő az orosz szláv nyelv jármában sínylődik. A magyarok mostohák saját országukban: „most midőn hazánkban minden idegen ajkú nép saját nemzetiségi igényeinek érvényt szerezni oly rohamosan törekszik, mert ők is osztják halhatatlan Kölcseynek azon jósmondatát, hogy „jaj a nemzetnek, mely ősi fészkeből kiűzetett, de jajabb annak, mely ősi nyelvétől fosztatott meg!”³¹

A Képviselőházhoz fordulva kiemelték: „mi e világon egy nemzetiséggel sem vagyunk rokonságban, s így mi nem kecsegtethetjük magunkat egy más hasonnemzetiségű nemzetbeli beolvadás reményével, mert bár vallásos szertartásokban ismerünk is hitrokonokat, nyelvünkre nézve azonban csak édes hazánkban találjuk testvéreinket, mert mi magyarok vagyunk, s az örökkévalóságig azok akarunk maradni. Mi reánk illik a nagy költő ama szép mondata: A nagyvilágon e kívül nincsen számmodra hely, áldjon vagy verjen sors keze itt élned, s haldnod kell.”³²

A felterjesztésekre azonban válasz sehonnan sem érkezett, ugyanakkor azonban az ország közvéleménye kezdett felfigyelni a magyar görögkatolikusok törekvéseire.

A makói példa

A makói görögkatolikus egyházközség szintén komoly szerepet vállalt a magyar liturgiáért folytatott küzdelemben.

1866. június 21-én a makói magyar görögkatolikus hívek nevében 61 hívő aláírásával levélben fordult Scitovszky János bíboros esztergomi érsekhez, a magyar nyelv templomukbeli használatának ügyében. Kérvényükben feltárták egyházközségük történetét, hogy a 18. században Sza-

---

30 FARKAS, i.m., 27–30.

31 FARKAS, i.m., 30–36.

32 FARKAS, i.m., 36–41.

bolcs Bereg és Ung megyéből származó tisztán magyarajkú „oroszk” alkották a görögkatolikus közösséget, akiknek Mária Terézia királynő templomot építtetett, amit a munkácsi püspökséghez csatolt. 1791-ben, valamint 1816-ban még számos „magyar orosz”, valamint 20 Szatmár megyéből és Erdélyből érkező család csatlakozott, akik magyarajkú oláhok voltak. A kezdetektől fogva a magyar volt a prédikációs nyelv, és számos templomi, körmeneti és temetési éneket magyarul énekeltek. Az iskolában mindig is magyar volt a tanítási nyelv, mivel csak ezt értették, s ez tette lehetővé, hogy a környéken lakó római katolikusok, sőt még reformátusok is jártak ide.

Fordulat akkor következett be, amikor az éppen Erdélyből az 1790-es évek elején beköltözött, és elmagyarosodott Árgyelán család -amely nevét Erdélyire magyarosította- sarja Erdélyi Vazul nagyváradi görögkatolikus püspök (1842–1862) olyan parókuszt nevezett ki, aki még olvasni sem tudott ószlávul. (Bisztray Balku Ignác személyében.) A román szellemű parókus lemeszeltette, majd később le is vakartatta azt az ószláv feliratot a templomban, mely bizonyította, hogy Mária Terézia a templomot a „magyar oroszok” számára építtette. A templom felújításakor a toronygömbben és az oltár talapzatában elhelyezett régi iratokat megsemmisítette, és román nyelvű iratokat tett a helyükre, és hasonló történelemhamisító szándékkal eltüntette az 1800 előtti anyakönyveket, melyek bizonyították az egyházközség magyar jellegét.

A hívek ezután hat pontba szedve felsorolták azokat a sérelmeiket, melyeket a nagyváradi görögkatolikus püspökök románosító intézkedései során szenvedtek el: a püspökség az anyakönyveket román nyelven vezettette, 1844-től román szellemű parókusokat neveztek ki, az egyházközségtől elvette a tanítóválasztási jogot és olyan tanítókat nevezett ki, akik nemcsak a román nyelvet, hanem román szokásokat és olyan román identitást igyekeztek a gyerekek lelkébe plántálni, hogy már a magyar szülőktől elidegenítették őket. Az egyházközség alapítványainak jövedelmét magukhoz vonták, és a belényesi román gimnázium és tanítóképző céljára fordították. A papok és tanítók a korábban egységes és békés egyházközség magyar híveit orosz és román felekezetűvé osztották és szembefordították egymással. Mindezek mellett a legfájóbbnak azt érezték, hogy a templom fennállása óta szokásban lévő magyar éneklést előbb teljesen betiltották, majd pedig -valószínűleg a polgári hatóság közvetítése révén- egy-két magyar ének eléneklését engedélyezték. Pedig a levél írói szerint az egyházközségben már 1848 előtt kéziratos fordításokból a nép által énekelte részeket (kántoruk Barczán Demeter

révén) magyarul énekelték, majd pedig a Roskovics Ignác magyar énekeskönyvének megjelenését követően azt használták.

Papp Szilágyi József nagyváradai görögkatolikus püspök a hívek többszöri kérését elutasította, sőt levelük szerint a lelkészeknek meghagyta, hogy ha a hívek magyarul merészelnek énekelni a templomban a szertartást hagyják félbe és a templomot bezárva értesítsék a polgári hatóságokat, hogy azok a román és ószláv éneklést állítsák vissza. Így többször előfordult, hogy a hívek csak a hivatalos szertartási idő előtt vagy után – az egyébként általuk eltartott pap és kántor nélkül – énekelhettek magyarul a saját templomukban.

Végezetül arra kéri Scitovszky János bíboros hercegprímást járjon közbe, hogy a vallásalap támogatásával fordítsák le magyarra a liturgikus könyveket, hogy a magyar énekek elhangozhassanak a magyar görögkatolikus templomokban, hogy a nacionalista román papok és tanítók helyett magyar papokat és tanítókat kapjanak, és amíg magyar görögkatolikus püspökség nem alakul addig, hogy a további zaklatásoktól megmeneküljenek kéri a munkácsi görögkatolikus püspökségbe való visszacsatolásukat.³³

Papp Szilágyi 1866. szeptember 12. írt levelében visszautasította a vádakát a prímásnál. Tagadta, hogy románosítani akarna, és feleslegesnek tartotta a liturgikus könyvek lefordíttatását, és kifejtette, hogy püspökségének alapító bullája Csanád vármegyét és Makót a nagyváradai egyházmegyéhez csatolta, amin nem kíván változtatni.³⁴

Mivel a helyzet nem változott a makói görögkatolikus hívek a képviselőházhoz fordultak panaszaikkal. A Magyar Képviselőház 1867. március 17.-én tárgyalta ügyüket. Itt Faragó Ferenc képviselő részletesen ismertette az országgyűléssel a helyzetüket. Új fejleményként jelent meg a Scitovszky prímáshoz írt levélhez képest, hogy a kolerajárvány idején sem enyhült a helyzet a papok és a hívek között, és amikor a segédlelkész meghallotta, hogy a hívek a templomban magyarul énekeltek, azonnal letette a liturgikus ruháit az oltárra, és a templomot bezáratta, amit aztán a hívek erővel nyitottak ki. Faragó képviselő azt javasolta, hogy a segédlelkészt büntessék meg, a nagyváradai görögkatolikus püspököt függesse fel a király apostoli jogánál fogva, és meg kellene nyerni az uralkodót, hogy egy magyar görögkatolikus egyházmegyét állítson

---

33 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 91–96.

34 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 97–100.

fel. Végül kivizsgálásra és intézkedésre az ügyet a vallás- és közoktatási minisztériumhoz utalták.³⁵

1867. június 26-án a makói magyar ajkú görögkatolikus hívek újra Eötvös József kultuszminiszterhez fordultak. Az országgyűléshez írt panaszlevelükben még név nélkül említett román segédlelkész, Darabos György elhelyezését kérték. Elkeseredésüknek drámai hangon adtak nyomatékot: „lelki gyilkosainkat saját véres verejtékünk szerzeményéből kell díjaznunk, jobban mondvá: keblünk nedvéből mardosó kígyókat kell táplálnunk?” Panaszuk szerint Darabos szeretetlenséget, viszályt szít, gőgös, hazug, pontatlan, a liturgiát hadarva végzi. Kérték elhelyezését és helyére egy alkalmas segédlelkész kinevezését.³⁶

1867. július 18. Eötvös József kultuszminiszter továbbította Simor primásnak a magyar görögkatolikusok kérését a liturgikus könyvek lefordítására, és a saját egyházmegye felállítására vonatkozólag, valamint, hogy megnyugtató intézkedés történjen a makói hívek ügyében.³⁷

A hajdúdorogi nagygyűlés: 1868. április 16.

A makóiak kapcsolatba léptek a hajdúdorogi Farkas Istvánnal, (Farkas Lajos bátyjával) a magyar liturgia ügyének elkötelezett harcosával, hogy a küzdelmet a magyar püspökségért és liturgiáért ne hagyják félbe és vegyék fel a kapcsolatot a többi magyar ajkú egyházközséggel, hogy egységesen tudjanak fellépni. Farkas István az ügyet továbbította öccsének, Lajosnak, akit megválasztottak Hajdúdorog főhadnagyának, vegye kezébe az irányítást, és mivel a kiegyezés (1867) után szabadabbá vált a társadalmi élet, és a gyülekezési jog nem ütközött akadályokba egy nagygyűlés összehívását tervezték meg. Szabó György főesperes parókus (1844-1879) is támogatta törekvéseiket, akinek meggyőzésében káplánjának Görög Pálnak voltak elvülhetetlen érdemei.

1868. március 12-én Hajdúdorog városa közgyűlést tartott, ahol elhatározták, hogy a magyar görögkatolikusok számára egy népgyűlést fognak összehívni.³⁸ Farkas Lajos vezetésével egy bizottság leveleket intézett a schematizmus alapján magyarnak tartott és tudott egyházközségekhez és néhány nagyobb városhoz, ahol köztudomású volt, hogy

---

35 ZELLER ÁRPÁD: *A magyar egyházpolitika*, Budapest, 1894. I. kötet 1847–1872, 231–233.

36 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források*, 1. kötet. 1778–1905, 101–102.

37 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források*, 1. kötet. 1778–1905, 102–103.

38 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források*, 1. kötet. 1778–1905, 108.

élnék magyar görögkatolikusok, mint Pest, Makó, Debrecen, Kassa, Szatmárnémeti, Nagybánya.

A nagygyűlést 1868. április 16-ra hirdették meg Hajdúdorogra.³⁹

A gyűlést megelőző napon már a legtöbben megérkeztek, úgy hogy Farkas Lajos szerint a máskor csendes és igénytelen kisváros zajossá vált és nagyvárosias hatást keltett. Ezt fokozta a városháza, a templomtorny, a kaszinó és az iskola és több épület nemzeti színű zászlókkal való feldíszítése.

1868. április 16-án reggel 8 órakor megszólaltak a dorogi templom harangjai, melyekről még Széchenyi István, a legnagyobb magyar, és más szakértők is a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoztak,⁴⁰ hogy ünnepi liturgiára hívják az akkor éppen átépítés és nagyobbítás alatt lévő templomba a híveket. Itt Szabó György szabolcsi főesperes, helyi parókus vezetésével minden papi fennhangot teljesen magyarul énekelt liturgia hangzott el, melyre a válaszokat a Lázár József kántor által szépen betanított és vezetett iskolásokból és iparosokból álló énekkar adta meg csodaszép összhangban természetesen magyarul, amit a liturgia végén a himnusz éneklése koronázott meg.

A liturgiát követően átvonultak a városháza udvarára, ahol elkezdődött a gyűlés, hiszen a nagyterembe nem is fértek volna el ennyien.

Farkas Lajos a város főhadnagya köszöntötte az egybegyűlteket, majd a kongresszus levezető elnököt és jegyzőt választott. Közfelkiáltással elnök lett Farkas Lajos, a jegyző pedig Szilvásy István Csanád megye főjegyzője, Makóról.

Először a megbízólevelek átadására került sor: ebből azt állapították meg, hogy 220 küldöttel és 20 lelkésszel 33 anyaegyházközség jelent meg személyesen, illetve 19 község és egy egész esperesi kerület 11 lelkésszel levél útján csatlakozott a gyűléshez, tehát így összesen 52 egyházközség 31 pappal fejezte ki részvételét az országos kongresszuson.

Képviselve volt Szabolcs, Szatmár, Bereg, a Hajdúkerület, Bihar, Máramaros, Zemplén, Abaúj-Torna, Csanád vármegyék, valamint Debrecen város.

A résztvevő egyházközségek: Dorog, Debrecen, Makó, Ópályi, (Nyír)Tas, Tornyospálca, (Nyír)Parasznya, Hodász, Kántorjánosi, Nagyléta, (Nyír)Pilis, Bököny, Hajdúböszörmény, Nagykálló, Szerencs, (Mező)Zombor, Bácsaranyos, Huguaj(ma:Érpaták), Tolcsva, Újfehértó, Tokaj,

---

39 FARKAS, i.m., 43–44.

40 FARKAS, i.m., 45.

Fábiánháza, (Nyír)Gyulaj, Kótaj, (Nyír)Pazony, Tiszabüd, Nagykároly, Kállósemjén, Biri, Szakoly, Buj, Szárazberek, (Nyír)Karász, Bese.⁴¹

A személyes résztvevők regisztrálását követően került sor azon községek és városok jegyzékbe vételére, amelyek a nagygyűlés határozataival való egyetértésüket eleve deklarálták: Gebe (ma Nyírkáta), Leleszpolyán, Sárközújlak, Kisvárda, Falucska, Levelek, Visk, Dámóc, Jánk, Dobra, Máriapócs, Szántó, Pere, Érkenéz, Szatmárnémeti, Porcsalma, Kokad, Ajak, Görömböly.

Ezt követően a nyírvasvári és a szentmiklósi lekészek, valamint kassai esperesi kerület papjainak üdvözlő, egyetértő és a határozatokat magukra nézve kötelezőnek elfogadó leveleit olvasták fel.

A közgyűlés megállapította, hogy a Magyar Királyságban már nemcsak az ortodox szerbeknek és románoknak van saját nemzetiségű püspökségük, hanem a román görögkatolikusok is kaptak Szamosújvár és Lugos székhellyel. A ruszinok a munkácsi és az eperjesi egyházmegye többségét képezik, itt a magyarok, noha 200 000 főt számlálnak, kisebbségben vannak. Márpedig a keleti egyházban a népnyelv alapkövetelmény, és a magyar görögkatolikusokat is megilletné hazájukban egy saját magyar püspökség, ahol anyanyelvükön tudnának imádkozni, és az iskolában nem lennének rákényszerítve egy idegen (ószláv, vagy román) liturgikus nyelv tanulására. Ha ez tovább így folytatódik, akkor vagy elveszítik magyar identitásukat az idegen tengerben, vagy vallásilag közönyössé válnak.

Ezért a nagygyűlés elhatározta, hogy

Hajdúdorog székhellyel magyar görögkatolikus püspökség felállítását kéri az uralkodótól,

- a hívek szegénysége miatt a vallási és tanulmányi alap terhére a liturgikus könyvek lefordítását magyar nyelvre,
- és a magyar liturgikus nyelv szentesítésének kérése illetékes helyen, „ha ez csakugyan szükséges lenne”.

A kongresszus az ügyek intézésére Állandó Végrehajtó Bizottságot szervezett élén Farkas Lajossal. Tagjai voltak: Szabó György szabolcsi főesperes, hajdúdorogi parókus, Farkas István közbirtokos, képviselő, ügyvéd, Roskovits Ignác pilisi lelkész, Farkas Sándor képviselő, Ketskés János ügyvéd, debreceni polgár, Jámbor Antal bökönyi lelkész, Orosz Gyula hajdúböszörményi lelkész, Molnár Pál ügyvéd, nagykállói képviselő, Romzsa István és Görög Pál hajdúdorogi segédlelkészek, Lá-

---

41 A küldöttek névszerinti jegyzéke a függelékben

zár Mihály pazonyi lelkész, Kovács János hajdúkerületi táblabíró, Fejér György dorogi aljegyző, Béres Ferenc nagykállói egyházi gondnok, Szilvássy István csanádmegyei főjegyző, Fejérváry Imre közbirtokos, Sonkovits István egyházi gondnok Makóról, Hajdú Manó nagykárolyi ügyvéd, Iványi János tornyospálcai lelkész, Fekete István kállósejéni lelkész, Székely Demeter hajdúböszörményi városi tanácsnok, Mertse Antal debreceni polgár, Farkas Ferenc fábiánházi lelkész, Kabay Sándor nagylétai egyházi gondnok, Novák János fehértói egyházi gondnok, Tivadar András bácsaranyosi lelkész, Benyitzky Elek szentmiklósi lelkész, Mészáros Károly ungvári ügyvéd, Mezősy László tolcsvai közbirtokos, és a hajdúdorogi egyházi tanács tagjai.⁴²

Az Állandó Végrehajtó Bizottság tagjait a nagygyűlés felhatalmazta, hogy a munkácsi püspököt, az esztergomi érseket és az uralkodót személyesen felkeresse, és a kérvényeket átnyújtva pártfogásukat elnyerve a magyar püspökség, a magyar liturgia és liturgikus könyvek ügyét sikerre vigye.

A délelőtti gyűlést követően Hajdúdorog városa 400 terítékes ebédet adott a küldöttek és az érdeklődő vendégek tiszteletére. Farkas Lajos szavaival „a kaszinó termeiben Boka Samu jeles zenekarának szívre ható, gondot űző játéka mellett folyt a legkedélyesebb társalgás”, s hangzottak el a pohárköszöntők az uralkodó, a királyné, s a többi előkelőség és a résztvevők egészségére csaknem késő estig. A hangulat tetőfokán a hetven éves Mertse Antal debreceni polgár úgy ropta a magyar legényes magán táncot, hogy az egy 16 éves fiatalembernek is becsületére vált volna.⁴³

Másnap április 17-én folytatódott a nagygyűlés munkája.

Először Gelse és Kőkenyesd községek egyetértő leveleit olvasták fel, majd Szatmárnémeti város görögkatolikus híveinek levelét, melyben felhatalmazták Dorogot, hogy lépéseket tegyenek a magyar püspökség és a magyar liturgia ügyéért.

Felovasásra került Hutskó Mihály görömbölyi görögkatolikus lelkész levele, amiben egyetértését fejezte ki a nagygyűlés határozataival.

Sajópetri egyházközség teljesen magyar nevű hívei levelükben annak adtak hangot, hogy szláv ajkú egyházközségként nem támogatják a magyar liturgikus nyelvet. Ezt a kongresszus az idegen liturgikus nyelv miatt a magyar identitás feladásának mintapéldájaként tekintette.

---

42 FARKAS, i.m., 50–53.

43 FARKAS, i.m., 56–57.

Végül az Állandó Végrehajtó Bizottság felszólított, hogy az esetleg később érkező csatlakozó leveleket vegye át és csatolja az eddigi dokumentumokhoz. A nagygyűlés április 17-én fejeződött be.

1868. május 14-én Hajdúdorog város közgyűlésén Farkas Lajos a város vezetője és az országos kongresszus elnöke bemutatta a nagygyűlés hitelesített jegyzőkönyvét, amit a közgyűlés örömmel vett tudomásul, és megszavazta, hogy az indítványozott kérvényeket fogalmazzák meg és a város költségén nyomtassák ki, valamint, hogy küldöttség keresse fel pártolás céljából az ország törvényhatóságait, s legelőször is a kiváló hazafi hírében álló Pankovics István munkácsi megyésfőpásztort.

Szabó György hajdúdorogi parókus, szabolcsi főesperes a nagygyűlést követően 1868. április 24-én levélben tájékoztatta Pankovics István munkácsi püspököt a nagygyűlés lefolyásáról, valamint a főpásztorhoz készülő küldöttség szándékairól. Miután röviden ismertette a kongresszus célját és a résztvevők nagy számát, lelkesedését és elszántságát a legmélyebb tisztelet hangján, de óvatosságra hívta fel a püspök figyelmét, hogy „ismerve e vallásosan nemzeti forrongásnak mind természetét, mind terjedelmét, s tekintve az időt is, amelyben élünk – azt vagyok bátor alázattal nyilvánítani: miszerint e határozott, nyelvéért és hitéért rajongva lángoló roppant néptömeg tettleges akadályozások esetére könnyen a legnagyobb szélsőségekre ragadtathatik.”⁴⁴

A nagygyűlés utóélete: az Állandó Végrehajtó Bizottság küldöttségei

Farkas Lajos vezetésével egy bizottság Ungvárra utazott, ahol Pankovics püspök ünnepélyes keretek között, a székeskáptalan jelenlétében fogadta a küldöttség tagjait. Farkas Lajos köszöntő beszédében előadta a delegáció jövetelének célját és felkérte a főpásztort, hogy a királyhoz induló küldöttség vezetését szíveskedjen elvállalni. Pankovics István megyéspüspök –akinek jelszava „Isten, Király, Haza” volt– a maga részéről maximális támogatásáról biztosította a küldöttség tagjait, akiket egyenként bemutatott neki, s akiket ebédre, ezt követően pedig kertjébe egy kellemes sétára meghívott.

Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a püspök a diplomácia szabályainak figyelembe vételével óvatosan kívánta az ügyet előrébb vinni. A

---

44 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 107–108.

küldöttség vezetését visszautasította „tőle nem függő akadályok miatt”. Másnap pedig, amikor vasárnapi szent liturgiára invitálta a magyar küldöttséget, Farkas István hirtelen támadt javaslatát, hogy a magyar delegáció magyarul énekelje el a liturgián a Miatyánkot, kifejezetten megtiltotta. Még inkább feszültséghez vezetett, hogy a liturgia után a főpásztor egy ötfős vezető csoporttal történő eszmecsereje során Farkas István felvetette, amennyiben a püspök nem támogatja a dorogiak ügyét, úgy a dorogi paptól meg kellene vonni a fizetést és a diplomáját pedig beszegelni mindaddig, amíg a teljes magyar nyelvű liturgia nem engedélyeztetik. Erre a püspök megütközve egy külön szobában négy szemközt bizalmasan tárgyalt Farkas Lajossal, megengedve neki, hogy néhány megnyugtató információt megoszson elégedetlenkedő bátyjával, Farkas Istvánnal is.

Vasárnap délután a küldöttek a kanonokokat látogatták sorra, majd este a szemináriumba voltak vacsorára hivatalosak, ahol a papnövendékek énekkara magyar énekekkel is meglepte őket.⁴⁵

A nagygyűlés határozata értelmében elkészültek a felíratok Ferenc József apostoli királyhoz, a nemzetgyűléshez, a vallás- és közoktatási miniszterhez és a hercegprímáshoz, s hogy az ügy biztosabb sikerhez vezessen nagyszámú ünnepélyes küldöttség volt hivatva azokat átadni. Az ungvári püspöki látogatáson –mint említettük- Pankovics István megyéspüspök elhárította a küldöttség vezetését. Így Szabó György főesperes és Farkas Lajos az Állandó Végrehajtó Bizottság elnöke Nagykállóban felkereste báró Vécsey József szabolcs vármegyei főispánt, hogy felkérje a küldöttség vezetésére, de őt nem találták otthon, mert előző nap elutazott hosszú időre, családi ügyben. Így Hajdúböszörménybe vették az irányt Sillye Gáborhoz, a hajdúkerület főkapitányához, aki szívesen elvállalta a delegáció vezetését, és oroszlánrésze volt abban, hogy a sajtó, különösen is az országos napilapok tudomást szereztek a görögkatolikus magyarok törekvéseiről, és azokat szimpátiával, pártolólágtárták a nagy nyilvánosság elé.⁴⁶

A Pesti küldöttség tagjai voltak: Sillye Gábor hajdúkerületi főkapitány, Farkas Lajos Dorog főhadnagya, az ÁVB elnöke, Szabó György szabolcsi főesperes, dorogi parókus, Iványi János tornyospálcai lelkész, Roskovits Ignác pilisi, Jámbor Antal bökönyi, Orosz Gyula hajdúböszörményi, Lázár Mihály pazonyi, Tivadar András bácsaranyosi, Kabai Sándor makói parókusok, Görög Pál hajdúdorogi segédlelkész, Farkas

---

45 FARKAS, i.m., 58–60. és 65–66.

46 FARKAS, i.m., 60–62. 66–67.

Sándor hajdúdorogi kisbirtokos és városi képviselő, Ketskés János debreceni ügyvéd, Szilvásy István Csanád vármegye főjegyzője Makóról, Béres Ferenc nagykállói kisbirtokos és egyházi gondnok, Székely Demeter n hajdúböszörményi városi tanácsnok, Novák János újfehértói kisbirtokos és főbíró, Mosolygó Mihály újfehértói kisbirtokos, Tóth János és Kozák György hajdúdorogi városi tanácsnokok és birtokosok, Görög Péter, Tóth Mihály, Görög Imre, Sütő János hajdúdorogi kisbirtokosok és városi képviselők, Fejér György hajdúdorogi városi aljegyző. A két vezetőn kívül tehát 9 görögkatolikus pap, és 14 világi személy. A delegációból 11 hajdúdorogi, 2 hajdúböszörményi, 2 újfehértói, 2 makói tag volt.⁴⁷

A fővárosba érkezve a delegáció megtudta, hogy a király Bécsbe utazott, és onnan pedig tovább gyógyfürdőkre, úgyhogy Andrássy Gyula miniszterelnöknek nyújtották át személyesen a petíciójukat, aki szívesen fogadta őket, és megígérte, hogy az uralkodónál eléri a teljesítést is.⁴⁸

A képviselőházban Szentiványi Károly korelnök az országház nagytermében fogadta a küldötteket Deák Ferenc jelenlétében. Farkas Lajosnak különösen is jól esett, hogy a haza bölcse a magyar görögkatolikusok ügyét igazságosnak, méltányosnak és a nemzetiség szent ügyének nevezte. Petrus Jenő szerint Deák azt mondta: „Ezt önöknek nem kérni, de követelni kell!”⁴⁹

A delegáció felkereste báró Eötvös József vallás- és közoktatási minisztert, aki szintén támogatásáról biztosította őket. Hasonlóképpen biztatást kaptak Wenckheim Béla belügyminisztertől valamint a Lónyay Menyhért pénzügyminisztertől is.

Mivel Simor János hercegprímás csak néhány nap múlva tudta őket fogadni Esztergomban, ezért még felkerestek támogatáskérő szándékkal néhány parlamenti képviselőt is.⁵⁰

Tisza Kálmán a Balközép Párt vezére volt az egyetlen képviselő, aki nem támogatta nemzetiségi szempontból az önálló, külön püspökség felállítását. Úgy vélte, hogy magyar szempontból kedvezőbb hatású az,

---

47 FARKAS, i.m., 61.

48 FARKAS, i.m., 67.

49 PETRUS, i.m., 72.

50 FARKAS, i.m., 68. „felkerestük tehát Ghiczy, Somssich, Tisza, Nyári, Bónis nagybefolyású képviselő urakat, kik Tisza kivételével szíves fogadásunk mellett támogatásukat egész készséggel megígérték.” Felkeresték még Thury Sámuel, a hajdúszoboszlói kerület képviselőjét is.

ha a magyar hívek megmaradnak az ősi egyházmegyék keretein belül és így gyakorolnak vonzó hatást a nem magyarokra.⁵¹

A küldöttségnek nem tudott minden tagja olyan hosszú ideig távol maradni munkájától és otthonától, ezért többen hazautaztak, de a megmaradtak a primási fogadás előtti nap Esztergomba hajóztak és ott a „Fürdő” nevű fogadóban szálltak meg. Másnap délelőtt 10 órára két bérkocsival hajtottak a primási palotába, ahol az ország első főpapja fogadta őket.

Simor János hercegprímás átvette a dorogiak kérvényét, és a püspökséggel kapcsolatban biztos sikerrel kecsegtette őket, ugyanakkor a magyar liturgikus nyelvvel kapcsolatban felhívta a figyelmet a Római Szent szék kompetenciájára, és arra, hogy ez biztosan hosszú időbe fog telni, bár ebben is ígért támogató segítséget. Meglepődött, amikor a delegációtól azt az információt kapta, hogy Dorogon már régóta az istentisztelet nagy részét magyarul végezték. Felelősségre is vont a Szabó György párokust, miért tűri el ezt a gyakorlatot főesperes létére? Miután Szabótól azt a választ kapta, hogy ő Hajdúdorog szülöttként gyerekkora, azaz több, mint negyven év óta ezt hallotta a templomban, félrevonta és ezt mondta neki: akkor „folytassa Nagyságod, csak ne híresztelje!”⁵²

Jóindulata jeleként Simor hercegprímás ebédre is meghívta a küldöttség tagjait. Az addig hátralévő időben Farkas Lajos szerint Szabó György címzetes püspök⁵³ mutatta be ne nekik a bazilika épületét, és a székesegyházi kincstárat. Az ebéd alatt Simor érsek főként a delegáció két vezetőjével, Farkas Lajossal és Szabó György főesperessel beszélgetett el kedélyesen, hangsúlyozva, hogy ha a magyar ajkú görögkatolikus püspökség fel is lesz állítva, ő ragaszkodik a szeretett magyar hívek felletti metropolitai jogaihoz.

A dorogiak Esztergomból hajóval érkeztek még aznap vissza Pestre, ahol másnap az időközben a fővárosba érkező Pankovics István munkácsi megyéspüspökkel találkoztak, és beszámoltak neki mindarról, amit intéztek. Pankovics püspök újra biztosította őket arról, hogy minden tőle telhetőt megtesz az ügy érdekében, de ők is kitartóan törekedjenek céljuk elérésére akár a sajtó bevonásával is.⁵⁴

---

51 FARKAS, i.m., 68–69.

52 PETRUS, i.m., 182–183.

53 Valószínűleg Szabó József esztergomi kanonok, nikopoliszi c. püspök, érseki helynökről van szó, akinek keresztnévére nem emlékezett pontosan, vagy nyomdahiba révén pontatlan a név. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szab%C3%B3.html> (letöltés ideje: 2019. április 26.)

54 FARKAS, i.m., 70.

Ránk maradt a nagygyűlés Képviselőházhoz írt feliratának szövege, melyet Debrecenben ki is nyomtattak. Ebben kéri, hogy „mi egyesült ó-hitű magyarok, ruthén és román püspökeink joghatósága alól kivételt, számunkra Hajdú-Dorogon egy önálló, egyesült ó-hitű magyar püspökség alapíttassék, s egyházi és cultus könyveink országos költségen –habár előleg mellett is– kinyomattatván, kedves magyar nyelvünk ekképp oltári nyelvvé emeltessék.” Kérésüket négy érveléssel támasztották alá: a Magyar Királyságban már nemcsak az ortodoxoknak, hanem a görögkatolikusoknak is nemzetiségi szempontból történt püspökség felállítását: Lugos és Szamosújvár esetében a románoknak. A romanizáló és ruténizáló egyházpolitika veszélyezteti a magyar hívek identitását. A magyar görögkatolikusok kétszázézer létszáma is indokolja a magyar görögkatolikus püspökség felállítását. A munkácsi egyházmegye nagy kiterjedése lelkipásztori szempontból is egy új püspökség felállítását tené szükségessé.⁵⁵

Az országgyűlés a kérvényt nagy éljenzések közepette annak elintézését a kultuszminiszterre bízta, aki a hivatali ügymenetnek megfelelően az osztálytanácshoz továbbította.⁵⁶

1868. szeptember 2-án Lipovniczki István miniszteri tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter nevében Simor primáshoz fordult, hogy a hajdúdorogiak kérelme kapcsán mielőbbi véleményét kérjen az esztergomi érsek álláspontjáról.⁵⁷

Simor János hercegprímás 1868. szeptember 17-én fejtette ki véleményét Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek a hajdúdorogi népgyűlés felterjesztéséről. Ebben gyakorlatilag osztotta Tisza Kálmán meggyőződését, hogy magyar szempontból előnyösebb, ha nem szeparálódik el a magyar görögkatolikus papság és hívek a nemzetiségektől, mert így nagyobb hatással tudnak azokra lenni. Lugos és Szamosújvár példája pedig az abszolutizmus nem éppen magyarbarát intézkedései közé tartozik. Helyesebbnek látta egy püspöki helynökség felállítását Hajdúdorogon, ahogy ez az esztergomi főegyházmegyében is megmutatkozik a Nagyszombati helynökség esetében. Simor primás szerint a holt nyelvű liturgia „sem a katolikus vallás terjedésének, sem a népek valláserkölcsei gyarapodásának, sem a nemzetek kulturai fejlődé-

---

55 B. PAPP JÁNOS: *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért. Hajdúdorog*, 1996. 115–116.

56 FARKAS, i.m., 71.

57 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 116.

sének rövidségére nem szolgál” ahogy ezt szerinte fényesen példázza a hazai római katolikusok története.

Véleménye szerint amennyiben a magyar görögkatolikus hívek „kelő felvilágosítás után még mindig ragaszkodnának” a magyar liturgikus nyelvhez és ezzel összefüggésben a magyar püspökséghez, akkor nekik a szokott egyházi út betartásával a legfőbb illetékes fórumhoz, a római pápa őszentségéhez kell fordulniuk.⁵⁸

Simor János levelének fényében úgy tűnik, a dorogi deputáció túlzott optimizmussal ítélte meg a legfőbb magyar főpap magatartását. A hercegprímás a magyar liturgikus nyelv ügyét összekapcsolta az önálló püspökség felállításával és az egészet az Apostoli Szentszék hatáskörébe utalta.

A következő évek eseményei az ő álláspontját igazolták. A magyar liturgia és a magyar püspökség engedélyezése, illetve felállítása nem történt meg, 1873-ban Hajdúdorog egy külhelynökséget kapott az elvárásoknál jóval kisebb létszámú egyházközségekkel és később egy szűk mozgástérrel rendelkező külhelynökkel.

---

58 VÉGHSEŐ-KATKÓ, *Források, 1. kötet. 1778–1905*, 117–120.

Függelék: a hajdúdorogi nagygyűlés küldöttei

Hajdúdorogról: Szabó György főesperes, Görög Pál és Romzsa István segédlelkészek, Farkas Lajos ügyvéd és elnök, Farkas Pál, Dállyai Papp József, Volosinovszky József ügyvéd, Görög István, Kozák György, Áncsán János városi tanácsnokok, Magyar Antal főjegyző, Fejér György aljegyző, Farkas István ügyvéd, Mots András ügyvéd, Farkas András, Magyar Lajos ügyvéd, Kiss Ferenc, Szakál Antal, Pogácsás Mihály, Pál György, Nagy János, Bence István, Magyar György, Gombos István, Szilágyi András, Pál János, Czifra Ferenc, Petrus Sándor, Molnár György, P. Szűcs János, Farkas Sándor, Szabó Mihály, Görög Imre, Bába György, Tóth Bálint, Csonka János, Czifra Mihály, Gyúró István, Tóth János, Papp Ferenc, Csata Mihály, Orosz Mihály, Kovács János ügyvéd, Balsai Gábor, Oláh István, Görög Péter, Jeles Mihály, Balogh Antal, Pogácsás István, Tóth Péter, Gurbán János, Fodor János, Eötvös Pál, Kiss János, Papp József, Szabó Mihály, Szilágyi Péter, Zsadányi Mihály, Brán Péter, Percze István, Fejérvári Mihály közbirtokosok, városi képviselők, ill. egyházi tanácsosok

Debrecenből: Ketskés János ügyvéd, Mertse Antal, Nozdrovitzky István polgárok,

Makóról: Szilvásy István ügyvéd, csanádmegyei főjegyző, Fejérvári Imre közbirtokos, Sonkovits István egyházi főgondnok.

Ópályiból: Molnár Ferenc főbíró, Margitits Mihály birtokos polgár,

Tassról: Lucza Mihály, Fekete József, Plesitzki György, Lucza Antal egyházközségi tagok,

Tornyospálcáról: Iványi János lelkész, szentszéki ülnök, Lengyel István egyházi gondnok

Parasznyáról: Nagy Miklós, Vajda János közbirtokosok

Hodászról: Rátz György, Kritsfalusy Sándor, Kutka György és Makár László birtokosok

Kántorjánosiból: Szender János, Balugyánszky András birtokosok,

Nagylétáról: Kabay János, Lengyel Mihály, Popovits Sándor egyházi tanácsosok

Pilisről: Roskovits Ignác lelkész, Roskovits Manó egyházi tag,

Bökönyből: Jámbor Antal lelkész, Bátskay Mihály tanító, Pák Antal éneklész, Lakatos Mihály, Mikli Mihály, Vasas János, Maiszán Péter, Hornyák András egyháztagok,

Nagykállóból: Appel Sándor adóhivatali ellenőr, Nagy János ügyvéd, Blajer Miklós orvos, Molnár Pál ügyvéd, Béres Ferenc egyházi gondnok,

Hajdúböszörményből: Orosz Gyula lelkész, Székely Demeter városi tanácsnok, Molnár Ferenc és Molnár Lázár éneklészek, Mórítz Mihály, O.Varga András, Kelemen Bálint, B.Varga Péter, I.Varga János, Székely János, id. Kelemen György, Panyi János, Varga Miklós, B.Varga István, Szilágyi Demeter, G.Varga György, Lázár Ferenc, K.Nagy István, Kopcsa István, ifj. G.Varga Mihály, Fülöp János, Varga Illés, Szilágyi György, Kiss Sándor kisbirtokosok és egyházi tagok,

Szerencsről: Bányai János Lelkész, Tóth György, Tóth Mihály, Dankó Mihály egyházi taok,

Zomborból: Bukovszky János, Leskó János, Korpos Mihály egyházi tagok,

Bács-Aranyosról: Tivadar András lelkész, Orosz János és Miskolczi András egyházi gondnokok,

Hugyajról: Sipos Bazil lelkész, Lakatos Miklós, Nagy András, Orha György, Papp Miklós, Nagy János, Lakatos Miklós, Lencsés András, Nagy Sándor egyházi és községi előjárók,

Tolcsváról: Ménesy László ügyvéd és közbirtokos, Takáts János egyházi gondnok,

Újfehértóról: Orosz János lelkész, Novák János főbíró, Mosolygó József, Mosolygó Miklós, Mosolygó Ferenc, Szilágyi Miklós, Pap József, ifj. Orosz János, Kuk András, Mosolygó István egyházi tanácsosok és birtokosok

Tokajból: Kovács József egyházi gondnok,

Fábiánházáról: Farkas Ferenc lelkész, Gólya András, Kotán Mihály, Huszti Mihály egyházi előjárók,

Gyulajról: Lasa László, Papik György, Kiss György, Kiss János egyházi tagok,

Kótajból: Orosz Mihály, Dobránszky Pál, Dobránszky János kisbirtokosok, Dobracsik Mihály egyházi gondnok

Pazonyból: Lázár Mihály lelkész, Botka János, Béres János, Hajdú István
egyházi tagok,
Tiszabüdről: Tóth József, Szabó János, Csungovits Bazil, Zajác Mihály,
Román László, Csoma György egyházi tagok,
Nagykárolyból: Hajdú Manó ügyvéd, Papp János, Tanáskovits József
egyházi tagok,
Kállósejénből: Fekete István lelkész, Pál Ferenc, Fülöp Gábor, Bucsuj
Demeter egyházi tagok
Biriből: Gyiraszin Ferenc egyházi gondnok
Szakolyból: Haczi Sándor, Pál János, Kapitány Mihály, Rác Miklós egy-
házi tagok,
Szárzberekről: ifj. Papp János és Rádai János egyházi tagok,
Karászból: id. Vályi János lelkész,
Bujról: id. Lámfalusy János lelkész

Hajdúdorog 1868 – Hajdúdorog 1912

VÉGHSEŐ TAMÁS

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

A Kiegyezést megelőző kedvezőtlen politikai helyzetben a magyar görögkatolikusok két irányban tettek kezdeményezéseket. Az első próbálkozás a mozgalom céljainak minél szélesebb körű megismertetése volt a sajtó útján. 1861-ben indította útjára Ungváron Mészáros Károly¹ hajdúdorogi származású ügyvéd a *Kárpáti Hirnök* című lapot, melynek első számaiban közölt vezércikkeivel a közvélekedés alakítására tett kísérletet.² Érvelésében abból indul ki, hogy az akkori görögkatolikus egyházszerkezet az ószláv és a román egyházi nyelv útján elszlávosítja és elrománosítja a magyar görögkatolikusokat, kiknek lélekszámát 300 ezerre becsüli. A kedvezőtlen folyamatok visszafordítása érdekében javasolja magyar óvodák létesítését, a magyar anyanyelvű tanítók anyagi megbecsülését, a vármegyei tisztségviselők nemzeti elkötelezettségének fokozását, illetve egy magyar jellegű görögkatolikus püspökség alapítását, melynek liturgikus nyelve a magyar lenne.

Mészáros Károly felvetése nem maradt visszhang nélkül. A magyar görögkatolikus egyházmegye létesítését támogató írások³ mellett hamar megjelentek az ellenérvek is.⁴

-
- 1 Mészáros Károlyhoz: CSORBA CSABA (szerk.): *Mészáros Károly önéletrajza*, Debrecen, 1974.; KOBÁLY JÓZSEF: *Mészáros Károly kézíratai a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban - életrajzokkal*, in KOBÁLY JÓZSEF: *Sine ira et studio*, Ungvár, 1998
  - 2 *Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, (1861). 1. és 2. szám, 1.
  - 3 Pl. Antalóczy Imre hajdúdorogi káplán (*Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, 8. szám, 29–30.) és Farkas Lajos Hajdúdorog főhadnagya (*Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, 10. szám, 37–38.) támogató cikkeket jelentettek meg.
  - 4 Romzsa István csepei paróchus határozottan ellenezte a felvetést (*Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, 7. szám, 26.).

A másik járható útnak az újabb magyar nyelvű fordítások elkészítése és a magyar nyelv liturgikus használata előtti egyházi akadályok elhárítása tűnt. Így jelent meg 1862-ben Roskovics Ignác hajdúböszörményi lelkész gondozásában az *Óbitű imádságos- és énekes könyv*, melynek használata széles körben elterjedt.⁵ A hajdúdorogiak 1863-ban Popovics Vazul munkácsi püspökhöz (1837–1864) nyújtottak be kérelmet a magyar nyelv használata ügyében.⁶ A főpásztor nyitottnak mutatkozott az engedélyeztetés kérdésében, de kijelentette, hogy erre csak akkor kerülhet sor, ha hivatalos és ellenőrzött liturgikus fordítások készülnek. November 11-én kiadott körlevelében azonban már azt is kénytelen elrendelni, hogy a magyar nyelv használatának hivatalos engedélyeztetésig kizárólag ószláv nyelven szabad a Szent Liturgiát végezni, s csak bizonyos részek (Evangélium, „Hiszem Uram és vallom” kezdetű imádság, népénekek) végezhetőek magyarul.⁷ A rendeletet Scitovszky János esztergomi érsek (1849–1866) felszólítására adta ki („*Minthogy akadt olyan egyén, a ki nem átallott országprimásunk előtt vádat emelni...*”)⁸, akinek álláspontját a nyelvhasználat kérdésében a római katolikus egyház félelmei határozták meg. Mivel a görögkatolikusok számos településen a római katolikusokkal együtt éltek, féltő volt, hogy a magyar nyelv használatára vonatkozó igény a latin szertartásúak körében is erőteljesen jelentkezni fog. Ez a félelem hosszú évtizedeken át alapvetően határozta meg a római katolikus püspökök gondolkodását, akik nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a keleti egyház hagyományosan másként viszonyul a nemzeti nyelvekhez, mint a nyugati.

Az esztergomi érsek közbelépése ráébresztette a hajdúdorogiakat arra, hogy a nyelvhasználat kérdésében ki kell lépniük az egyházmegyei keretek közül. Az enyhülő politikai helyzet is arra bátorította őket, hogy igényeikkel ismét az országos nyilvánosság elé lépjenek. 1866-ban feliratot intéztek az uralkodóhoz,⁹ a hercegprímáshoz,¹⁰ a főkancelláriához¹¹

---

5 Debrecen, 1862. 1898-ig összesen nyolc kiadást élt meg. A magyar nyelvű liturgikus kiadványok adatait Ivancsó Isván gyűjtötte össze: IVANCSÓ ISTVÁN: *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I–II*, Nyíregyháza 2006–2008.

6 Levelet közli: FARKAS LAJOS: *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896. 19–23.

7 Munkács Egyházmegyei körlevelek, 1863/4125. Magyar fordítása: Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról, A Görög Szerartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Budapest, 1901. 79.

8 Uo.

9 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz.

10 Uo.

11 Közli: FARKAS, i.m. 30–36.

és az országgyűléshez.¹² A feliratokban kinyilvánítják nemzeti önazonosságukat („*Mi tősgyökeres magyarok lévén...*” „*...mi magyarok vagyunk s az örökké valóságig azok akarunk maradni*” „*...ünnepélyesen ki jelentjük hogy magunknál tősgyökeresebb magyarokat e Hazában nem ismerünk, és nemzetiségünk iránti tántoríthatatlan szeretetben magunkat senki által felül múlni nem engedjük.*”) és kérik ennek tudomásul vételét. Fájdalommal állapítják meg, hogy bár saját hazájukban magyarként élnek, a szertartásuk nyelve miatt muszkának vagy oláhnak csúfolják őket. Felidézik a román görögkatolikusok példáját, akik nem sokkal korábban szintén nemzeti alapon részesültek az egyházszervezet fejlesztésének kiváltságában. Joggal fogalmazzák meg a kérdést: ha Magyarországon a román görögkatolikusok használhatják anyanyelvüket a liturgiában és rendelkezhetnek saját egyházszervezettel, akkor ugyanezt a magyar görögkatolikusok miért ne igényelhetnék? Egyidejűleg utalnak arra is, hogy a megerősödött nemzetiségi mozgalmak komoly veszélyt jelentenek a magyar görögkatolikusokra. Ismételten kérik a bizánci szertartású liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítását és kiadását, illetve megfogalmazzák azt az igényüket, hogy a magyar görögkatolikusok számára létesüljön külön egyházmegye, vagy, ha ez anyagi okokból nem lehetséges, Hajdúdorog székhellyel helynökség.

A felterjesztések sorsa kijózanítóan hatott a hajdúdorogiakra: választ sehonnan se kaptak. Hiába hivatkoztak nemzeti érdekre, a kétszázezer főnyi magyar görögkatolikus népességre és annak jogos igényeire, s az önálló püspökség megalapítása tekintetében hiába támogatta őket a Munkácsi Egyházmegye is,¹³ a közgondolkodásban rögzült sztereotípiákat nem tudták legyőzni. A közvélemény a keleti szertartást szorosán a nemzetiségek világához kötötte és képtelen volt szabadulni attól, hogy „magyarság” és „bizánci szertartás” egymást kizáró fogalmak. Hivatalosan ki nem mondva, de hallgatólagosan az az elképzelés érvényesült, hogy azok a görögkatolikusok, akik érzelmeikben és nyelvhasználatukban a magyarsággal kívánnak azonosulni, válasszák a rítus- vagy felekezetváltás útját.

Míg Hajdúdorogon a város többnyire biztosítani tudta a gyakorlatban a magyar nyelv liturgikus használatát,¹⁴ más helyeken az egyházi hatóságok korlátozó intézkedéseket foganatosítottak. Éppen az 1866. évi kérvényekkel egy időben zajlottak le Makón azok az események, melyek

---

12 Farkas, i.m. 36–41.

13 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz.

14 GKPL IV-2-a. 133/1863.

rávilágítottak a magyar liturgikus nyelv alkalmazásából fakadó konfliktusok súlyára.¹⁵ A város mintegy kétezer fős görögkatolikus közössége már évtizedek óta a magyart használta templomi nyelvként. 1866-ban egy ötven fős román anyanyelvű kisebbség ezt a szokást meg kívánta szüntetni és ebben Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök (1863–1873) támogatta őket. A közösség belső békéjét éveken át feldúló ellentétben a püspök azt az álláspontot képviselte, hogy magyar nyelven semmiképpen sem szabad a szertartásokat végezni. Arra akarta kötelezni a makóiakat, hogy alkalmazzanak egy román kántortanítót, aki a templomi éneklést is vezeti. Papp-Szilágyi püspök fellépése igazolta azokat a félelmeket, melyekre a hajdúdorogiak az 1866. évi felterjesztésekben utaltak: az idegen szertartási nyelv veszélyezteti a magyar identitást és a magyar közösségek beolvadásához vezethet.

A hajdúdorogiak felismerték, hogy nem elégséges más városok és falvak magyar görögkatolikus híveire hivatkozniuk, hanem velük összefogva kell ügyüket az országos nyilvánosság elé tárni. Már az 1866-ban a képviselő-háznak küldött felterjesztésben is engedélyt kértek arra, hogy a magyar görögkatolikusok számára országos értekezletet tartsanak. Ezt az országos népgyűlést 1868. április 16-ra hívták össze Hajdúdorogra.¹⁶ A népgyűlésre 33 egyházközség küldte el képviselőjét (szám szerint 220-at), illetve 20 lelkész jelent meg. Ezen kívül 19 egyházközség és 11 lelkész írásban jelezte, hogy elfogadja a határozatokat. A tanácskozás eredményeként megfogalmazásra kerültek az elérendő célok: 1. magyar püspökség felállítása Hajdúdorog székhellyel; 2. a liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítása és kiadása; 3. a magyar liturgikus nyelv szentesítése. A népgyűlés Állandó Végrehajtó Bizottságot hozott létre, melynek élére a szervezésben nagy érdemeket szerzett Farkas Lajost, Hajdúdorog főhadnagyát választották. A népgyűlés mint a magyar görögkatolikusok önszerveződésének első jelentős megnyilvánulása, illetve annak kétségbevonhatatlan sikere, komoly jelzésnek bizonyult az egyházi hatóságok számára. A népgyűlés egyik résztvevője, a mozgalommal rokonszenvező Szabó György, hajdúdorogi parókus Pankovics püspöknek írt bizalmas jelentésében ezekkel a szavakkal próbálja érzékeltetni a helyzet komolyságát: *„én úgy látom: miszerint mi itt egy nagyszerű áradattal állunk szemközt, melynek útjába állani annyit tenne mint attól elsodortatni [...]*

---

15 EPL Scitovszky Cat. D. 2728/1866.

16 A nagygyűlésről: Janka György tanulmánya jelen kötetben. A jegyzőkönyvet kötetünk függelékében közöljük.

vagy ellenállás által a szenvedélyes árt felbőszítve oly végletekre ragadtatni, melyekről az imádandó isteni Gondviselés mentsen meg minket!”¹⁷

Az Állandó Végrehajtó Bizottság felterjesztéseket és delegációkat küldött Ungvárra, Pestre és Esztergomba. A kedvező fogadtatás ellenére a petíciókra ezúttal sem érkezett válasz. A sürgetések és érdeklődések során ismét világossá vált, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának kérdése komoly félelmeket keltett a római katolikus főpásztorokban. Ezt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tanácsosa, Lipovniczky István c. püspök, egyértelműen Farkas Lajos értésére adta, aki visszaemlékezésében így idézi fel a tanácsos szavait: „Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e épen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen.”¹⁸ Lipovniczky hivatalból kikérte Simor hercegprímás véleményét,¹⁹ aki nem támogatta se a magyar görögkatolikus püspökség felállítását, sem pedig a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának szentesítését. Érvei között figyelemre méltó az a gondolat, mely szerint a magyarosítás szándékát a magyar görögkatolikusok új egyházmegyébe tömörítése nem szolgálja, mert így a teljesen nemzetiségi jellegű rutén és román egyházmegyék még jobban elszigetelődnek a magyarságtól és a magyar kultúrától. A liturgikus nyelv kérdésében kihangsúlyozza, hogy annak megváltoztatása kizárólag az Apostoli Szék jogköre, ugyanakkor tanújelét adja annak is, hogy a magyar ajkú görögkatolikusok nyelvi hátrányainak súlyát nem érzékeli. Nem kis naivitásról tanubizonyságot téve azt feltételezi, hogy a görögkatolikus püspökök egyike se küld olyan papot a magyar egyházközségbe, aki a magyar hívek nyelvi adottságaihoz ne igazodna.²⁰

Az önszerveződéssel egyidejűleg egy rendkívül fontos tartalmi kérdés vizsgálata és vitája is megkezdődött: mit jelent tulajdonképpen a „magyar liturgia”? Minden egyes szertartás minden egyes szavának magyarra fordítását és végzését jelenti, vagy pedig csak a nép által is hallott, illetve énekelt részekre vonatkozik? A legjelentősebb liturgia-fordítók egyike, Roskovics Ignác 1868-ban Simor hercegprímáshoz intézett tervezetében amellettszáll síkra, hogy csak a nyilvános részek magyar fordítása készüljön el, míg a pap által mondott úgynevezett „csendes imák” ószlávul, románul vagy görögül lennének végzendők. Javaslatot tesz egy

17 DAZO fond 151. opisz 12. nr. 1754.

18 FARKAS, i.m. 72.

19 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868

20 Uo.

ötnyelvű, görög-magyar- ószláv-román-latin nyelvű Liturgikon összeállítására is, melynek bevezetése érvelése szerint a különböző nemzetiségek békés egymás mellett élését is szolgálná.²¹

A hajdúdorogi népgyűlés összekötötte a magyar nyelvű liturgia ügyét a görögkatolikus magyarok számára felállítandó külön püspökség igényével. Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) 1871 szeptemberében Hajdúdorogon tett kánoni látogatása során olyan magatartást tanúsított, mely megerősítette a dorogiakban azt a meggyőződést, hogy a tornyosuló akadályok ellenére céljaik megvalósulása közel van. Nem emelt kifogást az ellen, hogy a jelenlétében magyar nyelven végezzék a Szent Liturgiát. Sőt, az ünnepi pillanatokban a püspök még azt is kijelentette, hogy élete legszebb feladatának tartja, hogy ő legyen az első magyar görögkatolikus püspök.²² Pankovics püspök látogatása során megcsodálhatta a hajdúdorogi templom új freskóját is, amit az egyházközség az 1868-as népgyűlés után készíttetett és ami a mozgalom ideológia hátterének megvilágítását is szolgálta. Révész György: Szent István lerombolja a bálványokat című festményén²³ a szent király mellett bizánci szertartású püspökök állnak, hirdetve azt az – akkoriban és még hosszú ideig kétségbe vont – történeti tény, mely szerint a magyarság körében elsőként a bizánci egyház papjai végeztek térítő munkát.

Ilyen előzmények után óriási csalódást okozott az uralkodónak az a döntése, mellyel 1873. szeptember 17-én a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökséget alapított 33 magyar ajkú egyház- község számára.²⁴ A külhelynökség alapítását előkészítő kormányzat teljes mértékben figyelembe vette a római katolikus főpásztorok aggályait a magyar liturgikus nyelvvel kapcsolatban. S mivel a görög-

---

21 „A sz. liturgiának csak nyilvánosan mondandó részei fordítandók magyarra, s ezen részek magyar szövege az orosz és román közt és két szélen a görög és latin szöveggel egy könyvben, – a titkosan mondandó részek pedig csak görögül adandók...” EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868.

22 FARKAS, i.m. 80–82. Pankovics püspök a kánoni látogatásról beszámolt a hercegprímásnak is. Jelentésében kihangsúlyozza, hogy Hajdúdorog lakossága kizárólag a magyar nyelvet használja. Egyúttal javasolja a teológiailag kifogástalan magyar nyelvű liturgiafordítások elkészítését: EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1789/1872.

23 A freskó ma már nem látható. Vö. TERDIK SZILVESZTER: Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban, in: *István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István király tiszteletéről balálának 975. évfordulóján*, szerk. KERNY TERÉZ és SMOHAY ANDRÁS, Székesfehérvár 2013, 188–204., 189–190.

24 JANKA GYÖRGY: *A Hajdúdorogi Külhelynökség története* és SZABÓ PÉTER: *A „Hajdúdorogi Külhelynökség” kánonjogi státusza*, in: IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza, 2002, 7–16. és 17–26.

katolikusok nyíltan megvallották, hogy a saját püspökség egyik legfontosabb feladata a magyar nyelv oltárra emelése, szándékuk ellenére komoly érvet szolgáltatottak az egyházmegye felállítására ellen. A külhelynökség alapítását ugyan maguk a hajdúdorogiak vetették fel arra az esetre, ha az egyházmegye létrehozása anyagi akadályokba ütközne, de annak joghatóságát értelemszerűen az összes magyar ajkú közösségre kiterjeszteni gondolták. Az 1868-ban megtartott hajdúdorogi kongresszus a korábbi javaslattal szemben már egyértelműen egy önálló egyházmegye felállítását kérte. A kormányzat belátta, hogy a magyar görögkatolikusok igényeire valamilyen választ kell adnia, aminek azonban összhangban kell lennie más egyházi érdekekkel is. A külhelynökség megalapítása tehát inkább köztes megoldásnak tekinthető. Pásztelyi püspök 1875-ben első külhelynökké Danilovics János székesegyházi kanonokot nevezte ki, kinek egyébként is meglehetősen szűk joghatósága csupán a szabolcsi főesperesség hajdúdorogi, karászi, máriapócsi, nagykállói, nyírbélteki és tímári esperesi kerületeinek parókiáira terjedt ki. Ez később ugyan a szatmári főesperesség nyíri kerületével bővült, de még így is csak egy töredékét fogta össze a magyar ajkú görögkatolikus egyházközségeknek.

Danilovics helynök jelentős sikereket ért el viszont a liturgikus fordítások elkészítése terén. 1879 májusában fordító-bizottság felállítását kezdeményezte, melynek munkáját maga irányította. A munkálkodás eredménye négy liturgikus könyv fordítása, ill. kiadása lett.²⁵

Alig alakult meg a fordító-bizottság és terjedt el működésének híre, Rómából – Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek (1867–1891) véleményének meghallgatása után – tiltó rendelkezés érkezett a magyar nyelv liturgikus használatát illetően. A Szentszék kötelezte a munkácsi püspököt arra, hogy maradéktalanul állítsa vissza az ósláv nyelv használatát. Pásztelyi püspök körlevélben hozta a papság tudomására a magyar nyelv használatának tilalmát, de ez a kialakult gyakorlaton nem sokat változtatott²⁶. Annál inkább cselekvésre ösztönözte az Állandó Végrehajtó Bizottságot, mely 1881. január 23-án Hajdúdorogon értekezletet tartott.

---

25 IVANCSÓ ISTVÁN: *Danilovics János életének és munkásságának főbb adatai*, in: Uő. (szerk.): *A 125 éve alakult hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság utolsó műve, a Danilovics-énekkönyv megjelenésére 2004. április 29-én rendezett szimpózium anyaga*, Nyíregyháza, 2004, 7-17

26 A munkácsi egyházmegye fegyelmi szabályzata: „*Egyházmegyénk területén levő, és joghatóságunkhoz tartozó nem szlávajku híveink közötti lelkészetekben az isteni tiszteletnek úgy templombeli, valamint külső szent szolgálatainál a canonisált oltárnyelvtől (lyturgius) csak annyi eltérés tünetik meg, amennyit a latinszertartásu kath lelkész testvéreink a saját szertartásbéli isteni tiszteletök, belső és külső szent szolgálataikban a hívők nyelvén végeznek. E szabálytól ő szentsége a római Pápa legmagasb engedélye nélküli eltérést, vagy kibágást, saját felelőségükre elkövetni bátorzkodó lelkészek szigorú fegyelmi eljárásnak teszik ki magukat.*” (1883. március 5–10., VII/25/b.)

A tanácskozás eredményeként a Bizottság tagjai kérvényeket nyújtottak be a királyhoz, a képviselőházhoz és Trefort Agoston kultuszminiszterhez. A felterjesztésekben rámutatnak arra, hogy a külhelynökség nem oldotta meg a magyar görögkatolikusok problémáit, ezért ismét egy önálló egyházmegye felállítását kérik. Az országgyűléshez benyújtott kérvényben utalnak arra, hogy az új egyházmegye előmozdítaná a magyar államnyelv elterjedését a nemzetiségek által is lakott egyházközségekben. Ez az utalás ugyan elsősorban a politikai üzenetekre érzékeny képviselők megnyerését szolgálta, viszont a hajdúdorogi mozgalom hazai és nemzetközi megítélése szempontjából végzetesnek bizonyult. Attól kezdve az alapvetően lelki igények kielégítése céljából útjára indított kezdeményezést a közvélemény, s elsősorban a sajtó egy része nacionalista mozgalomként értelmezett és állította be, melynek célja a nemzetiségek elmagyarosítása. Ezt a bélyeget a magyar liturgia és a magyar görögkatolikus püspökség ellenfelei szinte letörölhetetlenül rásütötték a mozgalomra.

Az 1881. évi felterjesztések kedvező fogadtatásra találtak mind a királynál, mind pedig az országgyűlésben. A kormány kikérte a püspöki kar tagjainak, illetve a budapesti egyetem teológiai karának véleményét, akik Pásztelyi Kovács János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspök (1876–1882) kivételével az új püspökség alapítása ellen foglaltak állást. Lipovniczky tanácsos egy évtizeddel korábban megfogalmazott szavai a magyar liturgikus nyelv bevezetésével kapcsolatban továbbra is érvényben voltak. A kormány látva a püspökök ellenkezését több mint egy évtizedre levette a napirendről az egyházmegye alapításának kérdését, s attól kezdve kormánykörökben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindaddig nem lehet szó új görögkatolikus egyházmegye alapításáról, míg a Szentszék a magyar nyelv használatát nem engedélyezi.²⁷ Ivánkovich János miniszteri tanácsos 1893-ban történt kinevezése után vette elő ismét az ügy aktáit, s készített részletes elemzést és alaposan kidolgozott javaslatot a hajdúdorogi püspökség felállítása tárgyában. Ekkor azonban Vaszary hercegprímás arra kérte Eötvös Loránd kultuszminisztert, hogy vegye le a napirendről a kérdést.

Az 1881-ben megtapasztalt, némileg váratlan²⁸ elutasítás évekre visszavetette az Állandó Végrehajtó Bizottság tevékenységét is. Újabb

27 VÉGHSEÓ TAMÁS: *Kísérelt egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben*, in: *Episcopus, Archiepiscopus Benedictinus, Historicus Ecclesiae: Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*, SOMORJAI ÁDÁM – ZOMBORI ISTVÁN, Budapest, 2016, 315.

28 Wlassics Gyula kultuszminiszter 15 évvel később is így értékeli az elutasító véleményeket: „Érveik azonban, amelyeket felbozognak annyira nem bírnak a meggyőződés erejével, hogy valóban

konkrét lépések megtételére az 1896. évi millenniumi ünnepek politikai légköre teremtett lehetőséget. Az újabb kezdeményezésnek Kováts József hajdúdorogi országgyűlési képviselő parlamenti interpellációja adta meg az alaphangot, aki május 27-én arról faggatta Bánffy Dezső miniszterelnököt: „*Szándékozik-e a kormány valahára H. Dorogon a gör. kath. püspökséget felállítani s tett-e már előterjesztést a koronánál?*” Az Allandó Végrehajtó Bizottság újabb kérvényeket állított össze, s a tagjaiból választott nagy létszámú küldöttség elindult a fővárosba. A Bizottság azzal kívánta a budapesti követjárás tárgyát a fővárosi és az országos közvélemény előtt kihangsúlyozni, hogy június 27-én reggel magyar nyelvű Szent Liturgiát végeztek az Egyetemi templomban. Az esemény nagy sajtónyilvánosságot kapott: mind a készülő eseményről, mind pedig az elvégzett ünnepélyes Szent Liturgiáról bőszéges sajtótudósítások születtek. A Pester Lloyd tudósítása hamar eljutott Rómába, ahol augusztus 20-án a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja már Vaszary Kolos esztergomi érsek (1891–1912) és Vályi János eperjesi püspök (1882–1911) időközben bekért jelentésével együtt tárgyalta az ügyet. A szentszéki vizsgálat eredményeként szeptember 2-án az a döntés született, hogy mind a magyar nyelv használata, mind a liturgikus könyvek kiadása súlyos és megszüntetendő visszaélés. Erről Mieczysław Halka Ledochowski bíboros szeptember 20-án értesítette mind a hercegprímást, mind pedig a munkácsi és az eperjesi püspököket. Az érintett püspököket a Szentszék kötelezte arra, hogy tegyenek meg mindent a bevezetett visszaélések megszüntetése érdekében, vonják szigorú ellenőrzés alá azokat az egyházközségeket, amelyek a magyar nyelv használatában leginkább kitűnnek és mozdítsák el helyeikről azokat a papokat, akik a hajdúdorogi mozgalommal szimpatizálnak.²⁹

A magyar kormány 1898 márciusáig két memorandumot is intézett a Szentszékhez, melyekben a tiltás visszavonását sürgette. A lelki igény és a történeti előzmények mellett az emlékiratok leginkább a román görögkatolikusok nyelvhasználatára hivatkoztak és sérelmezték, hogy a Szentszék megtagadja a magyaroktól azt, amit engedélyez a románoknak. Egyházi részről mind Vaszary hercegprímás, mind pedig Firczák Gyula munkácsi püspök (1881–1912) a tiltás szigorúságának enyhítését

---

csodálni lehet miért tétetett az ügy a jelentések beérkezése után az irattárba.” VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 1. kötet: 1778–1905, Nyíregyháza, 2014, Collectanea Athanasiana II/4/1. (=Források 4/1. kötet), 90. számú dokumentum.

29 Az ügy dokumentumai: *Források* 4/1. kötet, 87–115. számú dokumentumok.

kérte,³⁰ míg Vályi János eperjesi püspök haladéktalanul kihirdette a tiltó határozatot. A magyar liturgia ellenzői is eljuttatták álláspontjukat a Szentszékhez. Az egyháziak közül Drohobeczky Gyula kőrösi püspök (1891–1920) több levélben részletesen ismertette súlyosan elmarasztaló véleményét mind a görögkatolikus magyarok mozgalmáról, mind pedig a velük szimpatizáló Firczák Gyula püspökről. A románok részéről a Victor Mihályi érsek, Epaminonda Lucaciú görögkatolikus pap, illetve a későbbi lugosi és szamosújvári püspök, Vasile Hossu igyekezett a magyar görögkatolikusok mozgalmát tisztán politikai célzatú mozgalomként feltüntetni és a Szentszék előtt hitelteleníteni. XIII. Leó pápa (1878–1903) szakértőként Nikolaus Nilles jezsuita tudóst, a keleti egyházak történelmének és liturgiájának kiváló ismerőjét kérte fel a kérdés tanulmányozására, aki elutasította ugyan a magyar kormány érveit, de a magyar nyelv használatának tilalmát nem látta indokoltnak. Azt tanácsolta – eredmény nélkül –, hogy a Szentszék inkább használja fel a magyar kormány buzgóságát és érje el, hogy az állam költségén hittanilag kifogástalan liturgikus könyvek kerüljenek kiadásra.³¹

Az Egyetemi templomban végzett magyar nyelvű liturgia utáni diplomáciai jegyzékváltás és annak belpolitikai vonatkozásai a magyar görögkatolikusok mozgalmát véglegesen politikai síkra terelték. Voltak, akik a következmények miatt elhibázott lépésnek és fölösleges provokációnak tartották a fővárosi magyar nyelvű liturgiát. A sajtóban megjelentek azok a vélemények is, melyek szerint a görögkatolikus magyaroknak a szentszéki tiltás miatt Rómától független nemzeti egyházba kellene szerveződniük, amihez az 1895. évi egyházpolitikai törvények kellő közjogi alapot biztosítanak. Kétségtelen, hogy a Szentszék reakciója rendkívül erélyes volt és komoly hátrányokkal járt, de egyúttal átgondolt cselekvésre és új utak keresésére is ösztönözte a magyar görögkatolikusokat. Új kezdeményezésként 1898 júniusában Budapesten megalakult a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága,³² melynek elnöke Szabó Jenő (1843–1921) nyugalmazott miniszteri tanácsos, főrendiházi tag lett. Hosszú minisztériumi pályafutása során alaposan kiismerte a politika útvesztőit, ezért vezetésével az Országos Bizottság kísérletet tett arra, hogy a magyar görögkatolikusok ügyét kivezesse a politika ingoványos talajáról. Mivel az egyházmegye felállításának kérdése elsősor-

---

30 Firczák Gyula püspök levelét jelen kötetben a *Források* között közöljük.

31 Az ügy iratai, más kiegészítő forrásokkal: *Források* 4/1. kötet, 110–165. számú dokumentumok.

32 *Források* 4/1. kötet, 158–159. számú dokumentumok.

ban politikai akarattól és egyeztetésektől függött, s könnyen kontrollálhatatlan játszmák martalékává válhatott, az Országos Bizottság arra az álláspontra jutott, hogy a magyar liturgikus nyelv szentesítését a meglévő egyházmegyei keretek között próbálja meg elérni. Ezen kívül célként fogalmazódott meg a liturgikus mozgalom nacionalista beütésektől való megtisztítása, valamint a Gergely-naptár bevezetése a magyar ajkú egyházközösségekben. A programhoz 113 parókia, 568 filia és 134.527 hívő csatlakozott. Az Országos Bizottság egy bő évtized után – megtapasztalva a román egyházmegyéek püspökeinek hajthatatlanságát és románosító törekvéseit – visszatért az önálló egyházmegye eszméjéhez, amit ez idő alatt a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság nem adott fel.

Az Országos Bizottság programjában szerepelt egy római zarándoklat megszervezése is, melynek célja a magyar görögkatolikusok létének demonstrálása volt. Az 1898. november elején kibocsátott első felhívás így fogalmaz: „*1. Annak bizonyítása, hogy a görögkatolikus magyarok hűségesen ragaszkodnak az egyház egységének központjához, Rómához, s ez a ragaszkodás élő hiten, tiszta meggyőződésen és odaadó szereteten alapul. 2. Azokkal szemben, akik úgy informálták a Szentszéket, hogy nincs is görögkatolikus magyarság, e zarándoklattal bizonyítjuk létünket és azt is, hogy elég nagy számban vagyunk ahhoz, hogy figyelembe vegyenek bennünket. 3. Végül ki kell mutatnunk Őszentsége előtt, hogy amikor más ajkú hittestvéreinkhez hasonlóan, nyelvünket istentiszteleti nyelvvé emeltetni kérelmezzük, csak a köztünk lábra kapott hitközöny, vallásmegvetés és valláselhagyás ellen küzdünk, mozgalmunk minden ízében tiszta, őszinte és katolikus.*”³³

A zarándoklatra a jubileumi Szentévbén, 1900-ban került sor március 6. és 9. között. Ezen 461 zarándok (köztük 67 lelkész) vett részt. A zarándoklat vezetését Vályi János eperjesi püspök vállalta, míg Firczák Gyula munkácsi főpásztor Rómában csatlakozott hozzájuk. Viszontagságos körülmények között jutottak el az Örök Városba, ahol az a nyugtalanító hír fogadta őket, hogy XIII. Leó pápa talán nem is fogadja őket. A pápai kihallgatásra végül a római tartózkodás utolsó napján került sor. Vályi János püspök rövid köszöntő beszédében a magyar liturgia szentesítését kérte a pápától és átadta azt az Emlékiratot, melyben a magyar görögkatolikusok kérésüket összefoglalták. Az Államtitkárság előzetesen tájékoztatást kapott a szervezőktől a benyújtandó kérelem tartalmáról, s a nuncius útján jelezte, hogy arra azonnali választ a Szentatyától nyilvánvalóan nem kaphatnak. Az Emlékirat szentszéki tanulmányozásával kapcsolatos későbbi államtitkársági iratok kiemelik annak tisztelet-

33 Források 4/1. kötet, 175. számú dokumentum.

teljes hangnemét és visszafogott stílusát. Mind a zarándokok magatartása, mind pedig az Emlékirat szövege jelentős mértékben javított azon a kedvezőtlen megítélésen, mely az addig beérkezett információk alapján Rómában a magyar görögkatolikusokkal kapcsolatban kialakult.

A római zarándoklat után az Országos Bizottság díszes kiállítású Emlékkönyvet³⁴ adott ki két térképpel, számos fényképpel, a zarándoklat előzményeinek, lefolyásának történetével, a pápának átnyújtott Emlékirat szövegével, a résztvevők névsorával. Az Emlékirat címlapját Roskovics Ignác (Roskovics Ignác nagyprépost fia) „*Magyarok Nagyszönya*” című festménye díszítette. Történeti részét Hodinka Antal (1864-1946) történész, a görögkatolikusok történelmének legkiválóbb ismerője állította össze. A bizánci szertartású katolikus magyarok történetének bemutatásában felsorakoztatja azokat a történeti tényeket és érveket, melyek a 19. század második felétől kezdődően egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a magyar görögkatolikusok önértelmezésében. A többségi társadalom gondolkodásában a keleti szertartás a szláv és a román nemzetiségekhez kapcsolódott, míg a magyarság vallási jellemzőjeként a latin szertartás vagy a protestantizmus rögzült. Mindeközben a történeti kutatások eredményeként egyre inkább vitathatatlanná vált, hogy a magyarság elsőként a bizánci szertartású kereszténységgel ismerkedett meg, a 10. században egyes magyar előkelők Bizáncban lettek keresztények, s ennek következményeként Hierotheosz püspök személyében keleti szertartású térítő püspök működött Magyarországon. Szent István király ugyan a latin szertartású kereszténység mellett döntött, ám a bizánci szertartás képviselői – elsősorban a szerzetesek – még hosszú ideig működtek a magyarok között.³⁵ A bizánci szertartás jelenléte az Árpád-kori magyarság körében, illetve az azt bizonyító történeti tények sora óriási szerepet játszott a 19–20. századi magyar görögkatolikusok ön- értelmezésének alakulásában. Különösen a millenniumi ünnepségek atmoszférájában volt nagy jelentősége annak, hogy rámutathattak: a magyar nemzet története a bizonyíték arra, hogy a „magyarság” és a „keleti szertartás” nem egymást kizáró fogalmak. Az önértelmezésük útja tehát az egészen távoli múltból indult. Annak elfogadtatása a többségi társadalommal viszont valódi kálvária-útnak bizonyult.

A zarándoklat ugyan nem hozott teljes áttörést, s a Szentszék elvileg fenntartotta a szigorú tiltást, de a magyar görögkatolikusok ügyének

---

34 *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, kiadja a Görög Szert. Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Budapest, 1901.

35 *Emlékkönyv*, 71–84.

kétségtelenül óriási szolgálatot tett. Az enyhülés jeleként értelmezhető az, hogy a római zarándoklat után Emidio Taliani bécsi nuncius (1896–1903) is – a már említett Nikolaus Nilles-szel egyetértésben – a kialakult nyelv- használati gyakorlat hallgatólagos tűrését javasolta.³⁶ A Szentszék valóban ezt az utat választotta: az a döntés született, hogy a Szentszék nem ad választ a kormány és a zarándokok emlékiratira, illetve Firczák püspök enyhítést kérő levelére, s csak abban az esetben ad ki újabb állásfoglalást, ha az érintett püspökök és a magyar kormány részéről ismételt jelzés érkezik, vagy a görögkatolikus egyházakat veszélyeztető tendenciákról (szakadások, hitelhagyások) futnak be hírek. Ebben az esetben a Szentszék késznek mutatkozott az érintett püspökök bölcsességére bízni a nyelvhasználattal kapcsolatos döntéseket és a kiadott magyar nyelvű liturgikus könyveket szakemberek által megvizsgáltatni.³⁷

Kétségtelen, hogy a Szentszéknek ez az álláspontja jelentős mérföldkő a görögkatolikus magyarok mozgalmának történetében. Róma természetesen nem változtathatott elvi álláspontján a liturgikus nyelvhasználat tekintetében. Ugyanakkor a bíborosoknak azt is be kellett látniuk, hogy a magyar nyelv használatát a liturgiában súlyos következmények nélkül képtelenség lett volna visszaszorítani. A súlyos következmények között pedig a skizma-veszély, illetve egy Rómától független magyar jellegű bizánci szertartású egyház létrejötte is felbukkant, mely bizonyos körök részéről nem nélkülözötte volna a szükséges politikai támogatást sem. A Szentszék kivárássra épülő politikájában minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy XIII. Leó pápa a döntés meghozatalakor már 92 éves volt, s nyilvánvalóan földi élete és pontifikátusa végéhez közeledett. Ez 1903 júliusában be is következett, s a gyors konkláve eredménye azokat a várakozásokat erősítette, melyek az addigi irányvonal jelentős módosítását prognosztizálták. Szent X. Piusz pápa pontifikátusa valóban meghozza majd a magyar görögkatolikusok vágyainak legalább részleges teljesülését.

1903 nyarától már a magyar kormány is a váltásra készül, s abban a reményben készíti elő az úgynevezett Vatikán-akció lépéseit, hogy azokkal új fejezetet nyithat a szentszéki-magyar kapcsolatban. A magyar görögkatolikusok ügye így egy nagyobb „diplomáciai csomag” részévé válik, melyhez a Széll-, Khuen-Héderváry- és Tisza-kormányok is nagy reményeket fűztek. Ezeknek az 1905-ben kirobbant belpolitikai válság vetett véget.

---

36 *Források* 4/1. kötet, 165. számú dokumentum.

37 *Források* 4/1. kötet, 211–212. számú dokumentumok.

A magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatban Vaszary Kolos hercegprímás már a római zarándoklat előtt azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy az csak a liturgia bizonyos, kevésbé lényegesnek ítélt részeiben érvényesüljön. Ezt a javaslatot a Szentszékhez is eljuttatta kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar nyelv teljes kizárására – vagyis a szentszéki tiltás maradéktalan végrehajtására – már semmi esély sincsen. Később az Országos Bizottságnak az ógörög nyelv használatát javasolta, mivel tisztában volt azzal, hogy a Szentszék nem fogja engedélyezni a teljes magyar nyelvű liturgiát. Ezt a javaslatot az Országos Bizottság nem fogadta el, mivel továbbra is bízott az 1900-ban beadott kérvény pozitív elbírálásában. Másrészt az 1895 óta szerveződő és 1905-ben hivatalosan az esztergomi főegyházmegye keretében felállított budapesti görögkatolikus parókia³⁸ templomában kialakult gyakorlat ideiglenes eltűrése is ezt a látszatot keltette. A budapesti parókia élére az a Melles Emil szatmári főesperes került, aki a magyar nyelvű liturgia elkötelezett híve volt. A főváros összes – tehát nem csak magyar ajkú – görögkatolikus hívője számára felállított parókián a magyar vidékeken kialakult gyakorlatot vezette be: az alapítás szavain és a csendes papi imákon kívül mindent magyarul végzett. Ez a gyakorlat belső konfliktushoz vezetett, melyben végül a Szentszék intézkedésére volt szükség. 1907-ben először a fővárosi románok kerültek ki a parókia joghatóság alól, s tértek vissza az illetékes római katolikus plébániák alá. Végül 1909-ben – a sorozatos Rómába érkezett feljelentések hatására – a Hitterjesztés Kongregációja a budapesti parókiát rutén szertartásúnak minősítette és a magyar nyelv liturgikus használatát betiltotta.³⁹ Ekkor a budapesti görögkatolikusok – elfogadva a hercegprímás korábbi javaslatát – a liturgia lényegi részében az ógörögöt kezdték használni.

Az ógörög liturgikus nyelv ugyanúgy idegen volt a magyar görögkatolikusok számára, mint az ószláv és a román. Alkalmazásával ugyanakkor el lehetett kerülni azt a széles körben elterjedt – s Rómában a nemzetiségek által különösen is propagált – vádat, mely szerint a magyar liturgikus mozgalom csupán a politika szolgálatában álló eszköz, mellyel a kormány a nemzetiségek elmagyarosítását kívánja elérni.

Az újabb szentszéki tiltás hatására az Országos Bizottság is visszatért az önálló püspökség eszméjéhez és 1910 végén a hajdúdorogi Állan-

---

38 *Források* 4/1. kötet, xxx. számú dokumentumok.

39 VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 2. kötet: 1906–1912, Nyíregyháza, 2019, Collectanea Athanasiana II/4/2. (= *Források* 4/2. kötet), xxx. számú dokumentumok.

dó Végrehajtó Bizottsággal közösen kezdeményezte a kormánynál elvi döntés meghozatalát egy magyar görögkatolikus egyházmegye létesítéséről.⁴⁰ Ez az indítvány látszólag eredménytelen maradt. 1911. június 30-án Szabó Jenő a főrendiházban nagyhatású beszédben ismételte meg az alapításra vonatkozó kérést, utalva arra, hogy a magyar görögkatolikus püspökségtől remélik a magyar liturgikus nyelv kialakult gyakorlatának törvényesítését. A kormány nevében válaszoló Zichy János vallás- és közoktatási miniszter jóindulatáról biztosította a magyar görögkatolikusok törekvéseit, de továbbra is azt az álláspontot hangoztatta, hogy először a magyar nyelv szentszéki elismerésének kell megtörténnie, s csak utána lehet szó az egyházmegye alapításáról. Ugyanakkor Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök Ferenc József király megbízásából már áprilisban titkos tárgyalásokat kezdeményezett a Szentszékkel a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításáról. Az első kedvező szentszéki reakciók után, Szabó Jenő főrendiházi beszéde idején a magyar kormány már azt kívánta elérni a Szentszéknel, hogy annak hozzájárulását minél előbb a közvélemény elé tárhassa. Az Országos Bizottság és az Állandó Végrehajtó Bizottság indítványa ugyanis akkor érkezett meg a kormányhoz, amikor az az uralkodóval együtt nagy horderejű törvények parlamenti vitájára készült. Ezek közül kiemelkedett az új véderőtörvény, melynek parlamenti elfogadása kétségesnek tűnt. A politikai pártok támogatásának megnyerése érdekében az uralkodónak szüksége volt egy olyan gesztusra, mellyel a magyar nemzet iránti figyelmét kifejezhette. A magyar görögkatolikusok régi vágyának teljesítésével, melynek nemzeti jellege vitathatatlan volt, az uralkodó megnyerhette a parlament támogatását. Mivel azonban a Szentszék hozzájárulására is szükség volt, az uralkodó először a diplomáciai utak mellőzésével, Lippay Bertalan festőművész, pápai gróf és kamarás közvetítésével érdeklődött a Szentszéknel, majd pedig hivatalosan, de még mindig titokban a miniszterelnök útján indította meg a szükséges egyeztetéseket. Khuen-Héderváry miniszterelnök teljes nyíltsággal feltárta a Szentszék előtt, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának milyen fontos belpolitikai vonzata van, s az uralkodó mennyire értékelné, ha a Szentszék segítséget nyújtana neki tervei megvalósításában. A magyar kormány számára is nyilvánvaló volt, hogy az egyeztetések sok időt igényelnek, de már 1911 nyarától kezdve újra és újra azt kérte a Szentszékeltől, hogy az új egyházmegye felállításához adott beleegyezését belpolitikai okokból minél

---

40 Részletesebben: VÉGHSEŐ TAMÁS: *A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei*. Athanasiana 35 (2013), 109–121.

előbb nyilvánosságra hozhassa. A Szentszék ezzel szemben mindaddig kerülni kívánta a nyilvánosságot, míg a kormánytól meg nem kapja a szükséges biztosítékokat nem csak az egyházmegye finanszírozása, hanem a magyar liturgikus nyelv tilalma tekintetében is.⁴¹

Az egyeztetés része volt a püspöki kar véleményének kikérése is, melyre november 9-én került sor. Két évtizeddel korábban a magyar görögkatolikusokat mélyen lesújtotta a püspökök elutasító álláspontja. Ez alkalommal viszont minden püspök számára nyilvánvaló volt az erőteljes uralkodói akarat, s nem volt kétséges a támogató nyilatkozat megszavazása. Ferenc József király felterjesztését az újonnan kinevezett kalocsai érsek, Csernoch János (1911–1912) juttatta el a Szentszékhez, melyben az új egyházmegye liturgikus nyelveként az ógörög szerepelt.⁴² A püspökkari tanácskozáson jelen voltak a román görögkatolikus metropolia főpásztorai, Victor Mihályi érsek, Demetriu Radu nagyváradi és Vasile Hossu szamosújvári püspök is, akik szintén megszavazták az új egyházmegye alapítását. Alessandro Bavona bécsi nunciushoz (1911–1912) írt levelükben így fogalmaznak: „...szimpátiával üdvözöltük a tervet [ti. egyházmegye alapítását a magyar görögkatolikusok számára] és akkor sem emeltük fel szavunkat, amikor elhangzott, hogy mintegy hetven parókiát a mi érseki tartományunkból kívánnak az új egyházmegyébe átsorolni...”⁴³ Ugyanakkor azt kérték a nunciustól, hogy az átsorolandó egyházközségek pontos kijelölése ne történjen meg a megkérdezésük nélkül. A következő hónapokban megtartott üléseik után azonban közösen léptek fel érdekeik képviselőiként és elérték, hogy a már kijelölt új egyházmegyei határokat megváltoztassák, s az általuk igényelt egyházközségeiket visszasorolják. Ezzel egyidejűleg minden lehetséges módon felhívták a Szentszék figyelmét arra, hogy bár az új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az ógörög lesz, az mindenképpen a magyarosítás célját fogja szolgálni. Különösen Demetriu Radu nagyváradi püspök (1903–1920) intézett heves kirohanásokat a tervezett egyházmegye ellen, ami kiváltotta a nunciaturát Bavona érsek halála (1912. január 12.) után vezető Francesco Rossi-Stockalper megütközését. Az ügyvivő már 1912 februárjában jelezte a Szentszéknek, hogy Radu püspök nem csak az egyházmegyéje papságát lázítja a tervezett egyházmegye ellen, de Ferenc Ferdinánd trónörökösrel is felvette a kapcsolatot és kérte közbenjárását. Ugyanezt tették a Román Nemzeti Párt képviselői is. A trónörökös teljes mérték-

---

41 *Források* 4/2. kötet, 328a. számú dokumentum.

42 *Források* 4/2. kötet, 144–147. számú dokumentumok.

43 *Források* 4/2. kötet, 147. számú dokumentum.

ben a románok mellé állt és a római osztrák történeti intézet igazgatóját, Ludwig von Pastort utasította arra, hogy a Szentszéknel kísérelje meg megakadályozni az egyházmegye felállítását. Ez a meddő próbálkozás nagy visszatetszést keltett vatikáni körökben.

A tárgyalások megzavarását szolgálta az az újságcikk is, mely február 9-én szenzációként tálalta a hamis hírt: a Szentszék hozzájárult a magyar nyelv liturgikus használatához.⁴⁴ Ez óvatossá tette a Szentszékét, s a magyar kormány csak hónapokig tartó tárgyalásokkal és írásos kötelezettségvállalással tudta eloszlatni a kételyeket. A tárgyalások sikeres lezárásáról 1912. április 13-án adtak hírt az újságok. Ezt követően Ferenc József király, a magyar katolikus egyház főkegyuraként, a magyar közjog előírásainak megfelelően 1912. május 6-án megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét,⁴⁵ X. Szent Piusz pápa (1903-1914) pedig június 8-án kiadott *Christifideles graeci*⁴⁶ kezdetű bullájával kanonizálta azt. Az alapító bulla bevezető része kifejti, mi indokolta a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását. A magyarországi görög szertartású katolikusok mindenkor tanújelét adták hithűségüknek, valamint az Apostoli Székhez való ragaszkodásuknak. A pápák ugyanakkor egyházszerzetük kiépítésével előmozdították fejlődésüket és ha szükségessé vált, új egyházmegyéket létesítettek számukra. IX. Piusz pápa ezért alapította meg a román görögkatolikusok részére a lugosi és a szamosújvári püspökséget, illetve a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartományt. A bulla megállapítja: a görög szertartású hívek között megsokasodott azok száma, akik a magyar nyelvet használják, és akik szüntelenül arra kérték a Szentszékét, hogy számukra egyházmegyét alapítson. Kérésük teljesítése két okból is sürgetővé vált: 1. Hogy az egyházmegye felállítása által megerősödjék a vallás, a béke és az egység a különböző nyelveken beszélő görög szertartású hívek között; 2. Hogy elháruljon a nemzeti nyelvek liturgikus alkalmazásának veszélye, amit a pápák már többször éltéltek. Ezt kihangsúlyozandó az alapító bulla leszögezi: a magyar nyelvet soha nem lesz szabad a liturgiában használni. Az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög nyelv. A nemzeti nyelv a Szentszék által a nyugati egyház számára engedélyezett mértékben érvényesülhet. A hivatalos liturgikus nyelvet azonban csak három év múlva kell bevezetni; ez idő alatt minden lelkész köteles azt elsajátítani. Addig minden templomban azon a nyelven lehet végezni a szertartásokat, melyen jelenleg is végzik, kivéve a magyar nyelv-

---

44 *Források* 4/2. kötet, 196. számú dokumentum.

45 *Források* 4/2. kötet, 350–351. számú dokumentumok.

46 *Források* 4/2. kötet, 371. számú dokumentum.

vet. A Szentszék álláspontja szerint tehát az új egyházmegyének éppen az a feladata, hogy a magyar nyelv liturgikus alkalmazását visszaszorítsa.

A Szentszék a Hajdúdorogi Egyházmegyébe 162 parókiát osztott be. Ezek közül 1 az Esztergomi, 8 az Eperjesi, 70 a Munkácsi, 4 a Szamosújvári, 44 a Nagyváradi és 35 a Fogarasi Egyházmegyéhez tartozott. Az új egyházmegyéhez az 1910. évi népszámlálási adatok alapján 215.498 hívó került. Közülük 183.757 magyar, 26.823 román, 1.623 szlovák, 968 rutén és 2.509 egyéb anyanyelvű volt. A görögkatolikus magyarok 40%-a, vagyis 120.747 lélek, nem került a Hajdúdorogi Egyházmegyébe; kétharmaduk szláv, egyharmaduk pedig román püspökségek joghatósága alatt maradt. Mivel a Fogarasi Egyházmegyétől átcsatolt egyházközségek a központtól igen messze voltak, a pápa engedélyezte, hogy a hajdúdorogi püspök azokat külhelynök segítségével kormányozza. A pápa a hajdúdorogi templomot székesegyház rangjára emelte. A magyar kormánnyal történt megállapodás értelmében a püspök, a kanonokok és a központi tisztségviselők javadalmazásáról a magyar államnak kellett gondoskodnia. A parókiákat átengedő egyházmegyék javadalma sértetlen maradt. A bulla kihangsúlyozta, hogy az egyik legsürgetőbb feladat a papnevelő intézet felállítása, melyhez az anyagi feltételeket a kormánynak kellett biztosítania. A Hajdúdorogi Egyházmegye az esztergomi érseki tartományba nyert besorolást.

A pápa az alapító bulla intézkedéseinek végrehajtásával Raffaele Scapinelli di Leguigno bécsi nunciust (1912-1916) bízta meg, aki 1912. november 17-én adta ki a Christifideles bulla végrehajtási rendeletét.⁴⁷ Az érintettek tudomására hozza, hogy az új egyházmegye apostoli kormányzójávé Papp Antal munkácsi püspököt nevezte ki, akiről az előkészítő tárgyalások során rendkívül kedvező benyomás alakult ki a nunciátúra munkatársaiban. A végrehajtási rendelet hangsúlyozza az alapító bulla intézkedését a magyar nyelv liturgikus használatának tilalmával kapcsolatban és jelzi, hogy az ógörög nyelvet nemcsak a lelkészeknek kell elsajátítaniuk, hanem gondoskodniuk kell arról is, hogy azt a liturgikus cselekményekben részt vevő hívek is legalább olvasni megtanulják. A magyar nyelvet kizárólag a liturgián kívüli ájtatosságokban, a magánimádságokban, a szentbeszédekben és a nép tanításában szabad használni.

---

47 VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 3. kötet: 1912–1916, Nyíregyháza, 2014, Collectanea Athanasiana II/4/3. (=Források 4/3. kötet), 103. számú dokumentum.

A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának híre hatalmas örömmel töltötte el a magyar görögkatolikusokat. Több évtizedes küzdelmük, csalódásokkal teli kálvária-útjuk ért véget. Új utak és új perspektívák nyíltak meg. Bár nyilvánvaló volt, hogy az új egyházmegye előtt komoly feladatok álltak, az alapítás pillanatában a magyar görögkatolikusok jogos reményekkel telve indultak meg az önállóság útján.

A honfoglalás millenniuma és a Munkácsi Egyházmegye

MAROSI ISTVÁN

Bevezetés

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye élén felállításától kezdve a magyar nemzeti eszme iránt elkötelezett püspökök álltak, akik az egyházmegye nemzetiségi viszonyainak a tudomásulvétele mellett is segítették a magyar nemzeti törekvéseket a „hosszú” 19. század folyamán. Különösen a kiegyezés után nyílt erre lehetőség, amikor a magyar királyság politikai vezetői nagy hangsúlyt fektetettek a „magyar haza iránti elkötelezettségre” az egyházmegyék püspökeinek a kiválasztása során. A görögkatolikus egyház az állam legfontosabb partnerévé vált a ruszin népesség szellemi és gazdasági felzárkóztatásának ügyében.

A kiegyezés következtében létrejött politikai környezetben elkezdődhetett a magyar anyanyelvű görögkatolikus liturgiáért és magyar jellegű egyházmegyéért folytatott küzdelem is. A törekvések folytonosságát a hajdúdorogi mozgalom biztosította, amely jelentős mérföldkövéhez a Hajdúdorogi Külhelynökség felállításával érkezett (1873). A magyar anyanyelvű görögkatolikusok identitáskeresésükben a magyar eszmét hangsúlyosabban fogalmazták meg a 19. század második felében. Az egyházmegye kötelékében maradtak ugyan, de egyfajta önállóságra törekedtek. A magyar liturgiáért való küzdelem pedig mint alapeszme az egyház-diplomáciai kérdések közé emelte a problémát. A Magyar Királyságon belül magyar anyanyelvű görögkatolikusok nemcsak a Munkácsi Egyházmegyében voltak, következésképpen több püspökséget is érintett a kérdés és átlépte a szorosan vehető egyházmegyei határokat. Az egyházmegyén belül pedig a magyar nemzetiségű hívek kisebbségben voltak a ruszinokkal szemben, akiknek a nemzeti ébredésük ebben az időszakban még

viszonylag kezdeti stádiumban volt. Ráadásul a ruszin nép arisztokrácia híján szinte teljes egészében a görögkatolikus egyház papságára támaszkodott és mélységes szegénysége lényegében minden más kérdést mellékké tett.

A Munkácsi Egyházmegye központjából, Ungvárról nézve a magyar nemzeti eszmék és érdekek érvényesítése nem volt egyszerű feladat. Az egyházmegye ugyanis – mint már említettük – nemcsak magyar, hanem jelentősebb részben rutén hívek által lakott területeket is magába foglalt.¹ Az egyházmegyében a liturgia hivatalos nyelve az ószláv volt, a munkácsi püspököt pedig a „ruszinok püspökének” nevezték. A görögkatolikus felekezet egyfajta nemzetiségre vonatkozó jelzőként volt jelen a közgondolkodásban (vö. orosz vallás). Az egyházmegye síkvidéki és hegyvidéki területein egymástól különböző kulturális, nemzetiség és gazdasági környezet volt a jellemző. Ezért a magyar nemzeti eszme befogadása a görögkatolikusok részéről, és a görögkatolikus felekezet elfogadottsága a társadalom részéről az egyházmegye különböző területein eltérő módon valósult meg.

A 19. század utolsó évtizedére, Firczák Gyula (1936–1892–1912) személyében olyan püspök került az egyházmegye élére, aki kiemelkedő egyházférfitői és politikusi személyiséggel képes volt integrálni a nemzeti törekvéseket az egyházmegye területein. Tanulmányunkban annak bemutatására teszünk kísérletet, hogy a püspök a millenniumi ünnepek (1896) teremtette légkört – amely a magyar nemzeti eszme reprezentálására szolgált – hogyan használta fel a magyar nemzeti eszmeiség terjesztésére (különös tekintettel a nem magyar nemzetiségű területekre), s ezzel együtt hogyan próbálta a magyar liturgia ügyét is szolgálni.

1. A Munkácsi Egyházmegye a honfoglalás millenniumának évében

A Munkácsi Egyházmegye joghatósága a honfoglalás millenniumának évében hét vármegyére terjedt ki, amely 7 főesperesi kerületben 48 esperességre tagozódott. A görögkatolikus hívek lélekszáma az 1896-os sématisztus szerint az egyházmegye joghatóságához tartozó

---

1 A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye joghatósági területe ebben az időben Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Zemplén, Szabolcs, Hajdú vármegyékre terjedt ki. – *Schematismus Cleri Graeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis ad annum domini 1896*. Ungvarini, Typis Typographiae Jäger 1896. (Továbbiakban: *Schem1896*)

vármegyékben 486.077 volt, amely az adott vármegyékre nézve a legmagasabb hívőszámot jelentette.

Ugyanezen sematizmus szerint az egyházmegye kötelékébe 527 áldozópap tartozott, akik a 388 parókián és a hozzájuk tartozó 1.256 filián teljesítettek szolgálatot, s a parókiákat és filiákat egybevéve 576 temploma volt az egyházmegyének az iskolakápolnákat nem számítva. Az egyházmegye 38 tankerületében 326 tanító tanította a 47.036 felekezeti tanulót.²

Mindezek az adatok és a szoros kapcsolat a klérus és a hívek között – amit a bevezetésben már jeleztünk – azt sugallhatják számunkra, hogy az egyházmegye vezetése és a görögkatolikus papság jelentős befolyással rendelkezett az adott vármegyékben. A nemzetiségi eloszlás miatt azonban a valós körülmények különleges helyzetet idéztek elő, s ez az elvárható befolyás egyáltalán nem érvényesült.

A görögkatolikus felekezet a beszélt nyelvek és a prédikáció nyelve tekintetében sajátos elosztásban tagozódott az egyházmegyén belül. A Sátoraljaújhely-Ungvár-Munkács-Nagyszőlős-Máramarossziget képzeletbeli vonaltól északra, ti. az egyházmegye hegyvidéki területén szinte csak ruszin nemzetiségű hívek laktak. Ez a képzeletbeli vonal volt akkor a nyelvhatár, s ettől a vonaltól délre helyezkedtek el a teljesen magyar és a magyar illetve más nemzetiségű (magyar-rutén, magyar-román, magyar-szlovák) vegyes nemzetiségű egyházközségek. Míg a hegyvidéki egyházközségekre vallásilag és nemzetiségileg a homogenitás³ volt a jellemző, addig a síkvidéki területen felekezetiileg vegyes (református, evangélikus, római katolikus, zsidó), nemzetiségileg pedig magyar népesség volt jelen. Ebben a térségben a görögkatolikusok vagy már asszimilálódtak (pl. Szabolcs vármegye), vagy az asszimilálódás útján jelentős mértékben előre haladtak (Pl.: Ungvár-, Beregszász-, Nagyszőlős környéke).⁴

Az 1896-os sematizmus számszerűsített adatai alapján 104 olyan egyházközség volt, amelyben használatban volt a magyar nyelv, azonban ebből csak 40-ben használták tisztán magyart. Ráadásul a Sátoraljaújhely-Ungvár-Munkács-Nagyszőlős-Máramarossziget-Nagykároly-Nyíregyháza városokkal körülhatárolható térségben leginkább református és római katolikus felekezetűek éltek többségben.

2 Vö.: *Schem1896*.

3 Római katolikus csak az állami adminisztráció hivatalnokrétege, állami cégek, vállalatok vezetői voltak.

4 Görögkeletiek (ortodoxok) elenyésző számban voltak. A zsidók pedig általában a többségi, leginkább a nemzet nyelvét beszélték.

Ebben a homogén magyar nemzetiségű, de többségében protestáns és római katolikus felekezetű térségben a nemzeti integráció a honfoglalás millenniumának időszakára szinte teljes mértékben lezajlott. Talán az itt előforduló, vegyes nyelvhasználatú görögkatolikus közösségek lógtak ki valamelyest és jelentettek egyfajta eltérést.

Az állam részéről a magyarosítás folyamatosan haladt, melynek egyik megnyilvánulása, hogy például csak 1893 és 1896 között 375 település nevét változtatták meg. Ezt az egyházi hatóságok külön fejezetben jelezték az egyházmegyei sematizmusban.⁵

Az egyházmegye papságáról, élen a püspökökkel elmondható, hogy aktívan részt vett a nemzeti integráció folyamatában. Ennek két társadalmi előfeltétele (1.) a papság (pontosabban a papcsaládok!) és a (2.) felekezeti iskolarendszer volt. S két jelentős képzési bázisa (1.) a Papnevelő Intézet és (2.) a Férfi- és a Női Tanítóképző Intézet lett. Firczák egy későbbi levelében, Tisza István miniszterelnökkel való levélváltásában (1903) meg is jegyzi, hogy „*Tekintsen be ... egyházmegyémbe a Hegyvidéktől a rónáig bármely lelkészem hajlékába, sehol sem fog azok családjában más szót hallani, mint a magyart, más szellemet tapasztalni, mint a magyar hazához való tartozandóság és keifogástalan hazaszeretet szellemét*”⁶ A görögkatolikus vallásúak társadalmi betagozódása azonban alulreprezentált volt az egyéb felekezetűekhez képest még a rutén területeken is. Jól érzékelteti az is a körülményeket, hogy Firczák Gyula 1897-ben a Bánffy miniszterelnökkel való titkos találkozó alkalmával elvárásként és orvoslásra szoruló problémaként jegyzi meg, hogy a rutén nép közül egyetlen állami hivatalba alkalmas személyt sem képes biztosítani.⁷

A (ruszin) görögkatolikusok – különösen a hegyvidéken – kizárólag egyházi értelmiséggel rendelkeztek. Azonban itt is észre kell vennünk egy további különbséget a hegyvidéki és síkvidéki terület között. Míg a hegyvidéken kizárólag a görögkatolikus papság és kántortanítói kar jelentette az értelmiséget, addig a síkvidéken jelentősebb létszámban voltak jelen más értelmiségi csoportok. Az utóbbi területen ugyanis

---

5 *Schem1896*, 251-256.

6 DAZO 151. fond, 2. opisz, 918. ügyirat, 1-4. lap. Az ügyirat tartalmi leírása: A munkácsi püspök magyarázata Magyarország miniszterelnökének az Ungváron kiadott „Nauka” című ruszin nyelvű lap kiadásával kapcsolatban. A forrás megtalálható: MAROSI ISTVÁN (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” *Tanulmányok és források Firczák Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez*, Nyíregyháza-Beregszász, 2019, 218–220.

7 BOTLIK JÓZSEF: *Hármas kereszt alatt. Görög Katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*, Hatodik Síp Alapítvány – Új mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997, 120. MAYER MÁRIA: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*, Budapest, 1977, 99–100.

a közösségek a köznapi érintkezésben is sokkal szélesebb körben találkoztak (nemcsak görögkatolikus) értelmiségiekkel, ami az integrációt és az asszimilációt erőteljesebben befolyásolta. Pl. a hegyvidék falvaiban többnyire csak egy felekezeti elemi iskola volt, ami alacsony szinten, a beiskolázási feltételek szinte teljes hiánya mellett működött. Ráadásul a nyelvismeret hiánya és a nyomor miatt speciális tantervet követtek.⁸ Ezzel szemben a síkvidéken falvanként a felekezetek saját iskolával rendelkeztek, ami helységenként adott esetben több iskolát is jelentett. Ez hatékonyabbá tette a magyar társadalomba való integrálódást is. Azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a síkvidék társadalma továbbra is bizonyos szempontból idegen testként kezelte a görögkatolikusokat. A görögkatolikus vallás és a rutén (adott esetben orosz) nemzetiség között egyenlőséget tettek, néha felcserélték azt (pl.: orosz vallás, orosz vallású.). Jellemző volt, hogy a görögkatolikusokat egységesen ruszin (orosz) nemzetiségűeknek tekintették az országos politikában is. Ezzel érzékeltetve a görögkatolikus népesség alacsonyabb társadalmi besorolását a jellemzően magyar vallású protestáns, vagy római katolikushoz képest. Érdemes lenne szót ejteni és kutatási témákká tenni az élet további területeiről, mint például a gazdaság, művészet, szórakozás, egészségügy területén meglévő ilyen irányú sajátosságokat. Ezek minden bizonnyal tovább árnyalhatnák az ismereteinket a korabeli Munkácsi Egyházmegye területének társadalmi életéről.

Jelen esetben az a célunk, hogy érzékeltessük azt a valóságot, amely az egységes magyar államiság 1000 éves fejlődésének és eredményeinek bemutatását szolgáló eseménysorozat milyen körülmények között találta a Munkácsi Egyházmegyét. Jogosnak tűnik a kérdés, hogy az egyházmegye sík- és hegyvidéki területeinek találkozási pontján (Ungvár) székelő munkácsi püspöknek és hivatalának milyen kihívással kellett szembenéznie az egyházmegyén belül? Elsősorban talán azt jegyezhetnénk meg, hogy úgy kellett bemutatnia a magyar honfoglalást, s reprezentálni a magyar nemzet dicső évszázadait és eredményeit, hogy az egyházmegye egyik területén a nemzettudatukban megerősödött (néhol radikalizálódott) görögkatolikusok a magyar liturgiát követelték, a másik területen pedig nemhogy magyar műveltséggel nem rendelkeztek, de a magyar nyelv ismeretének hiányával egyidőben nagy részük a saját nemzetiségi nyelvén is analfabétának volt tekinthető.

---

8 A Munkácsi Egyházmegye magyar és nem magyar tannyelvű felekezeti iskoláinak órarendtervezete nem magyar tannyelvű iskolák részére, Ungvár, 1905. szeptember 1. – DAZO, 151. fond, opisz., 11., Nr 3187. 12-14.

2. A magyar nemzeti eszme reprezentálása a Munkácsi Egyházmegyében

2. 1. *A magyar nemzeti eszmeiség és a „ruszinok püspöke”*

Firczák Gyula személyében a 19. század utolsó évtizedére olyan püspök került a Munkácsi Egyházmegye élére, aki a politikai és az egyházi életben is elismert volt, mindkét téren különleges tekintéllyel rendelkezett. Az 1891-es kinevezését és 1892-es beiktatását kitörő öröm fogadta. Püspöki hivatala betöltése előtt országgyűlési képviselőként egy rutén terület (Nagyberezna) választott képviselője volt. A parlamentben az oktatási bizottság elnöke volt, miáltal az országos politikában is elismertségre tett szert. Beiktatásakor az Ungvári Közlöny azt írja: *„Firczák Gyula püspök úr a mi emberünk volt eddig is. Évek hosszú során át közöttünk élve, velünk együtt érezve, közönségünk annyira kiismerte és megszerette őt, hogy... fájt volna távozása, ha a Gondviselés máshol jelölt volna ki számára a mostaniboz hasonló működési tért... Ki mint papneveldei igazgató, hivatalos köteleinek végzésén kívül még egy más, egy nem is működése körébe tartozó, de mégis egy erkölcsileg hasznos, nagy és szép hivatást is teljesített, minthogy gondozása alá vette a nemzetiségi kérdés parlagon heverő mezejét, mely addig csak a testvéri viszály töviszeit, de ezeket aztán bőven termette... Ő nemcsak a Munkácsi Egyházmegye fejedelme, de egyszersmind az ungvármegyei polgári társaságnak is tagja, s természetes oszlopa, hivatott vezére.”*

Korábbi egyházi hivatalai (kanonok, nagyprépost, szemináriumi rektor, stb.) és politikusi tapasztalatából forrászott az a felismerés, hogy az egyházi és társadalmi ünnepekbe való aktív bekapcsolódás segíti az integrációt és képes pozícionálni a görögkatolikusokat a magyar társadalom egészében, amely igény egyre erőteljesebb lett a társadalom és a görögkatolikusok részéről is.

Fentebb már említettük azt a valóságot, hogy a rutén nemzetiségű görögkatolikusok lélekszamaránya igen magas volt a hegyvidéki területeken. Azonban a nemzetiségileg és vallásilag homogén helyi társadalom alacsony műveltsége, a gazdasági elmaradottság és a mélyszegénység a fejlődés gátló tényezője lett erre az időszakra. Ráadásul a 19. század második felében, a szabadságharc után megjelentek a pánszláv eszmére hivatkozó irányzatok, amelyek erősíteni kezdték a „szabadító cárba” vetett bizalmat. Ezek közül a ruszofil és az ukranofil

---

9 Firczák Gyula munkácsi püspök beiktatásához, in Ungvári Közlöny XIV (1892/18), 1–2.

irányzatok a terület és a rutén népcsoport jövőjét nem a Magyar Királyságon belül képzelte el.

Ezzel párhuzamosan a századfordulóhoz közeledve az egyházmegye síkvidéki területein erőteljesebbé vált a társadalomba nemzetiségileg már integrálódott magyar görögkatolikusság önállósodásának és elismertségének az igénye is. A magyar liturgiaért és az önálló magyar egyházmegyéért küzdő görögkatolikusság pedig jelentős hátszelet kapott a politikum és a nem katolikus körök irányából is.

Talán nem járunk messze az igazságtól azzal a véleményünkkel, hogy a Hajdúdorogi Külhelynökség 1873-as felállítása intézményesítette, elősegítette és generálta az integráció és asszimiláció hatékonyságát, s különálló fejlődéspályára állította a rutén és a magyar görögkatolikusságot. Igaz, hogy a külhelynökség minimális joghatósággal rendelkezett, de szellemi hatásában túllépte a külhelynökség és az egyházmegye határait.

Firczákknak 1896-ban úgy kellett megnyilvánulnia az egységes magyar nemzetről, annak honfoglalásáról, államiságáról és eredményeiről, hogy a különböző területeken élő és nemzettudatuk különböző szintjén álló görögkatolikusok magukénak érezzék a magyarsághoz tartozás kiváltságát, ami alapvető célja volt a millenniumi ünnepségsorozatnak.

2.2. A egyházmegyei körlevél

Firczák püspök 1893. április 13-án adta ki millenniumi körlevelét, amelyben megfogalmazta gondolatait és az esemény parókiális megünnepléséről is rendelkezett.¹⁰ Alapgondolatként elsősorban a katolikus egyház álláspontját hangsúlyozta, amely az 1894–95-ös egyházpolitikai törvények katolikus egyházra nézve negatív döntéseire szeretett volna reagálni annak hangsúlyozásával, hogy „*a katolikus egyház nélkül nincs ezeréves Magyarország.*”¹¹ „*Édes hazánk fennállásának alapja a hit, – írja a főpásztor – a ker. katolikus vallás, mely nélkül rövid, ideig óráig tartó fennállás után hazánk is épp úgy megszűnt volna létezni, mint az előtte ugyanitt alapított és létezett népek és országok. Ez az újabb történetírás által teljesen elfogadott igazság.*”

---

10 Firczák Gyula Munkácsi püspök körlevele az egyházmegye papságához a millennium parókiális ünnepléséről, Ungvár, 1896. április 13. – DAZO fond 151. opisz 17. nr. 658., Bendász István hagyatéki iratai, az 1896. évi (VI.) körlevél 2147-es rendelete

11 *Felekezetek és egyházak*, História, 1996/5-6,19.

*S a mint már hazánknak alapításában is a hit s Isten ekként az alap, épp úgy további fennállásában is. A hit, a ker. vallás létesítette országunkat. A ker. hit tartotta is fenn...*¹²

A levél további részében a görögkatolikusoknak a magyar hazában elfoglalt helyzetéről írja le gondolatait: „Hálaadással tartozunk mi is, mint e hazának, ez édes anyának gyermekei. Mert Magyarország hazánk nekünk. Őseink, eleink a hon alapításában is tevékeny részt vettek. Kievből jöve egyesült erővel küzdöttek a honfoglaló magyarokkal az oroszok is s velök egy közös hazára találtak. Ezen egy közös hazának lettek gyermekei azok is, a kik későbbben telepedtek be. S nem mint alávetett szolgáló, de mint osztályos testvérnépek voltak őseink e hazában jó és balsorsot egyaránt megosztva. Mi nekünk magyar oroszoknak Magyarország valódi hazánk volt mindig. Kebelén születve, alkotmánya, jogai s törvényeiben részesülve s általok védve egyaránt résztvettünk a hazá, az édes szülő hazá áldásaiban. Szabadság, egyenlőség és testvériség volt mindig osztályrészünk ugy vallási, mint polgári tekintetben. Keleti szertartásunk szabad gyakorlata, független s a törvény keretén belül önálló polgári és nemzetiségi létünk ennek nyilvános és kétségbe vonhat(at)lan tanújelei.”¹³

Jelen tanulmányunkban a „magyarorosz”¹⁴ fogalmat sem etimológiailag, sem pedig történelmileg nincs lehetőségünk elemezni, amint az sem célunk, hogy a Magyar Királyságban élő keleti szertartásúak eredetére vonatkozó elméleteket elemezzük.¹⁵ Az eredettől és a térségben való megjelenés idejéről alkotott véleménytől függetlenül 1896-ban adott volt a helyzet, ti. az északkeleti Kárpátoktól az Alföld irányába húzódó területen élő népcsoport továbbra is szinte idegen testként van jelen a magyar társadalomban.

Ezt nemzetiségtől függetlenül el kell ismerünk, ugyanis szertartásilag és a liturgikus nyelv tekintetében is eltérő volt a római katolikus egyháztól, bár katolikusnak tekintette önmagát. S a hivatalosan használt

12 Firczák Gyula Munkácsi püspök körlevele az egyházmegye papságához a millenium parókiális ünnepléséről, Ungvár, 1896. április 13. KÁL fond 151. opisz 17. nr 658. Bendász István hagyatéki iratai, az 1896. évi (VI.) körlevél 2147-es rendelete, 1. oldal hátoldala.

13 Firczák Gyula Munkácsi püspök körlevele az egyházmegye papságához a millenium parókiális ünnepléséről, Ungvár, 1896. április 13. KÁL fond 151. opisz 17. nr 658. Bendász István hagyatéki iratai, az 1896. évi (VI.) körlevél 2147-es rendelete, 2. oldal hátoldala.

14 A rusznyák, ruszin, magyar orosz fogalmak etimologizálása is megtalálható Firczák Gróf Tisza István miniszterelnöknek írt egyik válaszlevelében, amikor a Nauka újság kiadása miatti nézeteltérést szándékozott tisztázni. – DAZO 151. fond, 2. opisz, 918. ügyirat, 1-4. lap.

15 VÉGHSEŐ TAMÁS: „... mint igaz egyházi ember” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza, 2011, 11kk.

istentiszteleti nyelv tekintetében a többi egyháztól is különbözött. Az országos politika és közvélemény egyöntetű bizalmatlansággal tekintettek az országban található görögkatolikusokra, a parlamentben elhangzott politikai beszédek pedig a szakadás lehetőségét látták a görögkatolikusokban. Amint már többször hangsúlyoztuk, a püspöküket „*a ruszinok püspökének*”, a görögkatolikusokat pedig „*ország vallásúának*” nevezték még a későbbi időkben is.

A honfoglalás millenniumának milliőjében ezért fontos volt Firczák számára, hogy a görögkatolikus egyházat úgy reprezentálja, mint amely egyháznak hívei részt vettek a honalapításban és az államépítésben. Ez az 1896-os ünnepségsorozat szellemi megalapozásaként az egyházmegye és a társadalom felé is hangsúlyos gondolattá vált. A társadalmi és a politikai elit felé is egy nyílt megfogalmazása lett annak, hogy a görögkatolikusok szeretnék, ha a társadalom teljes jogú tagjainak tekintné őket. Ezért a püspök hangsúlyozza: „...*nem mint alávetett szolgál, de mint osztályos testvérnépek voltak őseink e hazában*”. Ez a gondolatmenet egyébként a főpásztor részéről egyfajta eszmeiséggé is alakult, s gyakran hangsúlyozza a ruszinokról, hogy „*nehéz sorsában is becsületos lélekkel nyújtja felénk (ti. magyarok felé - szerző.) kezét.*”¹⁶

Püspökként és azt megelőzően országgyűlési képviselőként is azt az álláspontot képviselte, hogy a ruténeknek „*jól felfogott érdeke*”, hogy csatlakozzon a magyar nemzethez, de az integráció módját a folyamatosságban és a fejlődésben látta. Véleménye szerint előbb saját magukat, nyelvüket és hagyományukat kell értékelniük, amivel képessé válnak, hogy a polgári értékeket megtanulják. Úgy ítélte meg, hogy a ruthén népcsoport a természetes fejlődés által fogja felismerni a magyarsághoz való tartozás szükségességét. A 19. század utolsó évtizedében – szerinte – ez a népcsoport nem volt azon a műveltségi szinten, hogy vele szemben nemzetiségi és nyelvi kérdéseket feszegetsenek. Az egyik alkalommal a püspök konkrétan le is írja, hogy „*szinte ellenállnak a jó kezdeményezéseknek*”. Az analfabetizmus, az alkoholizmus, a babona és a hiszékenységek náluk végletes erejű. Képviselőként egy 1889-es parlamenti beszédében az oktatási problémák kapcsán azt mondja: „*A nép olyan szegény, hogy olyan ruhája sincs, amiben az iskolába menjen.*”¹⁷

16 DAZO 151. fond, 2. opisz, 918. ügyirat, 1-4. lap.

17 Vö. Firczák Gyula képviselőházi beszéde, melyet az országgyűlés oktatási bizottságának elnökeként mondott el a Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1889. évi költségvetésének tárgyalása alkalmával, Budapest, 1889. május 22., Képviselőházi napló, 1887. XII. 128-130. – MÁROSI ISTVÁN (szerk.): „...*a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...*” *Tanulmányok és források Firczák Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez*, Nyíregyháza –

Valójában azt szeretne volna elérni, hogy a magyar társadalom a görögkatolikus egyházat partnerként kezelje. Ezáltal a többségi nemzetől a rutén nemzetiségű népesség befogadását és az irántuk tanúsított türelmet kérte. Firczákknak a millennium évében az általános magyar katolikus öntudat megerősítésén túl a legfontosabb szempontja vélhetően az volt, hogy felhívja a figyelmet a görögkatolikusokra, a görögkatolikusoknak (különösen a ruténeknek) pedig megmutassa egy fejlett és életerős társadalom előnyeit.

Utólag talán az az érzésünk támadhat, hogy a millenniumi ünnepségsorozatban a rutén nemzetiségű görögkatolikusok nagyobb hangsúlyt kaptak. A hangsúlyeltolódásra a későbbiekben meg is érkezik a válasz a magyar görögkatolikusok részéről. A látszólagosan a rutének irányába való eltolódás és a mai Kárpátalján területén abban az időben kibontakozó néppárti szervezkedés rövidtávon nem szolgálta a püspök pozitív megítélését. A millenniumot közvetlenül megelőző időszakban Firczákkkal szemben a rutén népesség érdekeinek markáns megjelenítése miatt bizalmatlanság alakult ki. Ez áterjedt a magyar görögkatolikusok mozgalmára is, akik ebben az időszakban szintén bizalmatlanok lettek püspökükkel szemben.

Az egyházmegye területén lezajlott megemlékezések és az események alakulása azonban a negatív véleményeket alapjaiban formálta át, és a tevékeny részvétellel sikerült a görögkatolikuság és az egyházmegye érdekeit szolgálni.

2.3. Egyházmegyei események és megemlékezések

Firczák Gyulát az országos politikában való elismertsége okán az országos megemlékezésekbe is bevonták. Tagja volt többek között az országos kiállítás történelmi főcsoportjának is. Azonban úgy tűnik, hogy az országos rendezvények iránt kevésbé tanúsított érdeklődést. Vannak rövidebb levelezések, amelyben az egyházmegyét megkérdezi esetleges kiállítási tárgyakról, de a papság részéről inkább a közöny mutatkozott meg.¹⁸ Elképzelhető, hogy ez is befolyásolta, hogy nagyobb jelentőséget

---

Beregszász, 2019, 311–315.

18 DAZO fond 151, opisz 11, nr 3058, 8-10. lap. – Gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter felkérése az oktatási kiállításon való részvételre. A káptalan a papnevelő intézetet jelöli meg a kiállítás reprezentánsaként. (23) Szalay Imre miniszteri tanácsos pedig az alsóbb iskolákat hívja rajzpályázatra. DAZO fond 151, opisz 11 nr 3058, 15, 17, 22. lap - Közvetve a Bereg vármegyei alispán felkérésére történik egy kezdeményezés a néprajzi kiállítási anyagra, melynek keretei között egy „felső magyarországi ruthén ház felállítása és felszerelése” lett célul kitűzve. Az alispán támogatást kér, de mint a

tulajdonítson az egyházmegye keretén belül megszervezésre kerül megemlékezéseknek.

2.3.1. Egyházközségi ünneplés

Firczák rendeletbe adta az egyházmegyében, hogy 1896. május 10-én hálaadó szent liturgiát mutassanak be, amelyben könyörgést ír elő az apostoli királyért, feleségéért, családjáért és a magyar hazáért. Erre az alkalomra külön méltató beszédet is előírt. A liturgia végén a Nagy Doxológiát (великое славословіе) és alkalmi ekteniákat rendelt el. Az imádság után a király, a családja és a magyar haza éltetése következett. A hálaadó imák után pedig minden parókiális templomban egy órán át húzták a harangokat.¹⁹

2.3.2. Megemlékezések a felekezeti iskolában

A görögkatolikus felekezeti iskolák ünneplésére, amelyet 1896. május 17-én tartottak, külön utasítást adtak ki.²⁰ Az utasításban részletesen leírásra került az ünnep menete, a termek díszítése, illetve jó idő esetén az udvar feldíszítése is. Közlésre került az is, mely tisztségviselőknek kell felszólalni, és az előadásra javasolt verseket, prózákat is felsorolták.

Az iskolai ünnepség is ünnepi liturgiával kezdődött, amelyre nemzeti zászlókkal kellett felvonulni. Meg kellett hívni liturgiára a politikai vezetőket, a katonaság, tűzoltóság, állami hivatalok és az egyházközségek jelentősebb tagjait, illetve az iskolaszékek tagjait is.

Ezen kívül egyes helyeken külön ötleteket is megvalósíthattak, mint például Dolhán, ahol faültetéssel állítottak emléket. Az iskolai ünnepségről külön jegyzőkönyvek kellett készíteni, melyek közül néhány az egyházmegye levéltárban máig megtalálható.²¹

2.3.3. Vármegyei ünnepségek

Az országos és helyi sajtóban²² a millennium ünnepségsorozat különleges hangsúlyt kapott. Az egyházmegye területén az Ung- és Bereg

---

megbízott, Papp Antal egyházmegyei iktató leveléből kiderül, a központi papság közül senki nem volt hajlandó támogatni.

19 Firczák Gyula Munkácsi püspök körlevele az egyházmegye papságához a millennium parókiális ünnepléséről (Ungvár, 1896. április 13.) – DAZO fond 151. opisz 17. nr 658., Bendász István hagyatéki iratai, az 1896. évi (VI.) körlevél 2147-es rendelete.

20 DAZO fond 151, opisz 17, nr. 714.

21 DAZO fond 151, opisz 17, nr 715.

22 A Vasárnapi Ujság 1896-ban több lapszámban is foglalkozik a millennium eseményeinek

vármegyei ünnepségek emelkednek ki olyan jelentőséggel, hogy az az egyházmegye számára is lehetőséget biztosított saját szempontjainak a megjelenítésére.

Az Ung megyei ünnepséget az ungvári várban tartották, melynek két vezérszónoka gróf Török József főispán és Firczák Gyula munkácsi püspök voltak.²³

Az igazán nagy esemény azonban a több helyszínen lebonyolított Bereg vármegyei ünnepségsorozat lett. A vármegyei ünnepségnek három jelentős helyszíne volt: (1.) Munkács, amelyet mint a honfoglalásban is „szerepet játszó” helység kiemelt ünnepi helyszínné nyilvánítottak. A megemlékezés a munkácsi várban zajlott, ahol a munkácsi püspök – a Vasárnapi Újság leírása szerint – „csöndes misét tartott, miközben az egyház énekkar több egyházi éneket adott elő”. „Mise után zászlószentelés volt, melyet szintén Firczák püspök végzett szép magyar beszéddel.” Az ünnepi beszédet a kormány részéről Erdélyi Sándor igazságügy-miniszter tartotta. A liturgia után megszentelésre került a vár északi oldalán, a Vereckei-szoros irányába néző turulmadaras emlékmű alapköve, ahol Kiss Áron tiszántúli református püspök mondta az imát.²⁴

A következő két nap megemlékezésein is központi szerepet kapott a görögkatolikus papság. A (2.) vereckei szorosban elhelyezett emléktáblánál Fankovics Antal, volóci esperes tartott beszédet, melynek fő gondolata: „A leleplezendő emlékmű hirdetője lesz a magyar nemzet hű szövetségének, a magyarországi orosz nép hazafiúi érzületének is.” A (3.) beszéki emlékoszlop megszentelésénél pedig Halaktovics János felső-vereckei esperes.²⁵ Beszédének vezérgondolata: „A rutén népet, mely részint Árpáddal, részint Nagy Lajos idején... jött a hazába, ma is testvérként öleli szívéhez a magyar, s viszont mi rutének az igaz szeretet érzelmét ápoljuk keblünkön a lovagias nemzet iránt.”

Talán nem várt módon, a millenniumi események reflektorfénybe helyezték a görögkatolikus egyházat.²⁶ Külön megvilágítást kapott a görögkatolikus rutén nép magyar haza iránti elkötelezettsége és szeretete. Ezzel párhuzamosan pedig – kontrasztként – a nép mélységes nyomora.²⁷ A görögkatolikus papság és hívek lelkes részvételével zajló

---

kommentálásával. (30., 31., 32. számok)

23 Vö. *Vármegyénk ezeréves ünnepe*, in Ung XXXIV (1896/20) 1kk.

24 Vasárnapi újság, 1896, 43. évfolyam, 31. szám.

25 Vasárnapi újság, 1896, 43. évfolyam, 31. szám.

26 A Vasárnapi újság, 1896. 4. évfolyam 30. szám, 497. oldalától foglalkozik az ünnepség részletes leírásával, és tartalmazza az elmondott beszédek vázlatait is.

27 A hegyvidéki akcióról publikáló szerzők kiemelik, hogy ezek az ünnepségek terelik

Bereg vármegyei ünnepséggel együtt, az addig elhanyagolt etnikai csoport is a figyelem középpontjába került. Az események idején tapasztalt magyarság iránti ragaszkodás és a mélységes nyomor megtapasztalása a közvélemény és a görögkatolikus egyház kölcsönös egymásra találását eredményezte, a kormányt pedig a későbbiekben cselekvésre ösztönözte.

2.3.4. A budapesti magyar liturgia

Első hallásra furcsának tűnhet az egyházmegyei megemlékezések között szót ejteni a budapesti magyar liturgia ügyéről. Budapest ugyanis abban az időben nem tartozott az egyházmegye joghatósága alá. Az 1896. június 27-én reggel – a felfokozott milleniumi hangulatban – az Egyetemi templomban magyar nyelven elvégzett Szent Liturgia figyelemfelkeltő volt és véleményünk szerint a magyar nyelvű görögkatolikuság szempontjából sorsdöntő is. A szentszék álláspontja, a latin szertartású klérus, de még az ungvári rutén érzelmű értelmiség irányából is jogosnak kell elismernünk a kritikákat – legalábbis az adott történelmi időszakban –, amelyek elsődlegesen egyházzjogi és egyházfegyelmi jelegűek voltak.²⁸ Meg is lettek a rövidtávú következményei is, különösen Firczák Gyula püspök tekintetében, aki az Apostoli Szentszék előtt kegyvesztetté vált.²⁹ Történelmi távlatból azonban úgy értékelhetjük az eseményt, hogy a magyar liturgiavégzést igénylők számára az adott helyzetben nem mutatkozott egyéb megoldás, mint egy sok rizikóval járó esemény lebonyolítása, amely a közbeszéd tárgyává tette a magyar görögkatolikusok igényét.

Véleményünk szerint a Bereg vármegyei ünnepségekre való előkészület ösztönözhetette és erősíthette az ilyen jellegű cselekmény megvalósítására a hajdúdorogi központtal működő magyar görögkatolikus mozgalmat. Bizonyára tudatában voltak annak lehetséges következményeivel is. Többszöri kérésük elutasítása után a hazafias sajtó támogatása (talán

---

a figyelmet a ruszin nép szociális és szellemi elmaradottságára. Majd később ebből a felismerésből jön létre a Bánffy-Firczák megegyezés (1897) és a ruszin kérdés (Vö. Hegyvidéki akció) megoldási szükségszerűsége. (vö. 2.3.1 Hegyvidéki (Ruszin) akció és a szociális problémák feloldásának lehetőségei, in: MAROSI ISTVÁN: *A munkácsi görög katolikus egyház kibívásai és a megoldási kísérletek Firczák Gyula püspök (1891–1912) tevékenysége idején* (Licencia dolgozat), Budapest, 2010, 80–87.

28 VÖ.: VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikuság történetéhez, 1. kötet, 1778-1905*. Nyíregyháza, 2014, 231–416.

29 VÉGHSEŐ TAMÁS: *Firczák Gyula püspök tevékenysége a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyében*, in: MAROSI ISTVÁN (szerk.), „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” *Tanulmányok és források Firczák Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez*, Nyíregyháza – Beregszász, 2019, 119.

provokálása) is hajszolta a magyar liturgia végzésének elkötelezett képviselőit, s logikusnak tűnhetett a magyar liturgia mint figyelemfelkeltő esemény megszervezése, amely elmozdította a kérdést a holtpontról.

A protestáns értelmiség és a liberális katolikusellenes körök nem érzékelhették a Szentszék és a magyar római katolikus főpapság aggodalmait, melyek arra a félelemre épültek, hogy a liturgikus nyelv (mint oltárnyelv) megváltoztatásával felerősödhet a latin nyelv liturgikus használatának a megváltoztatására vonatkozó igény. Drohobeczky Gyula kőrösi püspök magyar liturgiaellenessége pedig inkább az emberi oldalról értelmezhető,³⁰ nem az ószláv nyelv mint oltárnyelv miatti aggodalomból adódott.

Azt is tudatosítanunk kell, hogy Firczák számára ebben az időszakban sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a ruténeknek, mint népnek az integrációja, amely kölcsönös és fokozott együttműködést igényelt a magyar kormánnyal.

Firczák a magyar liturgia ügyét jogos igénynek, de bizonyos mértékben lokális problémának tekintette és egyáltalán nem gondolta azt az egyházi élet szempontjából negatívnak. Az egyházmegye közvéleménye és a nem katolikusok által is támogatott üggyel nyilvánosan szembehelyezkedni komoly presztízsveszteséget jelentett volna politikusi megítélése szempontjából. Ezért sem ítélte el az eseményt és a római rendelkezések kihirdetését is vonakodva tette meg.

A jelentős sajtóérdeklődés által nyilvánosságot kapott magyar liturgia bemutatása azonban olyan helyzetet teremtett, amelyet nem lehetett többé lokális problémaként kezelni. Tovább bonyolíthatta a helyzetet, hogy ez a kérdés, mint már sokszor utaltunk rá, több egyházmegyében is felmerül és ráadásul nemcsak a rutén, hanem a román többségű egyházmegyéket is érintette. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a budapesti magyar liturgia körül kialakult helyzettel elérték, hogy az egyházi és világi közvélemény tudatosította azt a tényt, hogy a görögkatolikusok által lakott vidéknek a rutének nyomorán kívül szembe kell néznie egy másik problémával is. Ez pedig a magyar görögkatolikusok jogos igénye az anyanyelvű liturgiavégzésre. Véleményünk szerint a budapesti magyar liturgia végzése az országos közvélemény, illetve a Szentszék és Magyarország közötti diskurzus kérdésének a szintjére emelte a magyar görögkatolikusok ügyét. A kezdeti retorziók, az ismételt tiltások és az egyházi vezetők reakciója után minden fél elkezdett megoldásokat

---

30 Nem őt nevezték ki munkácsi püspöknek.

keresni. Az 1896-ot követő évek ennek a megoldáskeresésnek a jegyében zajlottak le.

Összegzés – hatások és következmények

Az 1896-os millenniumi megemlékezések és az eufória keltette hangulat alapjaiban strukturálta át a görögkatolikusokat érintő kérdéseket. A Kárpátok vidékén élő rutén népesség a tömegek szintjén sem nemzetiségileg, sem pedig gazdaságilag nem lett képes maradéktalanul integrálódni a magyar társadalomba még a 19. század vége felé sem.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a szempontot sem, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában a birodalmi egység elve és a magyar nemzeti érdek nem esett egybe. Bécs támogatta azt a törekvést, hogy a Kárpátok két oldalán lévő szláv népességet egységként kezeljék, s ezzel a görögkatolikus népesség (mely nagyrészt szláv volt, vagy szláv gyökerekkel rendelkezett) az ukrán (ukranofil) és nagyorosz (ruszofil) nemzeti tudat fejlődésének a gondolatkörébe sodródott.

A millenniumi ünnepek hatására a társadalom, a politikum és a nem görögkatolikus egyházi elit részéről az lett az egyik legfontosabb felismerés, hogy a magyar nemzetbe való betagozódás (asszimiláció) az egyházmegye alföldi és a hegyvidéki területein eltérő fázisban és különböző hangsúlyok mentén halad. Következésképpen a cselekvési terveket is ennek megfelelően kell meghatározni. Ez egyébként igazolta Firczák püspök véleményét, aki a nagybereznai járás országgyűlési képviselőjeként is azt az álláspontot képviselte, hogy a ruthén népesség együttműködnének a magyarsággal, de a mélységes nyomor és az ebből származó iskolázatlanság miatt „*felfogni sem képes, mi a jó számára*”. 1889-ben a palamentben az oktatási bizottság elnökeként ezt mondja: „*A hiányokon segíteni nem is oly könnyű feladat, mert itt maguk az elemek is a tanügy előhaladása ellen küzdeni látszanak. A nép földhöz ragadt szegény. Osztályrésze: tűrés és szenvedés. A talaj kevés és terméketlen; közlekedés, főképen tavasszal és ősszel, szerfelett nehéz. A nép rosszul lakik, még rosszabbul táplálkozik és gyarlón ruházódik.*

Altalában véve a nép nem idegenkedik az iskolától és mégis gyakran gyermekét nem küldheti az iskolába, mert a legszükségesebb testi ruhával nem képes őket ellátni. Ily szegény körülményekben mily nyomorteljes a tanító helyzete. És valóban, a hivatás magas foka kívánatlik hozzá, hogy e sivár és örömtelen helyzetében a tanítás szent ügyéért még lelkesedni is tudjon...

Meggyőződésem szerint e bajokon csak úgy lehetne segíteni, ha a t. kormány speciális gyámkodása által a magas kincstárral és az ottani nagybirtokok uraival egyetértőleg emelné valamiképen e népek jólétét. Az anyagi gyarapodást bizonyynyal követné azután a culturalis haladás is.”³¹

A magyar ajkú görögkatolikusság tekintetében pedig a problémákat a Hajdúdorogi Kúrhelynökség felállításával (1873) nemcsak tompítani sikerült, de gyakorlatilag különálló pályára is állítódott a kérdés további fejlődése. Megítélésünk szerint ez döntő tényező volt, amely ugyan alacsony szintű egyházkormányzati egységet hozott létre és egyházjogilag csak a Munkácsi Egyházmegye magyar parókiáit érintette, de nemzeti szempontból a többi egyházmegye magyarajkú egyházközségei tekintetében is jelentősnek bizonyult és segítette a természetes fejlődést. Pl. a fordító bizottság által kiadott magyar kiadványokat nemcsak a kúrhelynökség területén használták.

A milleniumi ünnepek valódi hatása az eseményeket követő években bontakozott ki, amikor tisztázódtak a lehetséges cselekvési irányok, s a magyar és a rutén nyelvű görögkatolikussággal kapcsolatos állami álláspont is kijelölésre került. Ennek témánk tekintetében két szempontja emelhető ki: (1.) Hegyvidéki (Ruszin) akció és (2.) a liturgikus könyvek fordításának az ügye.

(1.) 1897-ben Firczak püspök az állam szempontjából még markánsabb bizalmi pozícióba került. Fentebb már szóltunk róla, hogy a millennium évében elhalasztották a püspök állami kitüntetését, nagy valószínűséggel a Katolikus Néppárttal való kapcsolatának tisztázatlansága miatt. Az 1896-os képviselőválasztáskor Ungban és Máramarosban nem támogatta, Beregben viszont támogatta a néppárti jelöltet.³² A párt egyébként a nemzetiségek jogainak a küzdelmét is célul tűzte ki, amely egybeesett a ruszin értelmiség és a görögkatolikus papság hegyvidéki törekvéseivel. A korabeli tudósítások és elemzések egyértelművé tették, hogy a Bereg vármegyei milleniumi ünnepek alkalmával tapasztalt nyomor az ország egész közvéleménye számára döbbenetes, szinte

---

31 Vö. Firczak Gyula képviselőházi beszéde, melyet az országgyűlés oktatási bizottságának elnökeként mondott el a Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1889. évi költségvetésének tárgyalása alkalmával, Budapest, 1889. május 22., Képviselőházi napló, 1887. XII. 128-130. – MAROSI ISTVÁN (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” *Tanulmányok és források Firczak Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez*, Nyíregyháza – Beregszász, 2019, 311-315.

32 BOTLIK JÓZSEF: *Hármas kereszt alatt. Görög Katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*, Hatodik Síp Alapítvány – Új mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997, 120.

sokkoló volt. Amikor a püspök tevékenységét vizsgáló titkos jelentések visszaérkeztek a kormányzathoz, az is bebizonyosodott, hogy Firczák néppárti kapcsolatai azért erősödtek fel, mert a párt képviselői voltak azok, akik megoldási javaslatokkal álltak elő a térségben a nyomor enyhítésére és a püspök ezzel ellensúlyozhatónak látta az észak amerikai kivándorlás negatív hatásait.

Firczákkal szemben 1897-re ismételten kialakult a bizalom, s a véleményváltozást jelzi az is, hogy mégis kitüntették a Lipót-rend középkeresztjével.³³ Az indoklások között szerepel, hogy elindított egy mozgalmat, melynek célja „*megmenteni a szegény, elnyomorodott, kiszípolozott ruthén népet és egyuttal visszatartani a tömeges kivándorlástól.*”³⁴

A hegyvidéki (ruszin) akció igazi sikertörténet lett, amelyben Firczák Gyula és a hegyvidéken szolgáló görögkatolikus papság kulcsszerepet játszott. A gazdaságfejlesztő és népnevelő program a köztudatba az Egán Ede által vezetett Hegyvidéki Kirendeltség tevékenysége által került be. Viszont a legtöbb helységben a papság állt a szövetkezeteket irányító testületek élére. A püspök a papjaitól elkötelezett hozzáállását vár el, amikor a lelkesedés alábbhagyott, külön körlevélben készítette őket a megfelelő magatartásra, elkötelezettségre. Még azt is előrevetítette, hogy a megfelelő hozzáállás elmulasztása esetén „*atyai szigorát is megtapasztalják majd egyesek.*”³⁵ Meggyőződése volt, hogy a hegyvidéken a szociális és gazdasági akcióban való részvétel segít megteremteni azt a fejlődést, amely gazdaságilag csökkenti a szakadékot az egyházmegye síkvidéki, gazdagabb területeihez képest. S ez a folyamat tudja megteremteni a feltételt arra, hogy a rutén népesség felismerje a szellemi szintű fejlődés lehetőségét is. Az akció utóéletéhez hozzátartozik, hogy gyakorlatilag csak Firczák püspöki időszakában virágzott ez a tevékenység. Az első világháború időszakában megtorpant a szövetkezeti élet, a csehszlovák korszakban pedig megszüntették azt.

(2.) A 19. század végére a liturgikus könyvek kiadásának a kérdése az egyik legfontosabb közös problémává nőtte ki magát a három „ó-orosz” nyelvet használó egyházmegyékben (Munkács-, Eperjes-, Kőrös Egyházmegye). Az 1896-os eset után a magyar liturgia végzését Róma a továbbiakban ugyan betiltotta, de az ügy a magyar közvélemény figyelmének a középpontjában maradt. Erre pedig az szolgáltatott

---

33 DAZO fond 151. opisz 11. nr 2621. — Az egész mappa az ünnepségre való előkészület levelezését tartalmazza. Kelet X (1897/18), 1. , BOTLIK, i.m. 119.

34 A Kelet X (1897/18), 1 közli a kitüntetés adományozásának tényét.

35 Bendász István hagyatéki iratai, az 1903. évi (III.) körlevél 2636-es rendelete.

alkalmat, hogy Firczáknek sikerül meggyőzni a magyar kormányzatot arról, hogy a rutének integrációjának az egyik alappillére a liturgiavégzés egységesítése és az ószláv nyelvű liturgikus szövegek revideálása. A kormányzattal megértette, hogy a rutének integrációjának az útja nem a rendeletekkel kikényszerített nyelvváltás, hanem a magyar nemzeti kultúrába és kulturális sajátosságokba való belenevelődés.

„*Az ószláv liturgikus könyvek kiadásának és a magyar nyelvre való fordításának*” (Szántay-Szemán István) a problémája közvetlen a millennium után vált központi témává,³⁶ a kormányzat pedig később elkezdte anyagilag is támogatni a munkát, bár a szentszéki engedély még meg sem érkezett.

Firczák pedig ezzel párhuzamosan az 1897-es és 1903-as egyházmegyei zsinatok témájává tette magának a liturgiavégzésnek az egységesítését, 1898-tól kötelező használati jelleggel rendszeresen kiadja az Egyházmegyei Direktóriumokat (Уставъ Церковный, Szertartási utasítás), 1902-ban pedig Boksay János és Malinics József elkezdik a liturgikus dallamok egységesítését, melyek 1906-ban lettek kiadva.³⁷ Az a tény, hogy az ószláv és a magyar szertartási könyvek revideálása, illetve fordításuk elkészítése 1905-ben elindulhatott véleményünk szerint nagyrészt a 1896-ban elindult görögkatolikusokról szóló társadalmi vitának köszönhető.

Ez a munka is megtorpant Firczák halálával és az első világháború kitérésével. Azonban a történelem különleges helyzetet teremtett! Ugyan nem a magyar fordítás volt az elsődleges cél, mégis az lett az igazán maradandó. Az elkészített ószláv szövegek közül kevés jelent meg. A liturgikus ószláv nyelvet pedig lassan kiszorítja a beszélt nyelv (szlovák,

---

36 A liturgikus egységesítésnek olyan problémákat kellett feloldani, mint például:

- A „cár” szó használata, amely korlátlan uralkodót jelent a szláv nyelvhasználatban, de nem azonos tartalmú a magyar „alkotmányos királlyal”. Ráadásul az egyre erősödő szláv nyomás a határszéli területeket kezdte felerősíteni a „felszabadító cár” eszméjét, amely a Magyar Királyságon belül a skizma egyik eszmei alappillére lett.
- Az egyházmegyei fordítóbizottság kénytelenek voltak az ószláv nyelvet elfogadni a három egyházmegye közös nyelveként. Pedig az egyes egyházmegyék már akkor sem használták beszélt nyelvként az egyházi szlávot. Ez a döntés viszont erősített az ószláv, mint oltárnyelv ideológiáját.
- Fontos feladat volt a könyvek egységesítése tekintetében a magyar kultúrkörben elfogadható szentek és az árpádházi szentek liturgikus helyének a megtalálása is.

37 BOKSAY, J. – MALINICS, J.: *Egyházi közénekek*, Ungvár, 1906. – A reprint kiadást Dupka György készítette el (Intermix kiadó, 2000). DAZO fond 151. opisz 2. nr 23. – Összesen 103 oldalnyi levelezés, szakértői vélemény, árajánlat, stb. található az iratanyagban. A liturgikus kiadványról leírást, levelezést közöl: IVANCSÓ, I.: *Görög katolikus kiadványaink dokumentációja, I. Nyomatásban megjelent művek*, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, Nyíregyháza 2006, 231–247.

ukrán). A bizottság által előkészített magyar fordítások azonban a 20. század folyamán egyenként kiadásra kerültek³⁸ és ma is szolgálják a magyar görögkatolikusságot országhatártól függetlenül.

---

38 A Munkácsi Görögkatolikus Püspöki Levéltár jelentős mennyiségű liturgikus fordításhoz köthető iratanyagot tartalmaz: DAZO fond 151. opisz. 2., nr. 944, 1–2., DAZO fond 151. opisz 2. nr. 1354., DAZO fond 151. opisz 25. Nr. 1796., DAZO fond 151. opisz 2. nr. 1408. – A XX. század folyamán kiadásra került: Liturgikon (Литургиконъ – 1920, 1949, 1984), az Evangelium (Евангеліе) (1925), az Apostol (Апостолъ) (1902), a Böjti Triódion (1998), Irmologion (1906).

Az egyházi unionizmus a két világháború közötti Magyarországon

GODZSÁK ATTILA

Az unió előzményei Magyarországon

Az 1439–1442 közötti Firenzei zsinaton elfogadott elveket alapul véve Magyarországon többször történtek kísérletek a keleti és a nyugati keresztények egyesítésére, a skizma felszámolására.¹

A magyarországi délszlávok uniója négy szakaszban játszódtott le. Először a márcsai unió 1611-ben, majd a zsummeraki 1630-ban, ezt követte a komáromi rácok uniója 1673-ban és végül a szerémségi és a dunántúli délszlávok uniója 1688–90-ben. De a 18. század első harmadára ezek az uniók megszűntek, csupán Zsummerakban maradt négy görögkatolikus parókia, három és félezer hívővel.²

Kárpátalján az egyházi egység helyreállításának eszméje a 17. század elején jelentkezett. Az ungvári uniót két sikertelen kísérlet előzte meg. A kezdeményezés Ung és Zemplén vármegyék leghatalmasabb főúrától, Homonnai Drugeth Györgytől indult, először sikertelenül. Ő túlnyomórészt ortodox jobbágycsoportokat akarta katolikus hitre téríteni. Mivel a közeli Lengyelországban is voltak birtokai és rokonai, ezért minden bizonnyal jól ismerte az általa is alapul vett breszti unió körülményeit. 1614 pünkösdjén Krasznibrod (Laborcrév) községben a kápolna helyén, a Szentlélek tiszteletére

---

1 Ezek szerint a keletiek elismerték a római pápa főségét, a primátust, a Filioque-tant, (vagyis, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik), a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Viszont cserébe a keletiek megtarthatták szertartásukat és papjaik elnyerték mindazon jogokat és kiváltságokat, amelyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megillették.

2 GODZSÁK Attila: *A Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetség*, in: *Egyháztörténeti Szemle* 2017/1 20–40. (=GODZSÁK 2017), 22.

építettett új templom felszentelésekor akarta kihirdetni az uniót, ahol tizenháromezer ember gyűlt össze. Az eseményből azonban vérontás lett. A másik kezdeményezés pedig Taraszovics Bazil 1640-es munkácsi kísérlete volt. Végül 1646. április 24-én az ungvári vártemplomban 63 ortodox pap letette a katolikus hitvallást. A következő években az unió elterjedt a püspökség egész területén, így az Alföldön is. A folyamat az 1664-es munkácsi és az 1721-es máramarosi unióval ért véget.³

Erdélyben a jezsuiták először az örmények körében kezdték meg az uniós térítést az 1680-as években. Az erdélyi románok megnyerésének folyamodványaként jött létre a gyulafehérvári unió 1701-ben, és hosszú folyamat eredményeképp a nagyváradi 1765-ben. Az Apostoli Szentszék a keleti szertartású katolikusok számára 1721-ben a fogarasi, 1771-ben a munkácsi, 1777-ben pedig a nagyváradi és kőrösi egyházmegyéket állította fel.⁴

Ezek az uniók teremtették meg a Kárpát-medencében a keleti rítusú katolikusságot, nekik köszönhető a magyar görögkatolikusság léte is.

A katolikus megújulás jegyében összeült trienti (trentói) zsinat (1545–1563) eredeti szándéka pedig a reformáció okozta nagy egyházszakadás megszüntetése volt, ami bár megteremtette az ellenreformáció alapjait, de fő célját nem érte el. A protestáns–katolikus unió gondolata Magyarországon a 19. század elején, a protestantizmus 300. évében merült föl legerőteljesebben, de eredménytelenül. De a későbbiek során se merült feledésbe.⁵

XIII. Leó pápa a 19. sz. végén újra úgy vélte elérkezett az idő nyitni a keleti egyház felé ezzel megindult a szervezkedés Európában. A 20. század elején sorra alakultak Európában a különböző uniós egyesületek, melyek az eredeti célkitűzések talaján állva az összes skizmában élő keleti keresztényt kívánta az „akolba” visszatéríteni és megteremteni az alapjait az egységes egyháznak.

Az első világháború borzalmai után pedig újabb lendületet vett általánosságban minden egységesítő törekvés legyen az világi vagy egyházi. Vizsgált korszakunkban XI. Pius pápa 1928-ban állt ki ismételten az egyház egységének eszméje mellett, bár a reformátusoknak nem tetsző módon, ugyanis a reformátusok nem fogadták el a katolikus egyház

---

3 GODZSÁK 2017, 22–23.

4 GODZSÁK 2017, 23.

5 A kísérletekhez ld.: SZALKAY RÓBERT: *A protestáns–katolikus unió gondolata Magyarországon 1817-ben.* In: *Tanulmányok Prof. Dr. Dr. Csobány János tiszteletére*, Sárospatak–Debrecen, 2009, 45–51.; KIRÁLY KELEMEN: *Katolikus-protestáns egységtörekvés története Magyarországon.*, New Brunswick, Standard Press 1965. (=KIRÁLY 1965)

„visszatérítő” politikáját – ők kölcsönös közeledésen és engedményeken keresztül látták az utat. Épp ezért nem is gyakran használták az unió vagy reunió szót, hanem sokkal inkább az ökumené/ökumenizmus szó terjedt el körükben, mely más jelentéstartalommal is bírt, mint a mi unió szavunk.

Először fordítsuk tekintetünk „kelet felé” a klasszikus uniók próbálkozásokra.

Az unionizmus és az uniók szövetség előkészítése a Keleti Egyház hasábjain és az unionista szervezkedés a '30-as években

1934-ben alakult a Chrysostomos Társaság Szántay-Szémán István és Kozma János vezetésével és ez évben indult útjára a Keleti Egyház c. folyóirat is a társaság gondozásában. A társaság célja volt többek között: „*a szent unió és távolabbról a teljes keresztény egyházi egység eszméjét ápolni, s az Anyaszentegyház keretein álló kereszténység körében is népszerűsíteni*”.⁶

Szántay-Szémán István és Kozma János voltak a fő mozgatórugói a lap indulásának és működésének is. Az első években Papp Antal érsek saját háza működött a kiadóhivatalként és szerkesztőségként. A lap 1943-ig jelent meg és már alapításától nem titkolt célként az unió ügyét tűzte zászlajára.⁷

1940-ben a SZEMISZ⁸ tulajdonába került át a lap, és vált annak hivatalos lapjává, ekkor megújult a szerkesztőbizottsággal vette föl a harcot az unió érdekében.⁹

A lap fő céljának a keleti és nyugati egyház közti ellentétek és feszültségek oldását tekintette. Görögkatolikusként a szerkesztők a híd szerepét próbálták betölteni a két egyház között, hiszen mind a két félhez tartozónak érezték maguk. A keleti értékek nyugatra közvetítését és ezáltal a katolikusság lelki gyarapodását kívánták ezáltal. Továbbá a keleti rítus megőrzését is fontosnak tartották, hogy az ne keveredjen latin elemekkel.¹⁰

---

6 Görög Katolikus Szemle, 1934. febr. 11. 1.

7 LAKATOS ÉVA: *Magyar irodalmi folyóiratok. K–M*, Budapest, 1977, 673.; *A Magyar Sajtó Évkönyve*, 1939. 228.

8 Szent Miklós Magyarországi Uniók Szövetség, bemutatását lásd a későbbiekben.

9 SZEMERSZKI MIHÁLY: *A „Keleti Egyház” folyóirat*, in: PAPP ANDRÁS (szerk.): *„Az úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) – 150 éve született Papp Antal c. küzdelmi érsek*, Miskolc-Belvárosi Görögkatolikus Parókia, Miskolc, 2017. (=SZEMERSZKI 2017), 84.

10 SZEMERSZKI, 85.

A folyóiratban sokan publikáltak, mely annak a jele, hogy nem csupán egy szűk csoport kívánta szolgálni ezeket a célokat. A lap állandó szerzője volt többek között Dudás Miklós püspök, Rohály Ferenc és Petrasovszky Emánuel is.¹¹ A lap sok írást közölt a keleti rítussal és a kortárs hitélettel kapcsolatban továbbá, a hazai görögkatolikus egyházközségek életébe is betekintést lehet nyerni a lapból. De mégis számunkra a legfontosabb, hogy a keleti és nyugati egyház unióját kívánó külföldi szervezetek működéséről is gyakorta beszámoltak és a hazai unió egyesület megalakulása előtt annak szervezéséről, utána pedig annak működéséről is, hiszen már az egyesülethez tartozott a lap 1940-től.

A lap hasábjain folyamatosan közöltek unió témájú tanulmányokat és beszámolókat, rövid híreket más országok unió szervezkedéséről. Hogy csak az első évekből említsünk néhányat, többek között ilyen címekkel jelentek meg hírek a lapban: *Unió nap a Lublini szemináriumban*,¹² *Unió-Ünnepségek Lúgoson*,¹³ *Unió kongresszus Lengyelországban*,¹⁴ *Unió nap Ferrarában*,¹⁵ *Unió ünnepség Parisban*,¹⁶ *Unió hajlandóság Észtországban*,¹⁷ *A német unió mozgalom*,¹⁸ *Visszatérés Rómához az Egyesült Államokban*¹⁹ (protestánsok visszatéréséről tudósít); *Az unió Trivandruban*.²⁰

De írtak a bajorok unió kezdeményezéséről,²¹ tudósított a lap arról, hogy az antiochiai patriarchátushoz tartozó homszai, tiruszi és tripoliszi egyházmegyéek híveinek jelentős része bejelentette a katolikus egyházhoz való csatlakozását.²² Megemlégették az egyházak egységéért a nubiai kopt egyházmegye székesegyházában tartott istentiszteletet,²³ beszámoltak a lengyelországi unió egyesület egy rendezvényéről,²⁴ máskor gyűléséről,²⁵

---

11 SZEMERSZKI, 87.

12 Keleti Egyház, 1936/5. 153.

13 Keleti Egyház, 1936/6. 185.

14 Keleti Egyház, 1936/6. 186.

15 Keleti Egyház, 1936/7–8. 221.

16 Keleti Egyház, 1937/3–4. 79.

17 Keleti Egyház, 1937/3–4. 84–85.

18 Keleti Egyház, 1937/3–4. 86–90.

19 Keleti Egyház, 1936/7–8. 226.

20 Keleti Egyház, 1936/7–8. 225.

21 Keleti Egyház, 1937/1. 33.

22 Keleti Egyház, 1936/4. 120.

23 Keleti Egyház, 1936/4. 120.

24 Keleti Egyház, 1938/4. 111.

25 Keleti Egyház, 1935/4–5. 148.

a besszarábiai uniós mozgalomról,²⁶ az amerikai uniós hétről,²⁷ a fehéroroszok szervezkedéséről²⁸ és a pinszki uniós konferenciáról is.²⁹ A lengyel unionistákkal eléggé gyakran foglalkoztak az említetten kívül is.³⁰ Egy H. V. monogramú személy *Missziós utam Jugoszláviában (Unionizmus a gyakorlatban)* címmel írt cikket,³¹ de beszámoltak a VII. Velehrádi uniós kongresszusról is.³² Hírt adtak a Keresztény Egység Világkongresszusáról,³³ a román egyház tagjainak uniós gondolatairól,³⁴ a franciák unióhoz való hozzáállásáról a Comité National d'Études Sociales et Politiques kebelében lefolytatott megbeszélést ismertetve, mely még 1930. március 24-én zajlott Párizsban.³⁵ De a francia unionistákról a lengyelekhez hasonlóan gyakran írtak.³⁶ Bemutatták a Hollandiában működő „*Unió Apostolságát*”, ami 450 parókiát és több mint 30 ezer tagot tudhatott magáénak 1939 elejére.³⁷ A későbbiekben még a sanghaji uniós mozgalomról is beszámoltak.

Mint láthattuk rendkívül élénk unionista élet volt a korszak Európájában, melyről színesen beszámolt hasábjain a Keleti Egyház is.

Ezeket a híreket kívül rendkívül értékes tanulmányok, beszámolók és hosszabb írások is születtek az egyesülés témájában. Ilyen beszámoló Szántay-Szémán István *Az uniós mozgalom és az olasz példaadás* c. írása,³⁸ vagy például Dr. Sz. monogrammal *A lemergi uniós kongresszus és jelentősége* című beszámoló.³⁹ Szántay-Szémán írt tanulmányt *XIII. Leó pápa uniós szószata és kelet* címmel is, mely egy elemzés az 1894. június 20-án kiadott enciklikáról,⁴⁰ vagy megemlíthetjük még Krajnyák Gábor történeti jellegű tanulmányát is *A görögkatholikus egyház Magyarországon és a szent unió* címmel.⁴¹ (Eredetileg elhangzott előadásként a kalocsai szemináriumban 1937. március 9-én.)

---

26 Keleti Egyház, 1934/2. 73.

27 Keleti Egyház, 1935/4–5. 149.

28 Keleti Egyház, 1935/4–5. 148.

29 Keleti Egyház, 1935/9. 287.

30 pl.: Keleti Egyház, 1935/10. 316.; 1936/4. 121.

31 Keleti Egyház, 1936/7–8. 232–236.

32 Keleti Egyház, 1936/9–10. 278–280.

33 Keleti Egyház, 1937/10–11. 277.

34 Keleti Egyház, 1937/10–11. 278.

35 Keleti Egyház, 1937/10–11. 280–288.

36 Pl.: Keleti Egyház, 1936/2. 57–58.

37 Keleti Egyház, 1939/2. 55.

38 Keleti Egyház, 1937/7. 190–192.

39 Keleti Egyház, 1937/3–4. 66–71.

40 Keleti Egyház, 1937/7. 161–167.

41 Keleti Egyház, 1937/5–6. 135–146.

1935-ben Veszprémben Rott Nándor püspök meghívására és Győrben Breyer István püspök meghívására tartott Szántay-Szémán István, a lap főszerkesztője és az unió egyik élharcosa előadásokat uniós témában.⁴² A győri előadást a Keleti Egyház is közölte.⁴³ Előadásában kifejtette, hogy „a legtágabb értelemben vett unionizmus, vagyis az összes keresztény egyházak egyesítésére való törekvés emberi számítás szerint bármennyire lehetetlennek látszó vágyakozás, — ma mégis a keresztény kultúra és a civilizáció legaktuálisabb problémája”. Mely azonban dogmatikai alapon nem történhet meg a jelen kudarcait tanulságul véve, ezért hittani alapon, az „egy akol és egy pásztor” elv mentén kell próbálkozni. Maga Szántay-Szémán 1935-ös római útja után igen nagy reményekkel tért haza az unió ügyét illetően, melyről be is számolt.⁴⁴ 1935 novemberében pedig Juhász Dénes foglalkozott a témával a lap hasábjain.⁴⁵

Hosszasabban értekezett Luttor Ferenc is a lapban Az unió problémája címmel, melyben tagadja azt a vádat, mely szerint a katolikus egyház csupán létszámát szeretné növelni egy unióval, és kihangsúlyozza hazánk potenciális szerepét. „Ne feledjük el, hogy minden ország léte a történelmi missió felismerésétől és kiteljesítésétől függ, melyet be kell tölteni. Az Unió szempontjából geografiailag is, de történelmileg is a Kelet és Nyugat mesgyéjén állunk. S abban a kulturális közösségben is, melyet az ország határok el nem választanak, nem lekicsinylendő a világprobléma unionisztikus vonatkozása.”⁴⁶

Szántay-Szémán pedig *Unió vagy unifikáció* címmel írt már az 1935. évi április-májusi számban a kérdésről.⁴⁷ Szántay-Szémán roppant érdekes eszme-futtatást folytatott a szertartásokról és arról a problémáról, hogy nem lehetséges egységesíteni őket, ugyanis nincs egyetemes szertartás vagy „egyetemesebb”.

A lapban egyre inkább folyamatosan előtérbe került a magyar uniós szövetség megalapításának vágya és a lehetőségek mérlegelése. 1938 januárjában Szántay-Szémán *Lesz-e uniós egyesületünk a szentévbén?* címmel írt cikket a Keleti Egyházba.⁴⁸ „Nekiünk is mielőbb meg kell szerveznünk a francia *Ouvre-bez*, vagy az olasz *pro Oriente Christiano*-hoz hasonló egyesületet, mert történelmi multunk s földrajzi adottságunkhoz méltóan nemcsak a jövőben kell kivennünk részüinket az egyetemességet szolgáló munkából, hanem már a budapesti

---

42 Keleti Egyház, 1935/10. 323.

43 Keleti Egyház, 1936/1 3–13.; 1936/2. 43–47.

44 Keleti Egyház, 1935/6.

45 *Az Unió és Kelet.* in: Keleti Egyház, 1935/9. 265–270.

46 Keleti Egyház, 1935/4–5. 97–101.

47 Keleti Egyház, 1935/4–5. 102–104.

48 Keleti Egyház, 1938/1. 1–3.

nemzetközi eucharisztikus kongresszuson is imponáló keretekben kell az egész Keletnek bizonyosságot tenni Krisztus egyetemes királysága és az általa alapított egy igaz egyház mellett. Ezt a feladatot pedig csak egy uniós egyesület oldhatja meg sikeresen.”

A Keleti Egyház 1938. november–decemberi számában pedig Milyen legyen a magyar uniós egyesület? címmel jelent meg egy írás, mely az olaszországi uniós egyesületről számolt be, mint követendő példáról.

Már az 1938 októberében tartott püspöki konferencia is komolyan foglalkozott az uniós egyesület ötletével, melynek székhelyül Miskolcot szánták.⁴⁹ A püspöki kar véleménye szerint „*az Országos Uniós Egyesület megalapítására irányuló mozgalom elindításához elegendő a saját Ordinárius engedélye. A többi Ordinárius szívesen fogja körlevélileg ajánlani, örömmel közölhetjük a K. E. [Keleti Egyház] olvasóival, hogy Papp Antal c. érsek úr Ő Nagyméltósága a hercegprímási irat nyomán már meg is adta a szükséges engedélyt s ezzel a munka meg is indult. Isten kegyelme s a Bold.[ogságos] Szűz pártfogása által reméljük, hogy az új év első napjaiban már a megalakulás tényéről adhatunk értesítést s ezzel teljesen beleállunk az Őszentsége legszebb óhaját teljesítőké hatalmas phalanxába.*”⁵⁰

A '30-as '40-es években a Keleti Egyház hasábjain kívül is folyt propagandája az egyház egyesülésének. Szántay-Szémán maga is publikált ilyen jellegű írásokat más helyekre pl.: Az uniós mozgalom és az olasz példaadás a Katolikus Szemlében (1937). Továbbá könyvei is jelentek meg: *Az unionizmus* (1932), *Az eucharistia és az unió* (1937), *A pápaság az orosz-orthodoxia tükrében* (1939). I. Marinovval közösen pedig *Hogy mindnyájan egyek legyünk* címmel írt uniós kézikönyvet, mely a Szent István Társulat kiadásában jelent meg. A könyvben az unió körébe tartozó kérdések rövid, világos és meggyőző tárgyalásán kívül az unióért végezhető imák, ájtatossági gyakorlatok gondosan összeválogatott füzérét is megtalálja az olvasó.

SZEMISZ - A magyar uniós egyesület

A magyar uniós egyesület, a Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetség (SZEMISZ) 1939-ben a nyugati és keleti egyházak egyesülését kimondó 1439. évi firenzei egyetemes zsinat 500 éves évfordulóján jött létre. Alakuló gyűlésüket a XXVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés

49 Keleti Egyház, 1939/2. 55.

50 Keleti Egyház, 1938/9. 261.

programjának keretében tartották meg. Jelen volt az alakuló gyűlésen a legtöbb egyházi vezető, érsekek, püspökök, hittanárok és a „sajtóapostol” Bangha Béla is. Volt miniszteri tanácsos és országgyűlési képviselő is köztük, de „egyszerű” iskolaigazgatók, tanárok, egyetemisták is. Ez mutatja mind a társadalmi, mind pedig az egyházi részről való támogatottságot. Az az alakuló gyűlésen választott ideiglenes vezetősége a következőképpen nézett ki: az ügyvezető elnök Szántay-Szémán István pápai prelátnak, archipresbiternek, apostoli kormányzó helynöknek, főtitkárnak Kozma János püspöki tanácsosnak, a főpénztáros Gulovics Andor szentszéki jegyzőnek, ellenőr pedig Ladomérszky Béla szegedi parókusnak.⁵¹ Országos elnöke pedig Dudás Miklós hajdúdorogi püspök volt. Bár pesten volt az alakuló ülés, Miskolcon jegyeztették be az egyesületet.⁵²

A szövetség működtetett egy Tudományos és Irodalmi osztályt is, mely feladata az unió ügyének tudományos alapokon való propagálása volt. Bár az 1941-ben bekövetkezett székhelyváltás során nyíregyházára tevődött át az egyesület székhelye, de az osztály továbbra is Miskolcon székelt, csak úgy, mint a főtitkárság is, az egyesület működése alatt mindvégig.

Serédi Jusztinián egyből az ügy mellé állt, amit követően több római katolikus püspök is körlevélben kérte a híveket az egyesülethez való csatlakozásra. A győri püspök már 1939-ben és 1940-ben is, a kalocsai 1940-ben⁵³ és 1942-ben pedig Dudás Miklós hajdúdorogi görög szertartású püspök is megtette ezt ismételten.⁵⁴

1940-ben átvette az egyesület, mint említettük a Keleti Egyház c. lapot. És értesítőt is indítottak pártoló és ifjúsági tagok részére „Szent Miklós Szövetség” címen, továbbá évkönyvek kiadásáról is határoztak.⁵⁵

Az egyesület arról is határozott, hogy minden évben országosan négy, uniós vasárnapot törekszik rendezni, s erre az alkalomra szentbeszéd- és konferencia-anyaggal látja el a papságot, hogy az unió gondolatát népszerűsíteni tudják a hívek között.⁵⁶

---

51 GODZSÁK 2017, 28.

52 A görögkatolikus Miskolci Apostoli Exarchátus és az egyesület kapcsolatához lásd: GODZSÁK ATTILA: *Papp Antal és a Miskolci Apostoli Exarchátus az egyházi unionizmus egy XX. századi fejézetében*, in: PAPP ANDRÁS (szerk.): „Az úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) – 150 éve született Papp Antal c. küzjkei érsek Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. Miskolc-Belvárosi Görögkatolikus Parókia, Miskolc, 2017.

53 1939/483. sz., 1940/1740. sz., 1940/3575. sz.

54 Pesti Hírlap, 1942. július 18. 7.

55 GODZSÁK 2017, 33.

56 GODZSÁK 2017, 34.

A nyíregyházi királyi katolikus gimnáziumban egy görögkatolikus tanulói egyesületet alakítottak Szent Jozafát Uniós Egyesület néven szintén 1939-ben. Az egyesület vezetője Kovács Gyula görögkatolikus hittanár volt. Az új egyesület kihirdette, hogy a SZEMISZ-hez kíván csatlakozni és így a Szent Miklós Szövetség első ifjúsági csoportja lett 16 taggal. A nyíregyházi fiatalok 1940-ben a fiatalok stencil-sokszorosítású rölapokat is adtak ki Keleti Fény címmel.⁵⁷

1943-ban – hosszú előkészületek után – megalapították a „Szent Miklós Uniós Könyvtárat”, melynek első kötete Szántay-Szémán István A Szent Unió hőskora: Kuncevicz Sz. Jozefát polocki érsek élete és vértanúsága című munkája volt.⁵⁸

Az egyesület 1944-ig volt aktív, 1948-ban elrendelték az egyesületi nyilvántartásból való törlését. Ezzel lezárult a magyarországi egyházi unionizmus egy jelentős fejezete.

Katolikus – protestáns egységtörekvések

A katolikusok és protestánsok közötti unió sokkal nehezebben megvalósítható, hiszen a dogmatikai és más jellegű szakadékok sokkal mélyebbek, mint a katolikus és a görögkeleti egyházak között. Ennek ellenére erre is történtek kísérletek az 1930-as évek végétől, természetesen sokkal elméletibb szinten, mint a tárgyalt „kelet-nyugat” kísérletek. A protestánsok nem is az unió szót alkalmazták általában, hanem az „ökumenizmust” a közeledési kísérletekre.

A katolikus-protestáns párbeszédet Bangha Béla indította el 1937-ben, mikor a Magyar Szemle hasábjain publikálta Keresztény unió? című tanulmányát. Bangha látta, hogy a két felekezet közötti ellentétek nem orvosolhatóak rövid időn belül, de úgy vélte törekedni kell a közeledésre. A protestáns körök élénken reagáltak a cikkeire. A Magyar Szemle és a Protestáns Szemle lapjain többen is foglalkoztak a kérdéssel, maga Ravasz László püspök is. Ők is egyetértettek mind azzal, hogy az unió lehetetlen a dogmatikai akadályok miatt – szemben az ortodoxia és a katolikus egyház uniójával – mind pedig azzal, hogy a közeledés azonban kívánatos.⁵⁹

---

57 GODZSÁK 2017, 35–36.

58 GODZSÁK 2017, 40–41.

59 GICZI 2000, 17.

Bangha írásáról és a fejleményekről a legtöbb vidéki lap is beszámolt és a párbeszéd megélénkülése még a következő év elején is tartott. Sőt nem csak az országban, hiszen még a Prágai Magyar Hírlap is címlapos írásban foglalkozott Bangha második cikkével.⁶⁰

Természetesen a közeledésnek az is gátja volt, hogy a protestáns felekezetek egymással sem tudtak unióra lépni, pedig ennek a próbálkozásnak is évszázados hagyományai voltak hazánkban.⁶¹ A különbségek közül igen jelentős volt, hogy a katolikusok egy szervezetileg is egységes uniót kívántak létrehozni – miként a görögkatolikusok is születtek. A protestánsok azonban inkább a belső összetartozás kifejezésére akarták helyezni a hangsúlyt.⁶² A későbbiek során egyébként katolikus oldalról Borbély István is felvetett hasonlót a Katolikus Szemlében az anglikán elképzelést elemezve, mely szerint Krisztus Egyháza nem korlátozódik egy vallási csoportra vagy többre, hanem mindenhol jelen van, ahol a Jézussal való lelki közösség fennáll, így magában Krisztusban együtt alkotják a felekezetek az igazi és egyetlen Egyházat.⁶³

A protestánsok különbözőféleképpen közelítették meg a kérdést. Raffay Sándor, a bányai egyházkerület püspöke az Evangélikus Élet című hetilap hasábjain a kereszténység egységének gyakorlati előfeltételeire fordította figyelmét, addig Pröhle Károly soproni evangélikus teológus elméleti megközelítésben vizsgálta az egyházi unió gondolatát.⁶⁴ Bangha a Magyar Szemle decemberi számában újra írt a témáról látván, mekkora párbeszédet indított el. 1942 decemberében Paczolay György református lelkész, szélsőjobboldali országgyűlési képviselő is megemlítette egyik parlamenti interpellációjában, hogy Bangha Béla volt az, akinek a cikke először „*zörgetett a magyar közvélemény ajtaján*” a témában.⁶⁵

1938-ban a Politika című hetilapban gróf Zichy Gyula kalocsai érsek is csatlakozott azokhoz, akik nyíltan a felekezetek közeledését tartották kívánatosnak a sorsfordító időkben. 1938 húsvétján pedig a katolikus és protestáns diákegyesületek együtt rendeztek konferenciát,

---

60 Prágai Magyar Hírlap 1937. dec. 8. 1.

61 GICZI Zsolt: *Egy eszmecsere és előzményei: vélemények a katolikus-protestáns egység megvalósításának lehetőségéről a Magyar Szemle és a Protestáns Szemle 1937–1938-as évfolyamaiban.* in: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus CVIII. Szeged, 1999, 65–83. (=GICZI 1999) 68.

62 GICZI 1999, 76.

63 GICZI Zsolt: „A magyarság lelki egysége felé” A katolikus-protestáns egységtörekvés Horthy-korszakbeli történetéhez. in: Credo 2000/1–2. 17–24. (=GICZI 2000), 21.

64 GICZI 1999, 76–77.

65 Képviselőházi napló, 1939. XVI. kötet 477.

mely ismételtén egy pozitív jel volt. 1939 tavaszán pedig a Szegedi teológushallgatók adtak elő egy színpadi „vitajelenetet”, a közeledés fontosságáról, mely elismerést aratott a protestáns vendégek között is.⁶⁶

Fontos megemlíteni, hogy a katolikus-protestáns közeledést azonban nem csak hitbéli meggyőződések, hanem aktuálpolitikai érdekek is vezették. A világpolitikai fejlemények azt mutatták, hogy egységfrontba kell tömörülnie a keresztény egyházaknak.⁶⁷

1940-ben a Katolikus Szemle hasábjain látott napvilágot több írás a témában, mintegy újra kezdve az 1937–38-as eszmecsérét, konkrét teológiai eszmefuttatásokkal is.⁶⁸

Még ebben az évben egy gyakorlati lépés is született. A Szent László Társulat, a Református Egyetemes Konvent, a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem és a Julián Iskolaegyesület megállapodást kötött arról, hogy a külföldi magyarság ügyeit érintő tevékenységüket egymással és a Magyarok Világszövetségével összehangolják. Ennek keretében tervbe vették, hogy egységes programot alakítanak ki és a munkaágakat felosztják egymás között.⁶⁹

Egy évvel később a Pannonhalmi Szemle hasábjain Kelemen Krizosztom publikált egy írást, mely önmagában még nem az unióról szólt, de alapvetése volt az egy évvel később a Pester Llyod-ban közzé tett tanulmányának, mely viszont már az egyesülés szükségességéről szólt.⁷⁰ 1942-ben a Magyar Szemlében is újra indult az eszmecsere, Lakos Endre szegedi katolikus teológus indította újra, majd Révész Imre debreceni református püspök, Király Kelemen ferences és Máté Elek református teológus szálltak be.⁷¹

Fontos megemlítenünk a Görögkatolikus Szemle egy 1944-es számában megjelent, nem egyházi személy által írt címlapos írást. Ebben említi a szerző, hogy „*A nagy küzdelemben szertartásunk szépségével tudunk hatni a katolikus Egyházon kívül álló tömegekre. Hányan és hányan mondták protestáns magyarok, hogy nagyon szép a katolikus vallás; csak nem értjük, mert latinul végeznek.*”⁷² Továbbá a papi nősülést is felemlíti, ezzel is hangsúlyozva, hogy a görögkatolikus szertartáson és papi életen keresztül jobban megfoghatóak lennének a nem katolikus tömegek, ezért lenne

---

66 GICZI 2000, 18.

67 GICZI 2000, 20.

68 GICZI 2000, 20–22.

69 GICZI 2000, 22–23.

70 GICZI 2000, 23.

71 KIRÁLY 1965, 76.

72 Görögkatolikus Szemle 1944. jún. 18. 1.

fontos szerepe a hazai görögkatolikusoknak a protestánsokkal való unió elérésében is.

Meg kell említenünk, hogy 1942-ben a SZEMISZ keretein belül is felbukkant a protestánsokkal való egységre törekvés. König Kelemen páter ferences főnök atya a III. éves díszgyűlésen, Budapesten október 6.-án tartott előadást a témában és bejelentette, hogy egy a SZEMISZ-hez hasonló egyesületet kíván létrehozni, mely kifejezetten a reformátusok és katolikusok közeledésének ügyét kívánja szolgálni. De ezzel egyetemben a SZEMISZ is rendezett ankétot a reformátusok irányába való nyitás módozatairól. Egy évvel később pedig imatábort szerveztek a katolikus-protestáns egységért König Kelemen páter vezetésével.⁷³

A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség 1943-as nyári táborában az előadások vezérgondolata az egyház egysége volt.⁷⁴ Király/König pedig említ 1965-ben írt könyvében még Kiss Szaléz páter által Debrecenben tartott egységgyűlést is, melyen református felszólaló is volt és az Egyetemi Luther Szövetség, a soproni Evangélikus teológiai ifjúsági kör valamint a kolozsvári evangélikus egyetemi hallgatók kolozsvári VI. kongresszusáról is, mely az egység jegyében zajlott le, de sajnos dátum nélküli mindkettő, azonban 1943-as vagy későbbi eseményekről lehet szó.⁷⁵

Az „Egység útja” c. lap

Ugyan a fent említett szervezet megvalósulásáról nincs tudomásunk, de König Kelemen még a háború végéig sokat tett az általa kívánt egység propagálásáért.

Kifejezetten a katolikus-református egyesülés előmozdítása érdekében indított egy folyóiratot Egység Útja címmel. A lap sokkal rövidebb ideig működött, mint a Keleti Egyház, 1943 januárja és 1944 novembere között jelent meg havonta 32 oldalban Budapesten. Alcíme - tudományos folyóirat a katolikus és protestáns hívek közeledésének előmozdítására – beszédes volt. Felelős szerkesztője és felelős kiadója egyaránt König Kelemen OFM volt.

---

73 GODZSÁK 2017, 38–39.

74 SZENDE ÁKOS: *Dr. Fekete Antal piarista jelentése a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség nyári táborában 1943-ban tartott előadásáról*, in: Magyar egyháztörténeti vázlatok 17 (2005), 153–156., 153.

75 KIRÁLY 1965, 86.

Kőnig – később Király – Kelemen neve már a fentiekben is előfordult és a korszakban is ismert volt, ugyanis 1942-ben megjelent A keresztény egyházak egysége. Különös tekintettel a németországi protestantizmusra című könyve sokak érdeklődését felkeltette már. Ezen könyve néhány hónapon belül két kiadást is megélt.⁷⁶ De ekkor még csak a függeléke foglalkozott – mintegy 15 oldalon keresztül – a hazai uniós kérdéssel.

Ő úgy vélte, hogy sajnós a fél évtizede elkezdett párbeszéd megakadt és ezért fontos kiadni egy újságot is a témában.⁷⁷

A lap a magyarországi katolicizmus legmagasabb egyházi köreinek jóváhagyásával jutott el az olvasókhöz.⁷⁸ Kőnig hangsúlyozta, hogy lapja nem elégszik meg a kényszerítő körülmények hatására megvalósuló látszólagos egyházi kibéküléssel, hanem a lényegi egység előmozdításán fáradozik.⁷⁹ A protestánsok is elismerően – bár óvatosan – fogalmaztak a lap indulásakor, Révész Imre a Tiszántúl református püspöke szerint a lap első száma „rendkívül sok jóakaratról és igazi keresztényen tágkeblűségről tanúskodik, noha az egészet nyilvánvaló római katolikus szellem hatja át.”⁸⁰

Bár a lapot a katolikusok adták ki és érték bizonyos támadások protestáns részről, de mindig helyt adott a lap a protestáns véleményeknek is az „Egységvártán” c. rovatban.⁸¹

---

76 GICZI ZSOLT: *Kőnig Kelemen és Az Egység Útja című folyóirat indulása*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Szeged, 2002, 99–114. (=GICZI 2002), 103.

77 GICZI 2002, 101.

78 GICZI 2002, 106.

79 GICZI 2002, 110.

80 GICZI 2002, 111.

81 KIRÁLY 1965, 85.

Adalékok a hajdúdorogi püspökség 1940 utáni észak-erdélyi jogkiterjesztéséről folytatott közvetlen tárgyalások történetéhez

SÁRÁNDI TAMÁS

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásával kb. 1 millió román hívővel –³/₄-e görögkatolikus, a többi ortodox – és 1918-hoz képest megsokszorozott egyházi intézménnyel gyarapodott az ország, ami új kihívások elé állította a magyar kormányzatot és egyházi vezetést, beleértve a hajdúdorogi püspökséget is. Az észak-erdélyi görögkatolikus hívek 1940–1944 közötti helyzetét elsősorban politikai/nemzetiségpolitikai kérdésnek tekintjük, mivel a hívek szándéka és lelki szükségletei másodlagos kérdésnek számítottak. A magyar kormányzatnak sikeres revízió esetére világos elképzelései voltak az erdélyi nemzetiségi egyházakkal kapcsolatban. Nemzeti egyházak létrehozásában és kiterjesztésében látta a megoldást, amely gyengítené és éket verne a magyar államhatalom szemében monolit tömbként jelentkező román egyházi struktúrába. Ez részben a dualizmus korában jelentkező magyarbarát egyházi mozgalmak felélesztését és továbbvitelét jelentette, azzal a különbséggel, hogy 1918 előtt ezek legfőbb célja az elért asszimilációs sikerek megóvása volt, míg 1940-et követően nemcsak a magyar/magyarrá lett hívek védelme, hanem további asszimilációs eredmények elérése vált elsőrendűvé. A görögkatolikus egyház esetében a cél a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése, esetleg újabb egyházközségek hozzá csatolása lett volna, ez azonban nem valósulhatott meg a Vatikán támogatása nélkül. Az ortodox egyház esetében egy autokefál magyar ortodox egyház létrehozása volt a cél, azonban a román ortodox egyház és állam ellenállása miatt ez is megghiúsult.

A román görögkatolikus püspökségek helyzete 1940–1944 között

A második bécsi döntés révén visszacsatolt területeken a görögkatolikus egyház számított a legnépesebb felekezetnek. Az 1941-es népszámlálás tanúsága szerint több mint 960 ezer híve volt, a román lakosság 89%-a tartozott ezen felekezethez.¹ A görögkatolikus egyház 1940–1944 között két egymástól elkülönülő részből állt: a hajdúdorogi és munkácsi püspökségből, amelyek Esztergom alá tartoztak, valamint az észak-erdélyi román püspökségekből (szamosújvár-kolozsvári, nagyváradai és máramarosi), amelyek hivatalosan továbbra is a balázsfalvi érsekségnek voltak alárendelve, és közvetlenül a Vatikán alá tartoztak. Emellett még a visszacsatolt területen feküdt az érsekség egy része, amely a tágabb értelemben vett Székelyföldet jelentette. A magyar kormány távlati célja ezen széttöredezettség megszüntetése és egy egységes görögkatolikus egyház létrehozása volt, amely Esztergomnak van alárendelve. Ennek első lépése lett volna a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése Észak-Erdélyre. A Vatikán álláspontja az volt, hogy a háború ideje alatt nem módosítja az egyházi határokat. Azokban az esetekben, amikor az új határ kettévágta a püspökségeket, helynököket kellett kinevezni és azok útján adminisztrálták az átcsatolt területeket. Az elképzelések kibékítése lehetetlen feladatnak tűnt, így megindult a kötélhúzás és a kompromisszumok sora, amelyek révén a Vatikán igyekezett mindkét felet kielégíteni.

A nagyváradai püspökséget 1774-ben alapították, az élén álló püspököt, Valeriu Traian Ferentiu-t 1913-ban szentelték püspökké. Látszólag nem tornyosult akadály a püspökség működése elé. A püspökség területe Bihar és Szatmár megye déli részére terjedt ki, így döntő része visszakerült, azonban a püspökség vagyonát jelentő belényesi uradalom Romániánál maradt.

---

1 *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület).* Budapest, 1990. 6–7. A folyamatos menekülés és vallásváltoztatás miatt sem a román lakosság, sem a görögkatolikus hívek pontos száma nem ismert, előbbi általában 1 millió főre becsüljük, a görögkatolikusokét pedig 7-800 ezerre. A görögkatolikus egyház saját statisztikája szerint a hívek száma 1,1 millió főnél is több volt, ez túlzásnak tűnik. Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltsége], Fond 112 Protopopiatul greco-catolic Târgu-Mureș [Marosvásárhelyi görögkatolikus esperesség iratai], (továbbiakban DJMS-Protopopiat). Észak-erdélyi görögkatolikus egyház statisztikája. 1944. március 11. dos. 1929/1944. 32–33. f. A balázsfalvi érsekségnek kb. 100 ezer, a máramarosi és nagyváradai püspökségnek kb. 250-250 ezer híve lehetett, a többi a szamosújvári püspökséghez tartozott.

1940. augusztus 22-én Ferentiu püspök részt vett egy pártértekezleten, ahol a jelenlevők aggodalmukat fejezték ki a magyar-román tárgyalások miatt, és hangot adtak nemtetszésüknek az esetleges népcserével kapcsolatban. A megoldást a fegyveres ellenállásban látták. Az ülés végén ilyen értelmű táviratot küldtek Valer Pop miniszternek, a román delegáció vezetőjének, amelyet aláírt a püspök mellett Ioan Suciu segédpüspök és Nicolae Popovici ortodox püspök is.² Ezt követően – saját bevallása szerint – Ferentiu augusztus 24-én Belényesre utazott a püspökség ügyeinek a rendezéséért, és ott érte a bécsi döntés híre, akárcsak a magyar hadsereg bevonulása. A nagygyűlésen való részvétel és a bécsi döntés elleni tiltakozás miatt a magyar hatóságok úgy érezték, hogy Ferentiu püspök kompromittálta magát és a püspöki tisztséget, ezért ürügyet kerestek a tőle való megszabadulásra.³ Mivel sem a püspökség alapítása, sem a püspök személye ellen nem lehetett elfogadható érvet felhozni,⁴ a magyar hatóságok abba kapaszkodtak, hogy Ferentiu valójában román állampolgár, mivel a bécsi döntés kihirdetésekor Belényesen volt a lakhelye, és nem optált Magyarország javára.⁵ A magyar hatóságok feltehetően Ferentiu kiutasításával akarták megoldani az ügyet,

-
- 2 A Nemzeti Párt nagyváradi csoportja tiltakozó gyűlést tartott a határmódosítás kérdésében. *Néplap* 1940. aug. 26. Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban EPL), C. D/C, 5945/1941. Ferentiu későbbi bevallása szerint vármegyei értekezleten vett részt, és nem írta alá a táviratot. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), K 149 Belügyminisztérium rezervált iratai (a továbbiakban K 149), Ferentiu püspök levele a Belügyminisztériumnak, 1941. máj. 24. 1941, 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-5463. 43–47. f.
  - 3 A magyar hatóságok szerint Ferentiu a magyar megtorlástól tartva a bécsi döntés hírére távozott Belényesre, és csak a magyar hatóságok engedékenységét látva döntött a visszatérés mellett. Emellett felhozták ellene, hogy mindig szélsőségesen nacionalista volt, és 1918-ban elsőként tiltotta meg a császár személyéért való imádkozást, illetve az 1930-as éveken aktívan részt vett az antirevizíós mozgalomban. MNL OL K 149, Nagyváradi rendőrség jelentése a Belügyminisztériumnak Ferentiu püspökről. 1941. jan. 20. 1941, 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-5463. 41–42. f. Ezzel szemben Hlatky Endre, Bihar vármegye főispánja szerint Ferentiu művelt, világlátott ember, ő az egyedüli román, aki tett valamit a város érdekében a két világháború között, fejlesztette a püspökséget, iskolát alapított, bérházat épített. MNL OL K 305 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Töredék iratok (a továbbiakban K 305), Hlatky Endre jelentése a Miniszterelnökségnek Ferentiu püspökről. 1941. aug. 7. 4. doboz.
  - 4 A szamosújvári püspök mellett a nagyváradi is felsőházi tagságot kapott, azonban nem vette át. MNL OL K 63, Külügyminisztérium Politikai osztályának iratai (továbbiakban K 63), Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.
  - 5 Az érvelés nem állja meg a helyét, Ferentiu csak látogatóban volt Belényesen. Állandó lakhelye Nagyváradon volt, így a bécsi döntés értelmében automatikusan megkapta a magyar állampolgárságot.

azonban a kínos epizód elmaradt, mivel 1941. június 5-én meghalt Alexandru Nicolescu balázsfalvi érsek és a Vatikán őt nevezte ki adminisztrátorként a helyére, ugyanakkor megtartotta a nagyváradi püspöki címét is.⁶ Ferentiu 1941. augusztus 14-én végleg elhagyta az ország területét, Romániába távozott. Az egyház szabályai szerint Ioan Suciú püspök-helyettesnek kellett volna a helyébe lépnie. A magyar kormány azonban az ő személyét sem fogadta el, egyrészt ő is aláírta a bécsi döntés ellen szóló táviratot, másrészt magyarul sem beszélt. Így kompromisszumként Suciú végig Nagyváradon maradhatott, de a nagyváradi püspökség igazgatását is Iuliu Hossu szamosújvári püspök vette át püspöki adminisztrátorként.⁷

A máramarosi püspökséget 1918 után, a román konkordátum révén hívták életre. A püspökséget hivatalosan 1930 júniusában alapította XI. Pius pápa a Solemni conventione bulla által, élére Alexandru Rusu, korábbi balázsfalvi kanonok került. A püspökség Szatmár megye északi részét, Máramaros megyét és az ún. bukovinai rutén vikariátusságot foglalta magába.⁸ Így a hívek nagy része Magyarországhoz került, Rusu püspök bevallása szerint a püspökség 250 egyházközségből és kb. 360 ezer hívőből állt.⁹ A magyar kormány álláspontja az volt, hogy nem ismer el

---

6 MNL OL K 149, Vallás és Közoktatásügyi Miniszter levele a Belügyminiszternek Ferentiu érseki adminisztrátorrá történt kinevezéséről. 1941. aug. 11. 1941. 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-5463. 52–53. f.

7 Egyes információk szerint Ferentiu egészségi okokra hivatkozva vissza akart vonulni, helyettesévé Suciút nevezték ki, akit fel is szenteltek a bécsi döntés előtt. Ferentiu nem őt szerette volna utódjának, azonban a nagyváradi kanonokok rossz viszonyban voltak a püspökkel, aki szerintük elherdálta a püspökség vagyonát. A magyar információk szerint Suciú sokkal inkább exponálta magát az antirevizíós mozgalomban, mint Ferentiu. Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza (továbbiakban GKPL), Feljegyzés az észak-erdélyi görögkatolikus megyék újjárendezéséről. 1942. I-1-a. 433/1942. Román források nem erősítik meg ezen információkat, Suciúnak nem volt sok kötődése a nagyváradi püspökséghez, mivel csak 1940 nyarán nevezték ki segédpüspöknek. Ezt megelőzően a balázsfalvi teológián tanított. Tevékenységére vonatkozóan lásd: VASILE CIUBĂNCAN: *Episcopul auxiliar dr. Ioan Suciú martir al bisericii române unite cu Roma* [dr. Ioan Suciú segédpüspök, a román görögkatolikus egyház mártírja]. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica*, 8 (2008) 1. sz. 199–220.

8 A rutén vikariátusságot, amely a bukovinai rutén híveket és a munkácsi püspökségből Románia területén maradt 11 egyházközséget foglalta magába, 1922-ben hozták létre. Utóbbiakat 1930-ban a máramarosi püspökséghez csatolták, azonban megtartották különállásukat.

9 Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Kirendeltsége], Fond 180 Episcopia greco-catolică Maramureș [Máramarosi görögkatolikus püspökség levéltára], (továbbiakban DJMM-Episcopia). Rusu püspök levéltervezete Rotta budapesti nunciushoz a püspöksége helyzetéről. 1940. szept. 18. dos. 297/1940. Az adat az 1930-as évekre vonatkozik, a menekülések és

semmilyen egyházi változást, amely 1918 után történt, arra hivatkozva, hogy azokról nem fogadott el törvényt a magyar parlament. A magyar kormány kezdeti elképzelése az volt, hogy kezdeményezni fogja a máramarosi püspökség megszüntetését, a hajdúdorogi és munkácsi egyházközségeket csatolják vissza eredeti püspökségükhöz, a megmaradt részt pedig csatolják a nagyváradihoz.¹⁰ A Vatikán – elsősorban Eugène Tisserant, a Keleti Kongregáció titkára¹¹ – azonban ragaszkodott a máramarosi püspökséghez, egyrészt mivel az a Romániával kötött konkordátumnak is része, másrészt a Romániával való jó viszony fenntartásának kulcsa volt. A magyar kormány az erdélyi római katolikus püspökségek helyzetének rendezéséért cserébe hajlandónak mutatkozott az elismerésre.¹² Rusu püspök személye ellen kezdetektől nem volt kifogása a magyar kormánynak, hiszen információi szerint napi politikai ügyekkel soha nem foglalkozott és többször felszólalt a szélsőségesek ellen.¹³ Így a máramarosi püspökség megmaradásához a Vatikán ellenállása mellett nagyban hozzájárult Rusu püspök személye is. Rusu püspök ugyanakkor meglepő nyitottságot mutatott a magyar hívek irányába: egyrészt kezdetől elismerte létüket,¹⁴ másrészt elképzelhetetlennek tartotta, hogy püspöksége alá továbbra is magyar hívek tartozzanak.¹⁵ A kezdeti ígéretnek ellenére a püspökség helyzete megoldatlan maradt, a magyar kormányzat végig lebegtette a kérdést, de megoldás nem született.¹⁶

áttrések miatt a hívek száma lényegesen kisebb lehetett.

- 10 MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.
- 11 Ugyanebben az időben Tisserant bíboros Rusu püspököt levelében megnyugtatta, hogy a Keleti Kongregáció nyomon kíséri a püspökség helyzetét. DJMM-Episcopia, Tisserant bíboros levele Rusu püspökhöz a püspökség helyzetéről. 1940. okt. 5. dos. 297/1940. 2. f.
- 12 EPL, Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium előterjesztése a Külügyminisztériumnak az erdélyi katolikus egyház ügyeivel kapcsolatban. 1940. okt. C. D/C, 5945/1941.
- 13 EPL, Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útjáról. 1940. szept. 10. C. D/C, 5945/1941. Később rendőrségi forrás is megerősítette, hogy Rusu püspök ellen „politikai rendészeti” szempontból nem találtak kifogást. MNL OL K 28, Miniszterelnökség Nemzeti- és Kisebbségi Osztályának iratai (továbbiakban K 28), Rendőrség nagybányai kapitányságának jelentése Rusu püspökről. 1942. márc. 26. 84. csomó, 139. tétel, 1942-D-19125. 524. f.
- 14 Bevallása szerint a magyar hívek száma 8800 körül lehetett, az uralomváltás következtében felemelkedett 12 ezerre. DJMM-Episcopia, Rusu püspök levéltervezete Ritter érsekhez. 1942. jún. dos. 4/1941. 47–65. f.
- 15 Rusu hajlandónak mutatkozott visszaadni az egykor Hajdúdoroghoz tartozott egyházközségeket és a rutén egyházközségeket is, cserébe a munkácsi püspökséghez tartozó román egyházközségekért. DJMM-Episcopia, Rusu püspök francia nyelvű levéltervezete Tisserant bíboroshoz. 1941. febr. 1. dos. 298/1940. 7–14. f.
- 16 A román kormányzat szerint a püspökség megmaradása Ritter érsek erdélyi útjának

A kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspökség helyzete volt a legrendezettebb. A püspökséget a 19. században alapították, püspökét, Iuliu Hossut pedig 1917-ben szentelték fel, így működése ellen sem emelt kifogást a magyar kormány. Hossu püspök Magyarországon – egyedüli román püspökként – megkapta a felsőházi tagságot, amit el is fogadott, és rendszeresen részt vett a püspökkari konferenciákon is.¹⁷ Hossu püspök megítélése mégsem volt pozitív. Kifogásolták, hogy aktívan részt vett a gyulafehérvári nagygyűlés megszervezésében, a Gyulafehérvári Határozatokat ő olvasta fel. Hossu nagy tekintélynek örvendett, ő volt a rangidős püspök (1942-ben ünnepelte püspökké választásának 25. évfordulóját), és őt tekintették az észak-erdélyi román kisebbség vezetőjének.

A legsajátosabb román görög-katolikus egyházi szervezet a visszacsatolt területen a Marosvásárhely központtal megszervezett székelyföldi vikariátusság lett. Ez valójában a balázsfalvi érsekség része volt, de mivel az érseki központ nem került vissza, Nicolescu érsek még a bevonulás előtt Iosif Pop marosvásárhelyi esperest¹⁸ nevezte ki a vikariátusság élére. A magyar kormány elfogadta az elvet, hogy a kettévágott püspökségek helynökök útján kormányozzák az elcsatolt területeket, azonban nem értett egyet a balázsfalvi érsek cselekedetével, mivel elképzelése szerint a székelyföldi egyházközségeket visszacsatolták volna

---

köszönhető. A román titkosszolgálat (SSI) jelentése szerint Serédi prímás többször is közbenjárt a püspökség megszüntetése érdekében. Amikor a Vatikán által kiküldött bizottság a helyszínen megvizsgálta a helyzetet, megállapította, hogy a magyar kormány célja csak a román hívek asszimilálása, ezért a pápa elállt a visszacsatolástól. Arhivele Naționale Istorice Centrale [Román Történeti Levéltár], (a továbbiakban ANIC), fond 2379 Președinția consiliului de miniștri. Serviciul Special de Informații [Román Minisztertanács. Román titkosszolgálat] (továbbiakban fond 2379) SSI tanulmány: Magyarok akciói a románok kiűrtására. 1944. május., dos. 43/1940. 154–283. f.

17 1940–1944 között nyolc püspökkari konferenciát tartottak, Hossu ezek közül heten vett részt, ő képviselte a román görögkatolikus egyházat a magyar egyházzal szemben. GERGELY JENŐ: *Az erdélyi görögkatolikus román egyház. Regio*, 2 (1991) 3. sz. 103.

18 Névezonosság miatt a szakirodalom gyakran összekeveri Iosif Poppal, a szentjobbii apáttal, pl. Gergely Jenő is. GERGELY: *Az erdélyi görögkatolikus*, 103. Iosif Pop szentjobbii apátot a katonai hatóságok kiutasították, a kormány pedig lépéseket tett a Vatikánnál, hogy vonják meg tőle a címet is. MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f. A székely vikariátusság élére kinevezett Iosif Pop (1896–1985) Budapesten végezte a teológiát, 15 éven át Gáltón volt pap, majd 1937-ben marosvásárhelyi esperessé nevezték ki. 1948-ban letartóztatták, öt évet ült börtönben, majd haláláig visszavonultan élt Marosvásárhelyen. CORNEL SIGMIREAN: *Iosif Pop: Credința și posteritate* [Iosif Pop: Hit és az utókor]. *Libraria*. 3 (2004) 3. sz. 326–328.

Hajdúdoroghoz.¹⁹ A vikariátusság területe a négy székely megyét foglalta magába, mintegy 160 egyházközséget, és kb. 100 ezer hívet.²⁰ Iosif Pop nem tűnt a legalkalmasabb jelöltnek, a bevonulás után ő is a menekülés mellett döntött, majd az érsek tanácsára maradt, és vállalta a megbízatást. Szándékát később is megismételte,²¹ az egyházi vezetés azonban végig kitartott mellette, Serédi primás is meghívta a püspökkari konferenciákra.²² A Székelyföld abban is különbözött a többi püspökségtől, hogy itt volt a legnagyobb nyomás a hatóság részéről, amelynek eredményeként a papok többsége elmenekült. Az egykor Hajdúdoroghoz tartozó egyházközségek híveinek többsége vallást változtatott, ezáltal az egyházközségek többsége teljesen felszámolódott.

A magyar kormány nemzetiségpolitikai elképzelései a görögkatolikus egyház kapcsán

A bécsi döntést követően az érintett felek megfogalmazták a magyarországi görögkatolikus egyházzal kapcsolatos maximális célkitűzéseiket, amelyek homlokegyenest ellentmondtak egymásnak. A magyar kormány 1940 októberében ismertette a katolikus egyházat érintő átfogó egyházpolitikai elképzeléseit. A római katolikus egyházzal kapcsolatban a legfontosabb követelés az volt, hogy az 1930-at követően egyesített szatmári és nagyváradi római katolikus püspökséget válasszák szét és élükre magyar püspököt nevezzenek ki.²³ A görögkatolikus egyház kap-

---

19 MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f. 1941-ben Nicolescu érsek halálakor újra felvetették, hogy szüntessék meg a vikariátusságot, ezúttal is sikertelenül. MNL OL K 63, Külügyminisztérium feljegyzése a görögkatolikusok ügyében. 1941. jún. 14. 300. csomó, 34. tétel, 4584/pol. 1941. 40. f.

20 IOSIF POP: *Credința și apostolat. Memoriu* [Hit és apostolság. Visszaemlékezés]. Coord. Dimitrie Poptămaș–Melinte Șerban, Târgu Mureș, 2004. 73. A számok az 1930-as évekre vonatkoznak. A korabeli felfogás Maros megyét nem tekintette Székelyöldnek, a románok tiltakoztak is amiatt, hogy a magyar hatóságok miatt a „székely vikariátusság” elnevezést használják. DJMS-Protopopiat, Arion Popa régi esperes levele Iosif Popnak, amelyben kifogásolja a Székelyföld elnevezést. 1942. január 12. dos. 1871/1942. 5. f.

21 Maga helyett mindkét esetben Ioan Dredeșianu marosvásárhelyi papot javasolta. DJMS-Protopopiat, Iosif Pop helynök levele a balázsfalvi érsekhez optálási szándékáról. 1940. nov. 5. dos. 1819/1940. 5. f., illetve DJMS-Protopopiat, Iosif Pop levele Hossu püspöknek optálási szándékáról. 1941. febr. 12. dos. 1849/1941. 31. f.

22 Összesen négy alkalommal vett részt. GERGELY: *Az erdélyi görögkatolikus*, 103.

23 Ezzel párhuzamosan elfogadták, hogy a kettévágott gyulafehérvári római katolikus püspökség magyarországi részére Márton Áron püspök Kolozsvár székhellyel

csán a kormány kérte az 1919-ben Hajdúdorogtól elcsatolt 74 egyházközség visszacsatolását,²⁴ ezáltal a joghatóság kiterjesztését a területre. A máramarosi püspökség felszámolását arra hivatkozva kérte, hogy azt 1918 után alapították, miután visszacsatolták a hajdúdorogi és munkácsi egyházközségeket. A magyar kormány továbbá kérte mind Ferentiu, mind Suciú püspökök eltávolítását és a székelyföldi egyházközségek részére – Hajdúdoroghoz történt visszacsatolásukat követően – külön helynökség létrehozását.²⁵ A magyar tervezet egyrészt az 1918-as állapothoz való visszatérés szándékát tükrözte, másrészt semmilyen szinten nem vette figyelembe a román egyház érdekeit és érzékenységét.²⁶ A tervezet elfogadása a bécsi döntés és egyben az új határok elismerését jelentette volna a Vatikán részéről.²⁷

A román kormányzati körökben kezdetben nagy rémületet keltett a magyar kormány elképzelése. A románok úgy mérték fel, hogy a Vatikánban Magyarországnak sokkal jobb pozíciói vannak, és nem fogják tudni megakadályozni a magyar célkitűzéseket.²⁸ A román kormányzat mégis előterjesztette elképzeléseit, amelyek mindenben ragaszkodtak a

---

helynökséget hozzon létre, amelynek élére Sándor Imrét nevezte ki. EPL, Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útvjáról. 1940. szept. 10. C. D/C, 5945/1941.

24 A gyakorlatban ez 70 egyházközséget jelentett, a Maros és Küküllő megyei egyházközségek (Alsóboldogfalva, Székelyszenterzsébet, Nyárádbálintfalva és Oláhzsákod) nem kerültek vissza.

25 A tervezetre vonatkozóan lásd: MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f., illetve: SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae). München, 1975. 87–88.

26 GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház Magyarországon, 1919–1945*. Budapest, 1999. 84–85.

27 A magyar elképzelések lényegét hasonlóan látja Marius Bucur is: MARIUS BUCUR: *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918–1953]. Cluj Napoca, 2003. 102.

28 Érveik szerint a magyarok pozícióit eleve megszabta az, hogy Magyarország katolikus állam, amely hagyományosan jó kapcsolatokat ápol a Vatikánnal. XII. Pius pápa 1938-ban – akkor még bíborosként – részt vett a budapesti eucharisztikus nagygyűlésen, ahol – a román érvelés szerint – sikerült megnyeri őt a „magyar ügynek.” Harmadrészt tudták, hogy Serédi prímásnak is jó kapcsolatai vannak a Vatikánban, ahol éveken át jogtanácsosként dolgozott. Vasile Grigorcea román vatikáni követ jelentése Hajdúdorog kiterjesztésének ügyéről. 1940. dec. 31. In *România–Vatican. Relații diplomatice 1920–1950* [Románia–Vatikán. Diplomáciai kapcsolatok 1920–1950]. I., Coord. Ioan Marius Bucur, București, 2003. 176–179. A román félnek a Vatikánban Tisserant bíborossal volt a legjobb viszonya, akinek döntő szerepe volt a román érdekek megvédésében. DJMM-Episcopia, Ferentiu nagyváradi püspök levele ismeretlenhez Hajdúdorog ügyében. 1940. dec. 7. dos. 298/1940. 2. f.

status quo fenntartásához, ennek alapja az 1927-es konkordátum volt. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az észak-erdélyi román püspökségek továbbra is a balázsfalvi érsekség részei maradjanak, és semmilyen szálon ne kötődjenek a magyar katolikus egyházhoz. Emellett Nicolescu balázsfalvi érsek felvetette, hogy az 1918-at követően Magyarország területén maradt 14 egyházközséget, amely korábban román püspökséghez tartozott, csatolják vissza.²⁹

A Vatikán kezdettől igyekezett közvetítőként fellépni a két fél között. Ennek egyik legjellemzőbb pillanata a bécsi döntést követő napokban játszódott le. Szeptember 6-án Maglione bíboros, vatikáni államtitkár megdöbbenésének adott hangot, kifejezte, hogy nem talál szavakat a bécsi döntésre.³⁰ Másnap, Rotta budapesti nuncius felkereste a magyar kormány képviselőjét, és kifejezte örömét Erdély visszatérése miatt.³¹ A Vatikánnak fontos volt, hogy megőrizze a jó viszonyt mindkét állammal, mivel ez volt az előfeltétele annak, hogy érvényesíteni tudja a katolikus egyház érdekeit. Ennek érdekében igyekezett mérsékelni a magyar követeléseket, másrészt betartani a Romániával kötött konkordátum előírásait. A görögkatolikus egyház ügyében a Keleti Kongregációnak volt döntő szava, s ez továbbra sem tudott túllépni az egykori sérelmeken, ugyanakkor az élén álló Tisserant bíboros inkább a román érdekek szószólójának bizonyult.

A magyar kormányzati politika kudarcának okai

A magyar kormányzat hajdúdorogi püspökséggel kapcsolatos elképzeléseinek kudarca több bel- és külpolitikai tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a nagy arányú vallásváltoztatás, amit nagyban befolyásolt a helyi közigazgatás, másrészt a bevonulást követően végbement több templomrombolás, illetve –bontás. A Vatikán részéről fontos volt mindkét állammal fenntartani a jó viszonyt, amiben döntő szerepe volt Tisserant

---

29 Érvéleése szerint azok csak rövid ideig, 1912 és 1919 között tartoztak Hajdúdoroghoz. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [Román Külügyminisztérium Levéltára], Bukarest, Fond 71/Transilvania [A Román Külügyminisztérium Erdélyre vonatkozó iratai]. (továbbiakban MAE, fond 71/Transilvania), Alexandru Nicolescu balázsfalvi görögkatolikus érsek emlékirata XII. Pius pápához. 1940. nov. vol. 206. 170–179. f.

30 Petrescu-Comnen román vatikáni követ jelentése a román Külügyminisztériumnak a Vatikán bécsi döntést illető magatartásáról. 1940. szept. 6. In *România–Vatican*, 158–159.

31 ADELA HERBAN: *România–Vatican. Relații diplomatice (1939–1950)* [Románia–Vatikán. Diplomáciai kapcsolatok 1939–1953]. Deva, 2008. 104.

bíborosnak, illetve a Szentszék keleti politikájában kulcsszerepet szánt Romániának. Az 1940-es uralomváltást követően is azonnal megindultak a rítus- és vallásváltoztatások, ezúttal elsősorban „román vallásokról” „magyar vallásokra.” Így nem maga a jelenség számított újdonságnak, hanem annak mértéke és egyes esetekben iránya. A magyar közigazgatás a korabeli magyar közfelfogásnak megfelelően igyekezett kiegyenlíteni a nemzetiség és felekezet közötti különbségeket. A különböző állami állásokba való bekerüléskor vagy azok megtartásakor szintén elvárás volt, hogy az illető áttérjen valamely „magyar felekezetre.”³² Harmadrészt, a két világháború között a román hatóságok által vallásváltoztatásra kényszerített hívek is igyekeztek visszatérni korábbi vallásukra, ez a jelenség az ortodox vallásra áttért korábbi görögkatolikus hívek esetében is megfigyelhető. Az áttérések mértéke nem ismert, becslésünk szerint egy-egy püspökségre vetítve, az áttértek száma 1500-3000 között mozoghatott, a legkevesebben a nagyváradi püspökség, a legtöbben a balázsfalvi érsekség területén tértek át. A különböző egyházak között e megoszlás aránya átlagban 2/3 a római katolikusok javára. Összességében az áttérések számát 10-15000 főre becsüljük, ennek 50-60%-a a Székelyföldre esik. A vatikáni körökben – nem függetlenül a román propagandától – visszatetszést keltettek a bevonuláskor történt atrocitások és a későbbi templomrombolások.³³ A magyar hatóságok utólag a jelenséget részben a katonai közigazgatással, részben azzal magyarázták, hogy a templomok felépítéséhez kötelezték a magyar hívek hozzájárulását is. Habár a magyar érvelésnek volt igazságmagja, a Vatikánnal nem lehetett úgy tárgyalni, mintha az események nem történtek volna meg. 1940 őszén–1941 elején 17 román templom semmisült meg (ebből öt görögkatolikus), további hármat pedig raktárrá alakítottak. Ebből tizenkettőt a katonai közigazgatás időszakában, ötöt pedig a polgári közigazgatás idején bontottak le. A 17 érintett templom közül csak négyet romboltak le, a többi hatósági bontás eredményeként számolódott fel.

---

32 Gergely Viktor gyimesbükki görögkatolikus pap beszámolója szerint még útkaparói állásból is elbocsátották híveit görögkatolikus vallásuk miatt. Gergely Viktor gyimesbükki pap beszámolója. 1940. nov. 22. In HÁMORI PÉTER: *Székely-oláh görögkatolikus sors történet*. Regio, 18 (2007) 2. sz. 207.

33 A román propaganda ezzel kívánta bizonyítani a magyarok „barbárságát.” MNL OL K 28, Feljegyzés a magyar királyi kormány és a Vatikán között függő kérdésekről. 1942. 12. csomó, 51. tétel, 1942-D-21211. 118–123. f. A jelenségre vonatkozóan lásd: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940* (Források a romániai magyarság történetéhez). Szerk. SÁRÁNDI TAMÁS, Csíkszereda, 2016. Ezen belül A román egyházak helyzete, a 'templomrombolások' c. alfejezet. 95–116.

A magyar kormány görög katolikus egyházakkal kapcsolatos politikája kudarcának egyik legfőbb okát Tisserant bíboros személyében látjuk. 1936–1959 között töltötte be a Keleti Kongregáció titkári tisztségét. A Vatikánon belül a keleti rítusok ügyében a Kongregációnak van döntő szava. A rendelkezésünkre álló források alapján Tisserantot nevezhetjük a román egyház legfőbb pártfogójának, pl. Hajdúdorog ügyében végig a román egyház érdekeit tartotta szem előtt. Tisserantot feltehetően 1937 szeptemberében, Romániába tett látogatásakor sikerült megnyerni a román ügynek. A bécsi döntést követően a román diplomácia aktivizálódott a görögkatolikus egyház ügyében és sorra látogattak el a Vatikánba a román állam és egyház fontosabb személyiségei Ion Antonescutól Nicolescu balázsfalvi érsekig. Minden esetben felkeresték Tisserantot is, Nicolescu látogatását követően megnyugvással közölte, hogy a bíboros továbbra is a „románok barátjának” tekinthető,³⁴ és a Vatikán ellen fog állni a magyar kormány kérésének. Vatikán Romániával kapcsolatos politikáját ebben az időszakban két faktor határozta meg: egyrészt reménykedett benne, hogy megvalósítható a teljes román lakosság vallási uniója, ami az román egyház létrejötte óta egy lebegő kérdés, ami krízishelyzetekben mindig felszínre került. A kérdés természetesen 1940-et követően is előtérbe került. A román görögkatolikus egyház, majd a kormány is jelezte, hogy amennyiben a Vatikán ellenáll a hajdúdorogi püspökség joghatósága kiterjesztésének, annak pozitív visszahatása lehet a román lakosságra, és akár a teljes vallási unióhoz is elvezethet.³⁵ A másik faktor a Vatikán keleti politikájához kapcsolódik, ami 1941-től erősödött fel, amikor a Szovjetunió elleni német támadásba a román hadsereg is bekapcsolódott, majd 1942-től román közigazgatás alá

---

34 *România-Vatican*, 127. Természetesen mindkét fél igyekezett minél befolyásosabb támogatókat szerezni. A magyar fél egyrészt bízott XII. Pius pápában, aki jó benyomást szerzett a magyar egyházzal 1938-as látogatásakor, illetve Hubert Noots-ban, a premontrei rend apátjában. MNL OL K 63, Vatikáni követség jelentése a Külügyminisztériumnak a magyar helyzetről. 1941. ápr. 10. 453. csomó, 1940, 54. tétel, 2508/1941. 21. f. Dudás püspök szerint Tisserant bíboros mellett Barbeta, a magyar ügyek biztosa sem volt kiegyensúlyozott, „hatottak rá a másik oldalról beadott panaszok.” MNL OL K 63, Dudás Miklós hajdúdorogi püspök pro memoárja vatikáni útjáról. 1941. jún. 17. 300. csomó, 34. tétel, 4584/pol. 1941. 38–39. f. Tisserant „románbarát” magatartása – feltehetően a görögkatolikus sajtó révén – a hívek körében is közismert lett, a püspöknek írt tiltakozó levelekben gyakran vált a fő ellenséggé. A hívek úgy értelmezték, hogy Tisserant egy „nemzeti ajándékot” akar adni a románoknak a magyar egyház kárára: „a román francia állítólagos fajrokonság gőzétől megszédítve igyekszik elgáncsolni jogos igényeinket és szerzett jogainkat egyaránt.” GKPL, Az erdélyi hívek megsegítése érdekében alakult ún. Zempléni Bizottság felhívása. 1942. I-1-a. 433/1942.

35 BUCUR: *Din istoria bisericii*, 104.

került az ún. transznyisztriai terület. A Szentszék ismét alkalmat látott a térítés megindítására. A Vatikán elképzelése az volt, hogy Bukarest központtal létrehoznak egy önálló görögkatolikus érsekséget, amelynek alárendelnék a Regátban élő görögkatolikus híveket, és az érsekség térítő munkába is kezdene Transznyisztria területén. A tervnek nem lett gyakorlati hozadéka.

Az 1943-as közvetlen tárgyalások

A kudarc láttán, illetve a patthelyzet feloldása érdekében a Vatikán 1943 januárjában Rotta budapesti nuncius révén felszólította az érintett püspököket,³⁶ hogy kezdjenek közvetlen tárgyalásokba a további áttérések és az egyházközségek megszűnésének megakadályozása érdekében.³⁷ A Tárgyalási felhívás mögött feltehetően minden félnek más-más szándéka volt. A Vatikán célja a hívek megőrzése volt, anélkül, hogy a kérdést véglegesen rendezni kellene. Mivel a tárgyalások célja a hívek védelme volt, minden érintett püspök pozitívan fogadta a felvetést. Míg Dudás püspök örömmel vette a kezdeményezést és a kérdés rendezésének újabb lehetőségét látta benne, a román püspökök csak kényszerből egyeztek bele, és céljuk annak kisiklatása volt.³⁸

Az első találkozóra 1943 márciusában került sor Budapesten, a tavaszi püspökkari konferenciát követően.³⁹ A találkozó elején Dudás püspök felvázolta a magyar hívek helyzetét. Szerinte tömeges hitehagyásra csak a magyar hívek körében került sor, mert a vallást és a nemzetiséget azonosították, és hiába kérték a Vatikánt, hogy csatolja vissza ezeket Hajdúdoroghoz, akár ideiglenes jelleggel is, erre nem volt hajlandó. A hívek

---

36 A felszólítás csak három püspököt érintett: Dudás hajdúdorogi, Rusu máramarosi és Hossu szamosújvári püspököt, nagyváradai apostoli kormányzó minőségében. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Vatikán nem számolt Székelyfölddel. Hossu püspöknek sikerült elérnie, hogy a tárgyalásokba bekapcsolódjon Pop helynök is. DJMS-Protropopiat, Hossu levele Iosif Pop helynöknek a nuncius meghívásáról. 1943. febr. 3. dos. 1898/1943. 14. f.

37 DJMS-Protropopiat, Rotta budapesti nuncius levele Hossu püspöknek a tárgyalások megkezdése ügyében. 1943. jan. 21. dos. 1898/1943. 12. f.

38 Iosif Pop helynök nyíltan megvallotta a balázsfalvi érsekségnek küldött levelében, hogy mivel nem akarták, hogy azzal vádolják őket, hogy nem tesznek meg mindent a hívek protestáns hitre való áttérésének megakadályozása érdekében, inkább belementek a tárgyalásokba. DJMS-Protropopiat, Iosif Pop levele a balázsfalvi érseknek a budapesti tárgyalásról. 1943 tavasz. dos. 1898/1943. 136. f.

39 A találkozóra Hossu Budapesten fenntartott lakásán került sor, holott az lett volna a természetes, hogy Dudás püspök lássa vendégül a román felet.

türelmüket vesztve rítust vagy vallást változtattak.⁴⁰ A találkozó második felében emellett, hogy Dudás püspök fenntartotta, hogy ragaszkodik az összes egyházközség visszacsatolásához, részkérdésekben konkrét megállapodás körvonalazódott a püspökök között. A kérdésben a legengedékenyebbnek Rusu máramarosi püspök bizonyult. A püspökség megalkulásakor kilenc egykor Hajdúdoroghoz tartozó egyházközséget csatoltak hozzá, ezek közül kettőt, Nagykárolyt és Nagyváradot 1938-ban átsatolták a nagyváradai püspökséghez. Rusu hajlandónak mutatkozott ezeket ideiglenes jelleggel átadni Hajdúdorognak és Hossu szamosújvári püspök sem emelt kifogást mint nagyváradai adminisztrátor.⁴¹ Emellett Rusu jelezte, hogy akár további kompromisszumra is hajlandó.⁴² Iosif Pop marosvásárhelyi esperes érseki helynöki minőségében kifejtette, hogy nincs felhatalmazása, hogy az egyházközségek sorsáról döntsön, de beleegyezett, hogy a magyar egyházközségekbe a hajdúdorogi püspökség küldjön papokat,⁴³ mivel neki nincs magyarul is beszélő papja.⁴⁴ A jegyzőkönyv első olvasatra meglepő, mivel korábban soha nem tapasztalt nyitottság figyelhető meg minden érintett részéről, s ha nem is rendezte volna a kérdést véglegesen, adott körülmények között a legmesszemenőbb kompromisszumos javaslatokat tartalmazta. A román püspökök látszólagos „megingására” nincs pontos magyarázatunk. Az

---

40 A találkozóról két jegyzőkönyv is fennmaradt: egy tervezet és egy magyar nyelvű változat. Dudás felvezetője csak a magyar nyelvűben található meg. DJMS-Protropiat, Jegyzőkönyv a budapesti tárgyalásról. 1943. márc. 18. dos. 1898/1943. 43–45. f. A tárgyalások menete csak román nyelvű forrásokban található meg, a hajdúdorogi püspökség levéltárában csak Dudás püspök egy beszámolója található az első találkozóról.

41 Az érintett egyházközségek: Szárazberek, Csedreg, Sárközújlak, Nagypeleske, Kökényesd, Szatmárnémeti, Túrterebes, Nagykároly és Nagyvárad.

42 Rusu püspök már 1941-ben felvetette Tisserant bíborosnak, hogy természetes a püspökségek nemzetiségi alapon való elhatárolódása és elképzelhetetlen, hogy magyar egyházközségek továbbra is püspökségéhez tartozzanak. Kompromisszumos javaslata szerint 10 egyházközséget átadna Hajdúdorognak, cserébe hat olyan román egyházközségért, amely a munkácsi püspökség része. DJMM-Episcopia, Rusu püspök francia nyelvű levéltervezete Tisserant bíboroshoz a püspökség helyzetéről. 1941. febr. 1. dos. 298/1940. 7–14. f.

43 Iosif Pop évtizedekkel az események után visszaemlékezésében azzal magyarázta taktikáját, hogy ő biztosra vette, hogy Németország elveszíti a háborút és az egész terület visszakerül Romániához. Ha ez nem következne be, akkor a székelyföldi híveket mindenképp elveszítik, de akkor is fontos, hogy megmaradjanak katolikusnak. Ha a terület visszakerül Romániához, akkor a híveket könnyű lesz „visszahódítani” azzal, hogy a magyar papok helyett románokat nevez ki. POP: *Credința și apostolatul*, 100–102.

44 DJMS-Protropiat, Jegyzőkönyv a budapesti tárgyalásról. 1943. márc. 18. dos. 1898/1943. 43–45. f. Az érintett egyházközségeket a helyszínen jelölték volna ki, miután a két érintett fél küldöttje személyesen felkereste volna.

egyik tényező feltehetően Rusu püspök személye volt, aki már korábban is önként felajánlotta egyházközségek átadását, bár nem világos, hogy erről volt-e információja a magyar félnek. Pop esetében pedig a helyzet sajtóságos volt, mivel 1943-ra az érintett egyházközségek többsége a megszűnés határára sodródott, így neki is érdeke volt, hogy a magyar papok megállítsák, esetleg visszafordítsák a rítus- és vallásváltoztatásokat. Dudás püspök és a magyar kormányzat természetesen örömmel fogadta a kompromisszumos megoldást. Abban reménykedtek, hogy ha egyes egyházközségek átkerülnek, akkor az mozgalmat indít el a többi egyházközségben is, ami elvezethet azok átcsatolásához még a háború vége előtt. Ezért javasolták, hogy a jegyzőkönyvet minél hamarabb juttassák el a Vatikánhoz.⁴⁵

Mindezzel természetesen a román püspökök is tisztában voltak, így a budapesti találkozót követően azonnal megindult a lassú és fokozatos kihátrálás. Miközben Dudás püspök több levélben is sürgette, hogy véglegesítsék a budapesti megbeszélés jegyzőkönyvét, hogy azt továbbítani lehessen a Vatikánnak, Hossu jelezte, hogy módosítani szeretne a budapesti álláspontján. Arra hivatkozva, hogy nem rendelkezett kellő információval a nagyváradi püspökségről, visszakozott attól, hogy a két odacsatolt egyházközség visszakerüljön Hajdúdoroghoz.⁴⁶ Érvelésének lényege, hogy a két egyházközség hosszabb-rövidebb ideig román püspökséghez tartozott, így azok nem képezhetik vita tárgyát, míg a Rusu püspök által felajánlott egyházközségek korábban a munkácsi – korabeli felfogás szerint rutén –, és nem egy román püspökséghez tartoztak.⁴⁷ Dudás nem fogadta el Hossu érvelését, szerinte rutén egyházközségekről van szó, így a román püspökségeket nem érheti veszteség, és ezt nem lehet a román hívek védelmeként beállítani, miközben ez súlyos sérelem a magyar hívekre nézve.⁴⁸ Hossu ugyanakkor levélben kezdte győzködni Rusu püspököt, hogy lépjenek vissza a budapesti megbeszélésen képviseltektől. Érvelése szerint a nuncius felszólítása csak a hívek védelmét kérte, hogy megakadályozzák az egyházközségek megszűné-

---

45 MNL OL K 28, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levele az erdélyi egyházközségek ügyében. 1943. jún. 9. 84. csomó, 139. tétel, 1943-D-24794. 781–782. f.

46 DJMM-Episcopia, Hossu püspök levele Dudás püspöknek a budapesti tárgyalásokról. 1943. ápr. 2. dos. 4/1941.

47 DJMS-Protopopiat, Hossu püspök levele Iosif Pop helynökhöz az egyházközségek átcsatolásáról. 1943. jún. 10. dos. 1898/1943. 65. f.

48 DJMS-Protopopiat, Dudás püspök levele Hossu püspöknek az egyházközségek visszacsatolásáról. 1943. júl. 5. dos. 1898/1943. 57–58. f.

sét, de nem kérte egyházközségek átcsatolását.⁴⁹ Rusu egyelőre kitartani látszott korábbi álláspontja mellett és egyetértett a budapesti jegyzőkönyv aláírásával.⁵⁰ Külön kérdést jelentett a Székelyföld ügye, Iosif Pop helynök – arra hivatkozva, hogy ő Budapesten sem ígérte egyházközség átadását – látszólag kitartott a megállapodás mellett. A megállapodás a magyar fél részére is okozhatott nehézségeket. Az természetes volt, hogy Dudás püspök fenntartotta az elvet az összes egyházközség visszacsatolásának ügyében, de a székelyföldi tényleges helyzet feltárása nem állt érdekében. Dudás beszámolójában jelezte is a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak, hogy amennyiben kül-, illetve belpolitikai okok miatt nem kívánatos, hogy kölcsön papokat küldjön a térségbe, akkor a kérdés rendezését azzal odázza el, hogy jelenleg nincs elegendő papja, akit kiküldhetne.⁵¹ Mindezzel együtt 1943 nyarán Dudás püspök kiküldte Papp György kanonokot Marosvásárhelyre, hogy Pop helynök emberével végigjárják az egyházközségeket, azonban ennek eredményéről nincs információnk.⁵²

Ilyen előzmények után került sor 1943 augusztusában az újabb találkozóra. A budapesti találkozón felvett jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy már ott megállapodtak-e egy újabb találkozóban, vagy az csak a későbbi események fejleménye volt. Rendelkezésünkre álló információk szerint Dudás püspök a nagyváradi találkozón a budapesti találkozó jegyzőkönyvét szerette volna véglegesíteni és aláírni,⁵³ míg Hossu szerint annak a budapesti folytatásának kell lennie, ahol majd levonják a „konklúziókat”.⁵⁴ A találkozó jegyzőkönyve szerint⁵⁵ a két román püs-

---

49 Érvelése szerint a Vatikán a románok érdekében halasztotta a kérdés rendezését a háború utánra, ezért szorítkozzanak arra, hogy a hívek lelki szükségletei mindenhol legyenek kielégítve. Levelében Hossu püspök így fogalmazza meg álláspontját: „Hisszük, hogy nem lenne célszerű, ha mi, önszántunkból, jönnénk, hogy kinyissunk egy kis ajtócskát, amiről szeretnénk azt hinni, hogy a mi érdekünkben maradt és marad a továbbiakban is zárva.” DJMS-Protropopiat, Hossu püspök levele Rusu püspöknek a tárgyalásokról. 1943. jún. 25. dos. 1898/1943. 67–70. f.

50 Ugyanakkor kifejezte fenntartásait, hogy a Vatikán és Balázsfalva elfogadja-e, ha ők megállapodásra jutnak. DJMM-Episcopia, Rusu püspök levéltervezete valószínűleg Hossu püspöknek a tárgyalásokról. 1943. júl. 16. dos. 4/1941. 122–126. f.

51 Dudás püspök levele a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak a tárgyalásokról. 1943 tavasza. GKPL, I-1-a. 433/1942.

52 DJMS-Protropopiat, Papp György kanonok levele Iosif Pop helynöknek székelyföldi kiküldetéséről. 1943. jún. 27. dos. 1898/1943. 71. f.

53 DJMS-Protropopiat, Dudás püspök levele Hossu püspöknek az egyházközségek visszacsatolásáról. 1943. júl. 5. dos. 1898/1943. 57–58. f.

54 DJMS-Protropopiat, Hossu püspök olasz nyelvű levele Rotta nunciának a tárgyalások állásáról. 1943. aug. 10. dos. 1898/1943. 87. f.

55 A találkozórol két jegyzőkönyv-variáns maradt fenn, azonban tartalmukban nincs

pök már teljesen más nézeteket vallott. Hossu továbbra is kitartott álláspontja mellett, hogy nem támogatja egyházközségek átcsatolását, s véleménye szerint a hívek lelki ellátása megfelelő a nagyváradi püspökségben, egyedül Érkörtvélyes településen van gond, ahol nincs pap. Az egyházközség ügyének megoldását azonban nem tartotta időszerűnek, maximális kompromisszumként egy hajdúdorogi pap kiküldését fogadta el.⁵⁶ A legnagyobb változás Rusu püspök magatartásában figyelhető meg. Míg ő korábban több egyházközség átadására is hajlandó volt, most már teljesen elzárkózott ettől, s ő is csak annyit hangsúlyozott, hogy a hívek ellátása megfelelő, de szükség esetén ő is hajlandó Hajdúdorogtól papot kölcsönözni. Iosif Pop helynök kitartott korábbi álláspontja mellett, s továbbra is hajlandó volt kölcsönpapokat fogadni. A román püspökök ezen pálfordulását látva a legmeglepőbb Dudás püspök magatartása volt, aki csak elvi álláspontját hangsúlyozta, hogy a cél a hívek lelki szükségleteinek kielégítése és minden kérésre hajlandó megfelelő papot kiküldeni.⁵⁷ A találkozót követően Dudás mintha ráébredt volna a helyzet fonákságára, levélben jelezte Hossu püspöknek, hogy a két találkozó között lényeges különbség van, ezért szeretné, ha mindkét találkozáson elhangzottak megjelenének a végleges jegyzőkönyvben.⁵⁸ A román püspökök azonban már nem engedtek kialakított álláspontjukból és egységesen azt hangsúlyozták, hogy a két találkozó egymás folytatása volt, így a jegyzőkönyvben csak a Nagyváradon elhangzottaknak kell megjeleníteniük.⁵⁹ Nem világos, hogy sikerült-e bármilyen kompromisszumra jutni, és elkészült-e a tárgyalások végleges, hivatalosnak tekinthető jegyzőkönyve. Ugyanígy nem világos, hogy azt elküldték-e a Vatikánba, s ha igen, mi volt erre a Szentszék reakciója, ahogy a román görögkatolikus egyházi vezetés reakciója sem ismert.

---

lényeges eltérés.

56 DJMS-Protopopiat, Jegyzőkönyv a nagyváradi tárgyalásról. 1943. aug. 19. dos. 1898/1943. 85–86. f.

57 Uo.

58 DJMM-Episcopia, Dudás püspök levele Hossu püspöknek a tárgyalásokról. 1943. aug. 23. dos. 4/1941. 5–15. f.

59 DJMS-Protopopiat, Rusu püspök levele Dudás püspöknek a nagyváradi tárgyalásokról. 1943. aug. 30. dos. 1898/1943. 98. f. Rusu püspök kérte, hogy a végső jegyzőkönyvbe kerüljön be az a kitétel, amely a vallásváltoztatásokért egyértelműen a magyar hatóságokat, elsősorban a katonai közigazgatást tette felelőssé. DJMS-Protopopiat, Rusu püspök levele Hossu püspöknek a nagyváradi tárgyalás jegyzőkönyvéről. 1943. aug. 30. dos. 1898/1943. 99–100. f. Iosif Pop helynök tűnt a legkonzekvensebbnek, ő nem zárkózott el az elől, hogy a Budapesten elhangzottak is bekerüljenek a jegyzőkönyvbe. DJMS-Protopopiat, Iosif Pop helynök levele Dudás püspöknek a nagyváradi megbeszélésekről. 1943. szept. 12. dos. 1898/1943. 107. f.

A közvetlen tárgyalások is teljes kudarccal végződtek tehát, és ezzel az utolsó esély is elveszett, hogy Hajdúdorog kérdése – akár részlegesen is – megoldódjon. A nagyváradai találkozót látva egyértelmű, hogy Hosu püspöknek sikerült megnyernie Rusu püspököt is, és anélkül, hogy bármilyen lépést tettek volna a magyar hívek érdekében, úgy állították be, mintha minden sérelem orvosoltatott volna. Ennek ellenére amiatt van jelentősége ezen találkozónak, mivel az érintett püspökök először ültek le tárgyalni és az első tárgyaláson úgy tűnt, hogy mindegyik fél egyetért abban, hogy a hívek védelmében szükséges a kérdés rendezése. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a román püspökök is megoldásra váró kérdésnek tekintették Hajdúdorog ügyét. Ugyanakkor az első fordulón elhangzott javaslatok az egész időszak legmesszemenőbb és lekompromisszumkészebb felvetései voltak román részről, igaz ugyan, hogy csak első látásra. Egyrészt Rusu felvetése valójában nem a kérdés megoldására irányult, ő csak hajlandó volt az ún. rutén egyházközségeket átadni, amelyek korábban sem tartoztak román püspökséghez, ráadásul az időközben teljesen elmagyarosodott hívek eredete sem volt román. Mindezekkel együtt így is előremutató lépés volt, mivel a román egyház és püspökei többsége tagadta a magyar hívek létét. Ugyanakkor Dudás püspök is nehéz helyzetben volt, egyrészt először került kézzelfogható közelségbe egykori egyházközségek visszacsatolása, másrészt figyelemmel kellett lenni a kormányzati politikára is, amelynek a hosszú távú célja a további asszimiláció volt. Emiatt úgy kellett folytatni a tárgyalásokat és elfogadni az ajánlatokat – pl. hajdúdorogi kispapok kiküldése a Székelyföldre –, hogy közben nem volt cél a valós helyzet feltárása, hogy ezen egyházközségek többsége már felszámolódott vagy szétzilálódott. A közvetlen tárgyalások kapcsán az egyik megválaszolatlan kérdés Dudás püspök visszafogott magatartása, elsősorban a második tárgyalási fordulón. Feltevésünk szerint Dudás későre jött rá a román püspökök szándékára, ő úgy vélte, hogy ha azok elfogadták a nuncius felhívását, akkor törekednek a kérdés megoldására, és előtérbe a hívek, nem pedig saját egyházuk érdekeit helyezik.

Farkas Lajos

Mészáros Károly és Petrus Jenő életrajza

†PIRIGYI ISTVÁN

Farkas Lajos

1821, Hajdúdorog – 1894, Hajdúdorog

Ma már teljesen természetesnek tűnik, hogy templomainkban a szertartásokat kizárólag magyarul végzik, s hogy egyházi szervezetünk, egyházmegyénk van. Csakhogy ez korábban nem így volt. Őseink szláv és román püspökök fennhatósága alá tartoztak, a szertartásokat tévesen oroszoknak nevezett ószláv, illetve román nyelven végezték. A magyar hívek e nyelveket nem értették, a szertartásokba nem tudtak bekapcsolódni, így a vallás vigasztalásában szinte alig részesültek. Az idegen szertartási nyelv miatt a közvélemény oroszoknak, oláhoknak tekintette őket, s emiatt a társadalomban hátrányos helyzetbe kerültek. Előfordult, hogy egy-egy magyar görögkatolikus hívőnek választania kellett ősi szertartása és a nemzetisége között, így nagyon sokan hagyták el a görög szertartást. Ez a folyamat a magyar görögkatolikus értelmiségi réteget szinte megtizedelte.

Ezt az áldatlan helyzetet ismerték fel már a XVIII. században azok a magyar görögkatolikus papok, akik szertartásainkat, vagy legalább azok egy részét magyarra fordították, és egyes szertartásokat minden felsőbb engedély nélkül, önhatalmúlag magyarul kezdték végezni.

Azonban ez a megoldás a magyar egyházközségek híveit nem elégítette ki, ők a teljes magyar liturgiát igényelték. Emellett a 48-as szabadságharc után egyre fokozódtak a nemzetiségi ellentétek. Mindez arra készítette a legnagyobb magyar egyházközség, Hajdúdorog előjáróit, hogy mozgalmat indítsanak a magyar liturgia szentesítése és a magyar egyházmegye felállítása érdekében. E hosszantartó, hősiességű küzdelem vezérégyénisége Farkas Lajos volt.

Életútja

A görögkatolikus magyarság első, áldozatos életű, fáradhatatlan buzgóságú vezéregyénisége Hajdúdorogon született 1821. május 24-én. Iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte el. A középiskolát és a jogtudományt Debrecenben végezte.

Huszonkétéves volt, amikor írnok lett az 1843. évi pozsonyi országgyűlésen. Ez az országgyűlés több mint fél évszázados küzdelem után diadalra vitte a magyar államnyelv ügyét: a törvényhozás, a közigazgatás és a közoktatás nyelve latin helyett magyar lett.

A hajdúdorogiak az országgyűléshez - a Hajdúkerület követe által - kérelmet nyújtottak be, amelyben azt kérték, hogy a görögkatolikus szertartási könyveket az ország költségén fordítsák le magyar nyelvre.

A dorogiak belátták, hogy a szertartási könyvek lefordítása és kinyomtatása meghaladja erejüket, ezért fordultak az országgyűléshez. Kérésük már csak azért sem volt rendkívüli, mert már évtizedekkel azelőtt Bécsben sorra jelentek meg az állam költségén szláv liturgikus könyvek.

A dorogiak kérését az ország valamennyi törvényhatósága támogatta, azonban az országgyűlés annak teljesítését - pénzügyi nehézségekre hivatkozva - elutasította. Viszont azok a követek, akik felismerték a liturgiafordítás igazi jelentőségét, a fiatal írnokot kitartó munkára biztatták. Így Pálóczy, borsodi követ is, aki általa üzent a dorogiaknak, hogy a liturgikus könyveket azért nem fordítják le országos költségén magyarra, „mert a gazdag Magyarországnak nincs arra való pénze. Azonban ne essenek a jó atyafiak kétségbe, mert eljön az idő, midőn a nemzet rendelkezni fog tudni, hogy a jó magyar nép óhaját, ami egyúttal a nemzet óhaja is, teljesítse”.

Farkas Lajos a szabadságharcban mint honvéd-százados vett részt. A szabadságharc után Hajdúdorog főhadnagya (polgármestere) lett. Mint vezető beosztásban lévő világi ember nagyon jól tudta, hogy a magyar görögkatolikus hívek az idegen nyelveken tartott templomi szertartásaik miatt a közéletben állandó gyanúsítgatásnak és gúnyolódásnak vannak kitéve, s ezt az sem szüntette meg, hogy a dorogiak tömegesen vettek részt a szabadságharcban. Ezért alapvető követelménynek tekintette a teljes magyar liturgia bevezetését, vagyis azt, hogy templomainkban a liturgiánkban egyetlen szó sem hangozzék el idegen nyelven. Kezdetről fogva az volt a véleménye, hogy a magyar liturgia szentesítése csakis egy magyar egyházmegyében valósulhat meg. Az Ungváron megjelent Kárpáti Hírnök c. újságban - melyet Mészáros Károly alapított és

szerkesztett - leszögezte: „nemzeti nyelvünket az összes magyar ajkú egyházakban, minden küzdelmünk mellett sem vihethük egyhamar keresztül, míg egy külön önálló magyar ajkú görögkatolikus püspökséget kieszközölnünk nem sikerülend, kinek is kormányzata alá adassanak az összes magyar egyházak, s ez legyen kötelezve arra, hogy a szükséges egyházi könyvek magyarra fordítását azonnal munkába vegye, s a magyar nyelvet saját püspöki hatalmánál fogva a kormányzata alá vett egyházakba minden halogatás nélkül bevigye”. Ő is mint abban az időben a legtöbben, úgy gondolták, hogy a keleti egyházban a nép nyelvén végzett liturgia bevezetése a megyéspüspök hatáskörébe tartozik.

Farkas Lajos kezdeményezésére a dorogiaiak kísérletet tettek, hogy a magyar liturgia szentesítését az akkori főpásztoruknál, Popovics Vazul püspöknél kieszközöljék. Hajdúdorog és a legtöbb alföldi magyar görögkatolikus egyházközség a Munkácsi Egyházmegyéhez tartozott.

Hajdúdorog városa 1863. május 22-én közgyűlést tartott, melyen a dorogiaiak elhatározták, hogy felterjesztést intéznek püspökükhöz, melyben a magyar liturgia ügyének elintézését kérik.

A felterjesztés, melyet a közgyűlés összeállított, forrásértékű dokumentum.

Ebben a dorogiaiak azt állítják, hogy a magyar liturgia hiánya a magyar hívek évszázados sérelme, a tősgyökeres magyar hívek az idegen nyelven végzett szertartásokat nem értik, s hogy a magyar liturgikus nyelv szentesítését már számtalanszor kérelmezték, s úgy vélik, hogy a múltban ennek egyetlen akadálya liturgikus fordítások hiánya volt. Ahogy állítják: „Hogy ezen számtalanszor megújított kérelmünk teljesítése a múltban miért maradt el, azt még magunknak megmagyarázni tudjuk, de hogy jelenben, midőn már az istentisztelethez szükségelt imák és énekek több rendbeli fordításokban megvannak, s így azokból egyet minden nagyobb megerőltetés nélkül felülvizsgálni és helybenhagyni lehet, e buzgó nép Istennek értelmes önmaga által is értett nyelven való imádásától miért záratik el, véges elménk felfogni nem bírja. Mert azt távolról sem akarjuk hinni, hogy mi, született magyarok az alföld síkján talán a képzeletben létező ruthenizmus áldozatául lennénk kiszemelve...” Ez utóbbi - nem is teljesen alaptalan - megjegyzés mögött a legújabb kori magyar történelem egyik legvégzetesebb tragédiája húzódik.

Egyrészt ugyanis a magyar társadalom a keleti szertartású magyarokat ki akarta rekeszteni a magyar nemzet közösségéből az idegen szertartási nyelv miatt. Ennek azonban csak részben volt oka a korabeli, eltorzult és világháborúhoz vezető nacionalizmus. Sokkal hétköznapibb magyarázat is van ennek az eléggé el nem ítéhető magatartásnak. így pl.

egy állás betöltésénél elég volt arra hivatkozni, hogy a pályázó görögkatolikus, tehát nem magyar, s az állást nem kapta meg. Sőt, Szabó Jenő, a görögkatolikus magyarság másik lánglelkű apostola, aki görögkatolikus papcsaládból származott, írja:

„A pánszlávizmus gyanúja... még mindig jó ürügyet szolgáltat oly egyéni fontoskodások és elődsiségek kifejtésére, melyek... különösen népünk és intelligenciánk rovására esnek».

„Vagy 20 évvel ezelőtt történt, hogy egy Oroszországtól való háború kitörésétől félt a kormány, s egy nagyon „előrelátó” miniszter aggódva kérdezte, hogy ha a háború csakugyan kitör, akkor „egy orosz pap fia”, aki véletlenül olyan pozícióban volt, melyen egy áruló sokat lett volna képes ártani - megtartható-e a helyén?... Még régebben...egy akkor a politikában nagy szerepet játszó vezérigazgató, kinek valami hivatalos dologban tyúkszemére hágott (1. i. Szabó Jenő, az „orosz pap fia”), nagy lármát csapott, hogy ilyen pánszláv embert nem volna szabad oly előkelő pozícióban megtűrni”. (Magyar Világ, 1906. 14. 39-40. o.; A gör. kat. magyarság utolsó kálváriaútja Bp. 1913. 52.o.)

A történelemben alig találunk még egy olyan szerencsétlen népet, amely saját sorait azzal akarta volna ritkítani, vagy egy jelentős népcsoportot vallása miatt kizár sorai közül...

A magyar társadalom - akaratlanul is - hozzájárult Trianon előkészítéséhez. Hiszen a nemzetiségek nem kis elégtétellel vették tudomásul, hogy a keleti szertartásúak nem magyarok, ők maguk is tudatosították, hogy aki görögkatolikus, az minden lehet, csak magyar nem; ezért akarták országaik határait kiterjeszteni minden olyan területre, ahol görögkatolikusok élnek hazánkban.

Ezzel a jelenséggel még napjainkban is találkozunk. Román görögkatolikus testvéreink, ha Debrecenbe jönnek, csodálkoznak, hogy az itteni görögkatolikusok nem tudnak románul; a lvovi görögkatolikusok pedig annak örülnek, hogy Debrecenben „ukrán” templom van... Mindezt a magyar társadalom rövidlátó, elfogult és sokszor nagyon is materiális szemléletmódjának köszönhetjük. És ezzel olyan hibát követett el, amit már talán nem is tudunk jóvá tenni. Hiszen ezzel magyarázható az is, hogy a második világháború után a szovjet hatóságok Kárpátalján a magyar görögkatolikusokat ukrán nemzetiségűeknek tüntették fel nem egy községben; vagyis: hivatalosan eltüntették a magyarságot. A felterjesztést Hajdúdorogról küldöttség vitte Ungvárra, a Munkácsi Egyházmegye székhelyére.

Popovics Vazul püspök a küldöttség tagjait kitüntető szívéllyességgel fogadta. Kijelentette, hogy kérésük jogos, igazságos és méltányos, tel-

jesítésének nincs semmi akadálya, ezért azt hiszi, hogy rövid időn belül magyar istentisztelettel örvendeztetheti meg szeretett magyar híveit.

Erre azonban nem kerülhetett sor. Ugyanis a magyar liturgia ellen-ségei Scitovszky János esztergomi érsek-prímáshoz fordultak; azzal vádolták meg a magyar görögkatolikus papokat, hogy az egész liturgiát - engedély nélkül - magyarul végzik. A prímás felszólítására Popovics püspök 1863. november 11-én kiadott körlevelében elrendelte, hogy a papság „a szent liturgiát további intézkedésig, vagyis addig, amíg ennek magyar fordítása az illetékes hatóságtól hitelesítve nem lesz, s innen ki nem adatik, saját részéről kizárólag az egyházi szláv nyelven végezze”. Azt azonban engedélyezi, hogy a pap az evangéliumot és az áldozás előtti, „Hiszem Uram és vallom” kezdetű imát magyarul mondja s a nép magyarul énekeljen.

A körlevél alapján nyilvánvaló, hogy magának Popovics püspöknek is az volt a véleménye, hogy neki jogában áll engedélyezni a magyar liturgiát.

A püspök intézkedését a magyar egyházközségekben nem lehetett végrehajtani. Farkas Lajost és közvetlen munkatársait viszont arról győzte meg, hogy a görögkatolikus magyarság helyzetének rendezésére társadalmi mozgalmat kell indítani. Ennek rövid történetét külön ismer-tetjük.

A Hajdúkerület megszüntetése és Hajdú megye felállítása (1876) után Farkas Lajos Debrecenbe került, s Hajdú megye főügyésze, majd árva-széki ülnöke lett. Nyugdíjazása után visszatért Hajdúdorogra. Itt halt meg 1894. december 3-án.

A hajdúdorogi mozgalom

Popovics püspök 1864-ben meghalt, mielőtt a magyar liturgikus nyelv bevezetésére tett ígéretét teljesíthette volna. A dorogiak felterjesztésére a püspökség részéről a további években sem érkezett válasz. Viszont egyre több magyar egyházközség vette fel velük a kapcsolatot, ami igen nagy biztatást és bátorítást jelentett számukra.

Farkas Lajos 1866. májusában újabb közgyűlést tartott. Ezzel a ren-dezvénnel indult meg a hajdúdorogi mozgalom. A gyűlésről feliratot intéztek a királyhoz, az udvari főkancelláriához, az országgyűléshez és a prímáshoz, de már nem a maguk, hanem az ország valamennyi görögkatolikus hívője nevében. A feliratokban a magyar liturgikus

nyelv szentesítését és a magyar görögkatolikus püspökség felállítását kérelmezték.

A kérelmet az ország városai és megyéi is támogatták. Ennek ellenére a dorogiak a felterjesztésekre sehonnan sem kaptak választ. Annyit azonban elértek, hogy a görögkatolikus magyarok problémáira az egész ország felfigyelt.

E sikertelen kísérlet után a hajdúdorogiak elhatározták, hogy megrendezik a görögkatolikus magyarok első országos kongresszusát. Erre 1868. április 16-án került sor. A kongresszuson, melyen Farkas Lajos elnökölt, 33 egyházközség képviseltette magát, 19 egyházközség pedig levélben jelentette be, hogy a határozatokat eleve elfogadja.

A kongresszus újra megfogalmazta a magyar görögkatolikusok kéréseit. A feliratok megszerkesztésére, valamint a közösség ügyeinek további intézésére Állandó Végrehajtó Bizottságot szervezett, melynek elnöke Farkas Lajos lett. Ez a szervezet újabb és újabb feliratokkal sürgette az ország egyházi és világi vezetőinél a görögkatolikus magyarság kívánságainak teljesítését.

Tevékenységét Farkas Lajos halála után is folytatta, s csak a Hajdúdorogi Egyházmegye első főpásztorának, Miklósy Istvánnak felszentelése után oszlatta fel önmagát, mert már úgy vélte, hogy küldetése véget ért. (1913. október 26.)

Egy nemzeti küzdelem története

Ezen a címen jelent meg Budapesten 1896-ban Farkas Lajos emlékirata, melyben megörökíti a görögkatolikus magyarság küzdelmének történetét, és egyben közli az ország vezető embereihez intézett kérvények, valamint a hajdúdorogi kongresszuson elfogadott határozatok szövegét. Írásában saját hitvallását így foglalja össze:

„Ifjú korom óta életem céljává tűztem ki, hogy míg Isten életemnek kedvez, nem törődve akadályokkal, nem gondolva azon közömbösséggel, s lehet gúnyjal, mellyel találkozhatom, pihenni nem fogok, hanem fáradni - ha magam maradok is - mindaddig, míg jogos kívánalmunkat érvényre nem juttatom, mert ügyünket a magyar nemzetiség szent ügyének is tekintem, emellett pedig küzdeni, élet-halál harcot vívni, ha bár egymagam maradnék is, dicsőségemnek és elmaradhatatlan kötelességemnek ismerem.”

Farkas Lajos könyvét a Magyar Tudományos Akadémia a szervezet II. osztályának 1896. február 10-én tartott ülésén György Endre ismertette és méltatta.

György Endre (1848-1927) református papcsaládból származott. Közgazdász író, országgyűlési képviselő, földművelésügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Szoros barátság fűzte Farkas Lajoshoz, könyvét ő rendezte sajtó alá. Alaposan ismerte a magyarországi görögkatolikusok történetét, liturgiáját jogrendjét, helyzetét és problémáit. Mindezeket az irántuk érzett őszinte és mély rokonszenvvel ismertette tudós hallgatói előtt. Emlékeztetett arra, hogy a magyar országgyűlés törvényekkel biztosította a magyarországi keleti szertartású nemzetiségi egyházak működését, sőt autonómiáját, de teljesen elfeledkezett a magyar keleti szertartásúakról. Ez Európa egyetlen államában sem fordulhatott volna elő. Pedig ez kizárólag a védelmüket szolgálta volna: „Mikor kicsinyes, sokszor céltalan s mindig ingerlő eszközökkel törekszünk érvényt szerezni az állam nyelvének, s amikor kiteszük magunkat a türelmetlenség, a chauvinismus vádjának, akkor íme itt egy nagy mező, ahol nem új hódításokat kell keresni, hanem a létező magyarságot megtartani, ahol nem előjogokat kell biztosítani fajunknak, csak ugyanazokat, melyeket mi biztosítottunk más nyelvű honfitársainknak... akkor hallgatunk és évtizedeken át nem érünk rá cselekedni». (i.m.29. o.)

A már-már türelmüket vesztő görögkatolikusoknak üzeni: „... türellemmel lenni, az egyházhoz való ragaszkodásban megmaradni, várni, remélni”. (i.m. 2.o.)

Befejezésképpen leszögezi: „...az a küzdelem, melyet Farkas Lajos előadásában átadok a közvéleménynek, nemes küzdelem, állandó része az egykorú történelemnek, és nem veszett kárba”.

„A győzelem napja el fog jönni bizonyosan, és megaranyozza a szelény, de lelkes küzdők emlékezetét, a híven teljesített hazafiúi kötelesség fényét fogja árasztani sírjaikra. Így hiszem és így vallom”. (i.m.30.o.)

György Endre még megérte, hogy reményeik jelentős része valóra vált.

Mészáros Károly

1821, Hajdúdorog – 1890, Zavatka

Egyik dédunokájának férje, Volodimir Fedinisinec, kárpátaljai újságíró hagyatékában megtalálta önéletrajzát, ami „Mészáros Károly önéletrajza” címmel a debreceni Déri Múzeum kiadásában 1974-ben meg is jelent. Ebből a kiadványból ismerhetjük meg a leghitelesebben írója életútját, valamint sokoldalú, szerteágazó tevékenységét.

Életrajza

Mészáros Károly Hajdúdorogon született 1821. július 20-án, „becsületos polgári szülőktől, kik földműveléssel foglalkoztak, s tisztességesen ugyan, de nyomorúságosan éltek”. (Önéletrajz, 10. o.)

Iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte el. Tehetségével és szorgalmával szinte azonnal kiemelkedett társai közül. Ennek még a városban is híre ment, s alig töltötte be a 9. életévét, amikor tehetősebb szülők „házitanítónak” fogadták fel gyermekeik mellé. Tíz éves volt, amikor édesapja meghalt. Ekkor úgy tűnt, hogy fel kell hagynia a tanulással, s munkájával kell hozzájárulnia végső nyomorban lévő családjá gondjainak enyhítéséhez.

Azonban Kerekes Demeter hajdúdorogi esperes-lelkész felismerte rendkívüli tehetségét, fiává fogadta és megígérte, hogy kitaníttatja. Mészáros mindig a legnagyobb hálával és elismeréssel emlegeti. Azonban nemcsak személyes háláját, hanem a magyar liturgikus nyelv bevezetésére vonatkozó kezdeményezését is kifejezésre juttatja:

„Kerekes Demeter, bár orosz pap és esperes volt, oroszul (mint általában az alföldi gör. kath. papok) nem is tudott jól, sőt, csak arra volt büszke, hogy magyarnak vallható magát, a görögorsz egyházi szertartáshoz mindazonáltal, különösen annak fölséges költői jellege miatt, rendkívüleg ragaszkodott. Ő már ez időben (1834-36) tett kísérleteket a keleti egyház rítusát magyar nyelven szólaltatni meg templomban s az oltárokon, s bennem is ezáltal támadt az erős hitfogadás, hogy amit e derék férfiú nem hajthatna végre - én fogom, vagy legalább előmozdítani igyekvendem. (u. a. 21. o.)

Mészáros Károly már gyermekkorában találkozott azokkal a - számkra - tragikus jelenségekkel, melyek a magyar liturgikus nyelv hiá-

nyából keletkeztek. A társadalom az ószláv liturgia miatt a magyar görögkatolikusokat oroszoknak tekintette, és mélységesen lenézte.

Kerekes Demeter Mészároszt az elemi iskola befejezése után beíratta a debreceni piarista gimnáziumba. Debrecenben előbb a görögkatolikus Kecskés János postai ellenőrnél lakott, utóbb a hírneves orvoshoz, Zsebők Jánoshoz került, aki hívő református volt, és akinél házitanítóságot vállalt. „Engem - írja - ezen idő óta mindenki és mindenütt csontostól és velőstől sült kálvinistának tartott, amire én annál inkább büszkébb voltam, mert ha tudták volna a világ léha emberei, hogy vallásomra nézve rusnyák vagyok, a kutyánál is kevesebbnek, hitványabbnak néztek volna.» (u.a. 24. o.)

Házitanítóságot azért kellett vállalnia, mert időközben jótevője, Kerekes Demeter meghalt, s még hozzá oly szegénységben, hogy paptársai adományából temették el. Ugyanis Mészároson kívül számos más szegény gyermeket is támogatott, az egész jövedelmét erre fordította.

Kerekes Demeter halála után Mészáros házitanítóskodásból tartotta fenn magát. Növendéke bőven akadt, mert egyrészt az iskola egyik legkitűnőbb növendéke volt, másrészt sorra jelentek meg költeményei, levelei, tudósításai a Nemzeti Újság, a Hasznos Multságok, a Jelenkor, a Társalkodó című lapokban, írásai nevét országszerte ismertté tették. Szívesen fogadták őt a debreceni kollégium hírneves professzorai, így a többi között Budai Ézsaiás; Molnár Péter római katolikus prépost-plébános pedig a nagyváradi róm. kat. papnevelő intézetbe akarta őt irányítani. Ő azonban a középiskola befejezése után az ungvári püspökségen jelentkezett kispapnak. Popovics Bazil püspök azonnal fel is vette papnövendékeinek sorába, sőt még azt is lehetővé tette neki, hogy a munkácsi egyházmegye költségén bárhol az országban elvégezheti a filozófiai és a jogi tanulmányokat. (1839) Ezt a kedvezményt már az Ungvárra is eljutott hírnevének köszönhette. Ő a pesti egyetemet választotta.

Másokkal együtt szekerén utazott Pestre, ahol akkor alig hallott magyar szót, az emberek németül és tótul beszéltek.

Egyetemi tanulmányait a bölcsészkaron kezdte el. Itt filozófiát, nyelvészetet, magyar irodalmat, történelmet, vallástudományt és matematikát tanult; az olasz nyelvet magánszorgalomból sajátította el. Sokirányú érdeklődése később újabb és újabb tudományágakkal bővült, így vált később valóságos polihisztorrá.

Már a tanév kezdetén irodalmi társulatot alapított az egyetemen, amelynek tagja volt Madách Imre is. Közben számtalan verse jelent meg a Nemzeti Újságban. Költeményeit Vörösmarty Mihály megdicsérte, de

figyelmeztette, hogy válasszon magának valamilyen kenyérkereső pályát, mert Magyarországon az irodalomból nem lehet megélni.

Bár az első két félét az egyetemen kitűnő eredménnyel végezte, az intézmény legelső növendékei közé küzdötte fel magát, a vakációra Ungvárról stipendiumot nem kapott, magántanítványai sem voltak, a szünidőben Pesten a megélhetése nem volt biztosítva. Ezért úgy határozott, hogy a nyarat Pécsen tölti. Azért választotta ezt a várost, mert munkatársa volt a Pécsi Aurora című lapnak és barátja a főszerkesztőnek, Balogh Károly pécsi írónak. Balogh Károly több pécsi családnál volt házitanító. Amikor Mészáros Pécsre érkezett, tanítványait átadta neki. A tanév kezdetére Mészárosnak már 35-40 növendéke volt, köztük Xantus János, a későbbi kiváló tudós.

Mészáros Károly a pécsi püspöki líceumban elvégezte ugyan a filozófiai tanfolyam második évét, de úgy döntött, hogy a papi pályát a jogászai pályával cseréli fel. Jogi tanulmányait Pécsen kezdte el, és a kecskeméti református jogakadémián fejezte be (1843). Szép számmal voltak állandóan magántanítványai, s mindvégig házitanítóskodásból tartotta fenn magát. Szerette volna letenni az ügyvédi vizsgát, ehhez azonban két évi gyakorlat kellett. Ezért Pestre költözött, ahol azonban nemcsak magántanítványokkal, hanem újságírással is foglalkozott. Előbb a Merkur c. kereskedelmi hírlapot szerkesztette, majd a Jelenkor, a Divatlap és a Nemzeti Újság munkatársa lett.

Lakása a megyeházával szemben a régi „Komló” kert épületének első emeletén volt. Itt találkozott egymással az a néhány görögkatolikus ifjú is, aki a pesti egyetemen tanult. Popovics Jenő kúriai bíró a budapesti görögkatolikus egyházközség első elnöke, az egyháztanács 1895. január 6-i gyűlésén elmondta, hogy az 1845/46-os tanévben az egyetemen négy görögkatolikus növendék volt: egy bölcsész és három jogász; az egyik közülük Fejér Pál, későbbi nevén: Vasvári Pál, a szabadságharc egyik kimagasló vezéregyénisége. 1846 húsvét ünnepére nem mehettek haza (a Julián naptár szerinti ünnepeken az egyetemen nem volt tanítási szünet). Az ünnepet Mészáros Károlynál töltötték el. „Sajnáljuk, - mondta - hogy nem hallhatjuk a feltámadási énekek megható dallamát, kárpótlásul elénekeltük azokat, és könnybe lábadt szemmel ölelkeztünk össze.” (Idézet a gyűlésen felvett jegyzőkönyvből.)

Ugyanebben az időben Pest már a politika lázában égett. Különböző szervezetek alakultak, melyek összejövetelén Kossuth, Széchenyi, Deák és mások szónokoltak.

A forradalmi hangulatot tükröző politikai életbe bekapcsolódtak az egyetemisták is, főleg a jogászok.

Mészárosnak ekkor kialakult politikai nézetei még nem voltak, így előbb a szélsőséges nézeteket valló fiatalok összejövetelét kezdte látogatni, melyeket a „Privolszky” - későbbi nevén „Pilvax” kávéházban tartottak. Írásaiból nevét már jól ismerték, érthető, hogy látogatásait igen nagy örömmel fogadták. Ő azonban nem mindenben értett velük egyet, ők viszont egyik cikkét, mely a Nemzeti Újságban jelent meg, politikai áruháznak minősítették. Ő ekkor a konzervatívok „Gyüldé-nek” nevezett táborához csatlakozott.

Közben letette az ügyvédi vizsgát, de továbbra is újságírásból élt, mert Pesten a már befutott ügyvédek mellett aligha tudott volna érvényesülni. Már azon gondolkodott, hogy Dorogon nyit ügyvédi irodát, amikor gróf Zichy Henrik, Mosony vármegye főispánja, a megye tisztii alügyészévé nevezte ki (1846). Ezt a Gyüldéhez fűződő kapcsolatainak köszönhette. A Gyüldé kormánypárti volt, s Mosonyban neki is a kormány politikáját kellett támogatnia. Ám az 1848-as választások alkalmával országszerte, így Mosonyban is az ellenzék győzött, ezért tisztségéről kénytelen volt lemondani. Visszament Pestre, ahol a fiatalok között már forradalmi hangulat uralkodott. Igen nagy meglepetésére azok, akik a Gyüldébeli szerepvállalásáért csaknem meggyűlölték, most testvéri szeretettel fogadták. „Felejtünk el a múltból mindent barátom, - mondták - a forradalom elmos minden régi visszaemlékezést, mint az özönvíz; a jövő a forradalomé, s reád a mi forradalmunknak szüksége van. Szádat és tolladat egyképpen igénybe veendjük.” (Önéletrajz, 47. o.) Igaz, ekkor a fővárosi ifjúság vezérszónoka és kedvence Vasvári Pál volt, az ő régi jó barátja és hittestvére.

Munkát azonban csak a konzervatív irányzatú Budapesti Híradóban és a Figyelmezőben kapott. Viszont csakis politikamentes cikkek megírására vállalkozott, így nem került ismét szembe régi-új barátaival.

A forradalom kitörése után a pesti fiatalok igen jelentős csoportja egy olyan szervezetet akart alapítani, mely az új Magyarország állami és társadalmi rendjének teljes megváltoztatását tűzte ki célul. Összejövetelüket Mészáros lakásának a szomszédságában tartották. Éppen az alapszabályok kidolgozásáról vitatkoztak, amikor Mészáros megjelent közöttük. Javaslatára az új szervezet az „Egyenlőségi Társulat” nevet vette fel; ugyanakkor a tagok megbízták őt, hogy dolgozza ki a társulat alapszabályait. Mészáros az alapszabályokat az utópista szocialisták eszméi alapján állította össze. Az Egyenlőségi Társulat 1848. július 1-én alakult meg, s annak ő lett a titkára. Elnöke előbb Madarász László, majd később Perczel Mór volt. Tagjainak létszáma háromezerre emelkedett. Hetente jöttek össze, vitatkoztak, kérvényeket, nyilatkozatokat fogal-

maztak meg. Mészáros itt is kitűnt szónoklataival. Ennek köszönhető, hogy hivatalt kapott a kormánynál: számvevő lett a postaügyi osztályon.

1848 végén a nemzeti kormány Debrecenbe tette át székhelyét. Ő is követte a kormányt. Itt újabb megbízatást kapott: hadi történetjegyzőnek (mai szóval: haditudósítónak) nevezték ki. Gyenge egészségi állapota miatt harctéri, katonai szolgálatra alkalmatlan volt. Előbb a bács-bánáti, majd a tiszai hadsereg táborában teljesített szolgálatot. Élményeit írásaiban meg is örökítette, írásai rendkívül éles megfigyelőkészségéről és tárgyilagosságról tanúskodnak.

A világhosi fegyverletételkor már Aradon tartózkodott. Innen Pestre menekült, majd Hajdúdorogon bujkált, miközben - ahogy írja - „Európa közönnyel nézte, hogy azon nemzet, mely a mongol és mozlím csordák berohanásai ellen őt több századon át hősileg oltalmazta, jogtalan elnyomói hóhérkeze alatt pusztuljon ki. Olvastam az angol parlamenti tárgyalásokat, melyek alatt Palmerson azt nyilvánítja: Magyarország veszhet, de Ausztria nélkülözhetetlenül szükséges Európára nézve.” (Önéletrajz, 57. o.)

A szabadságharc leverése után a kormány újjászervezte a közigazgatást. Ez azonban nem ment könnyen, régi tisztviselők közül sokan nem vállaltak állást az új rendszerben, s kevés oly szakember volt, aki egy-egy hivatal betöltésére alkalmas lett volna. Mészáros sem pályázott állami, vagy megyei hivatalra. Ezért nagyon meglepte, amikor 1849 decemberében Willecz Ignác, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Zemplén megyék főispánja törvényszéki ülnökké nevezte ki.

Eleinte nem értette, hogy forradalmi múltja ellenére minek tulajdonítsa ezt a kinevezést. Azon is tusakodott, hogy egyáltalán elfogadja-e? Azonban csakhamar rájött arra, hogy a felvidéki megyékben a görög-katolikus papoknak az állások betöltésénél jelentős befolyásuk van. A papok ajánlották őt a tisztségre. Azt is felismerte, hogy az Ung megyei magyaroknak akkor tud a legtöbbet segíteni, ha a kinevezést elfogadja. Egyébként erre biztatta Szabó György hajdúdorogi esperes is. Ilyen előzmények után utazott Ungvárra. 1850. január 2-án letette a hivatali esküt, és azonnal megkezdte a szolgálatot. A hónap közepén az adókievési bizottság elnökévé is kinevezték. Szabad idejét írással töltötte, egymás után két könyve is megjelent. 1851. április 21-én házasságot kötött Kollár Amáliával, egy zavatkai birtokos lányával.

A tehetséges és szorgalmas Mészáros kötelességét becsületesen teljesítette, úgy tűnt, hogy most már megtalálta a helyét az életben. Azonban szembekerült főnökével, Győröcskey Mihály alispánnal, aki egyben a törvényszék elnöke is volt. A tudatlan, hanyag Győröcskey nem bírta

elviselni Mészáros sikereit, s ismételten megvádolta a felettes hatóságoknál, hogy ő Kossuth visszatérését várja. A feljelentéseket a kormányzék nem vette figyelembe, sőt az alispán-elnök ellen indított vizsgálatot a hivatali hanyagságai miatt. A koronatanú Mészáros volt, aki lelkiismeret szavát követve oly súlyos vádakkal illette főnökét, hogy azonnal felmentették tisztségéből. Ő viszont bosszúból Mészáros forradalmi múltját, írásait hozta elő, a többi között azt is, hogy a „Jövő” című hírlap munkatársa volt. Most már ellene indítottak fegyelmi vizsgálatot, s ennek eredményeképpen az eperjesi főtörvényszék 1853. január 17-én elbocsátotta állásából.

Ekkor Mészáros Ungváron ügyvédi irodát nyitott. Vállalkozását teljes siker koronázta: keresett ügyvéd lett, jövedelméből a városban házat épített. Csakhogy ezzel újra kihívta egyes pályatársai irigységét és szakmai féltékenységét. Egyik ügyvédtársa Markos György - aki évek óta a legjobb barátjának mutatta magát - feljelentette a forradalom idején tanúsított magatartása miatt. Erre a hatóságok az ügyvédi tevékenységtől is eltiltották (1856)

Ilyen - teljesen kilátástalan - helyzetben érkezett meg Török János bécsi újságíró levele: meghívta őt Bécsbe, hogy az általa szerkesztett Magyar Sajtó című lapnál vállaljon munkát. A hírneves újságíró a kitűnő tollú Mészárost társszerkesztőként akarta alkalmazni. Mészáros örömmel vállalta volna el ezt a munkát. Családjával együtt el is indult Bécsbe. Azonban a Magyar Sajtó pesti irodájában már várta Török János értesítése: maradjon Pesten, onnan küldje el Bécsbe minden nap a cikkeit, mert a bécsi rendőrség közölte vele, hogy nem nézné jó szemmel, ha ő a városban telepedne le.

Mészáros Pesten maradt, innen küldte vezércikkeit a Magyar Sajtónak. Ám csakhamar más lapok is megkeresték. Munkatársa lett a Pesti Napló, a Budapesti Hírlap, a Törvénykezési Lapok, a temesvári Delejtű, a Gazdasági Lapok, a Kelet Népe, a Hazánk, az Album, a Borászati Lapok, a Magyar Évlapok című újságoknak ill. folyóiratoknak. E kiadványokat a kor magyar szellemi életének legkiválóbb személyiségei (Vajda János, báró Kemény Zsigmond, Pesty Frigyes, stb.) szerkesztették. Ebben az időben jelent meg a Szent István Társulat nagy Enciklopédiája, melyben Mészáros több mint nyolcszáz történelmi és politikai cikket írt. Mindezekon kívül Pesten sorra jelentek meg könyvei is. Ahogy ő maga írja:

„Ezekből látható, hogy Pesten éppen nem minden foglalkozás nélkül töltöttem időmet, s hogy csakugyan a legkeresettebb írók közé tartoztam. Ez jól esett önbecsérzetemnek, annál inkább, mivel a mindennapi

falatom is megvolt... írtam mindenféle napi kérdésről, s forgalomban lévő tárgyról, mely kenyeret ígért; de bár igen kapós irodalmárrá váltam is - talán ép ez ok miatt, - nem juthattam be a magyar tudósok akadémiájába. Egyébiránt ezt nem is kerestem soha...”(Önéletrajz, 66. o.)

Bár Pesten ily egészen rendkívüli sikereket ért el, 1859 végén mégis úgy döntött, hogy visszatér Ungvárra. Ennek több oka is volt. Így: az osztrákok a háborús vereségek után hajlandóknak mutatkoztak a magyar alkotmányos élet helyreállítására, joggal gondolhatott arra, hogy Ungváron a megye életében jelentős szerepet játszhat; a sok írástól látása meggyengült; felesége falusi származású volt, Pestet sohasem tudta megszokni. Mindezekon kívül feltételezhető, Mészáros arra is gondolt, hogy Ungváron eredményesebben segítheti elő a magyar görögkatolikus problémáinak megoldását.

Mészáros elhatározását meg is valósította. Az Ungvár melletti Minaj községben egy kis birtokot vásárolt, itt gazdálkodott addig, míg végül is engedélyt kapott az ügyvédi munka folytatásához (1860). Sőt Bereg megyében országgyűlési képviselőnek jelöltette magát, s bár megválasztását Popovics Vazul püspök és papjai is támogatták, ellenfelei eszközeikben nem válogatva, megbuktatták.

Hazánkban 1861-ben felélénkültek a nemzetiségi mozgalmak. A nemzetiségek kongresszusokat rendeztek, s ezeken fogalmazták meg követeléseiket. A magyar közvélemény a szerb, román és szlovák követelésekben a magyar állam elleni támadásokat látott, viszont a ruszinok ez irányú megnyilatkozásait mintha nem vették volna komolyan. Ezzel szemben Mészáros a ruszinok kívánságaiban és reform-elképzeléseikben - az orosz birodalom közelsége miatt - a legsúlyosabb veszedelem lehetőségeit tételezte fel. Erre akarta a magyarság figyelmét felhívni az általa alapított „Kárpáti Hírnök” c. újságban (1861-62).

Irodalmi tevékenységét Ungváron is folytatta. Rövid életű újságokat alapított. A Kárpáti Hírnökön kívül ő alapította az „Ungvár” és az „Ungvári Hírlap” (1867), majd a „Magyar

Néplap” (1868) című újságokat. Szerkesztette a „Község Lapja” (1875-78), valamint a „Magyar Közjegyző” (1876-77) c. lapokat. Megírta Ungvár történetét, és számos jogi, valamint közigazgatási tanulmánya jelent meg pesti újságokban.

Mészáros az Ungváron megjelenő újságokban nemcsak politikai kérdésekkel, hanem a görögkatolikus magyarság problémáival is foglalkozott.

Véleménye szerint a görögkatolikus magyarokat a szláv és román nyelven végzett liturgia miatt a nemzetiségekbe való beolvadás veszé-

lye fenyegeti. Nincs egyetlen liturgikus könyvük, imádságos könyvük, imádságos kézikönyvük, iskolai kézikönyvük; észre sem veszik, midőn már oroszokká, vagy románokká válnak. Szerinte őket csak a magyar görögkatolikus püspökség felállításával lehetne megmenteni. (Nemzeti-ségünk hanyatlásának okai, előmozdításának eszközei. In: Kárpáti Hírnök, 1861. 1. és 2. szám.)

Sajátos módon akarta megoldani a magyar szertartási könyvek problémáját is. A hajdúdorogiak már 1843-ban kérték az országgyűléstől e könyvek állami költségen történő lefordítását és kiadását. Ezt azonban az országgyűlés az ország nehéz anyagi helyzetére hivatkozva nem teljesítette. Mészáros belátva, hogy külső segítségre nem lehet számítani, azt indítványozta, hogy görögkatolikus magyarok alapítsanak egy magyar irodalmi társulatot magyar liturgikus könyvek kiadására és terjesztésére. Ennek érdekében Hajdúdorogon értekezletet tartott; tervét azonban nem sikerült valóra váltania. Pedig a magyar liturgia gyors elterjedésének éppen a magyar szertartási könyvek hiánya volt az akadály.

Tudományos munkássága

Mészáros Károly rendkívül sokoldalú tudományos tevékenységet folytatott. 26 könyvet és több, mint 800 tanulmányt írt. Igazi polihisztor volt: írásaiban pszichológiai, szociológiai, történelmi, egyháztörténeti, kultúrtörténeti, mezőgazdasági, erdőgazdasági, jogi, jogtörténeti, pénzügyi, közigazgatási, politikai és egyházpolitikai kérdésekkel foglalkozott. Írói álneve: Polydorus.

Hogy művei ne menjenek teljesen feledésbe és legalább mi görögkatolikusok tartsuk számon azokat, itt felsoroljuk műveinek és jelentősebb tanulmányainak címét.

Könyvei

- Eszmék az élet céljáról Pécs, 1842.
- Az emberismeret elemei Pest, 1845. Tanulótársai nyomtatták ki. Országgyűlési teendőink Magyar-Óvár, 1848. Európa legújabb alkotmányai Pest, 1848. A magyarországi oroszok története Pest, 1850. Magyarország népei Pest, 1852. Ezt a könyvét az osztrák hatóságok betiltották; ez is közrejátszott abban, hogy ungvári állásától megfosztották. A műveltség ősképe Kassa, 1853.

- Az országos jövedelmekből nyújtandó úrbéri kárpótlás Pest, 1854.
- A földtehermentesítési rendszer Pest, 1854. E könyvét ifj.
- Majláth György, Baranya megye alispánja adta ki.
- Az új házassági törvény Pest, 1857.
- Telekkönyvi törvények Pest, 1857.
- Az új erdőtörvény Pest, 1857.
- Községi törvények Pest, 1858.
- Az úrbéri hátralékok körüli törvényes eljárás Pest, 1858.
- A magyar úrbéri viszonyok története Pest, 1858. Tartományi zsinat Esztergomban, 1859. szept. 19 Pest, 1859. Ungvár története Ungvár, 1861.
- Kossuth Lajos levelezése a magyar szabadságharc vezéreivel 1848-1849. Ungvár, 1862.
- A magyar szabadságharc előjátéka Ungvár, 1862.
- Az ungmegyei takarékpénztár szervezete Ungvár, 1865.
- Ungmegye szabályrendeletei Ungvár, 1868.
- Ungmegye tankerületének Évkönyve Ungvár, 1871.
- A gör. kat. egyház jogosultsága az egyházi alapítványokban Ungvár, 1872.
- A magyar földadókataszter Pest, 1875.
- A magyarországi kör-és közjegyzők 1876. aug. 21-én tartott országos kongresszusának évkönyve Budapest, 1876. A magyar igazságügyminiszteri kormányzat Budapest, 1880.

Legjelentősebb tanulmánya

Mint említettük, Mészáros Károly több mint 800 tanulmányt írt. Ezek legnagyobb része a Nemzeti Újság, a Pécsi Aurora, a Jelenkor, a Divatlap, a Pesti Hírlap, a Radical Lap, a bécsi Magyar Sajtó, a Pesti Napló, a Budapesti Hírlap, a Törvénykezési Lapok, a temesvári Delejtű, a Gazdasági Lapok, a Kelet Népe, a Hazánk, a Borászati Lapok, a Magyar Évlapok, a Napkelet, a Jogtudományi Közlöny, az Idők Tanúja, az Ung, a Magyar Jogász, a Regélő, az Életképek, a Hölgyfutár, a Falusi Gazda, a Községek és Jegyzők Lapja, az általa alapított Kárpáti Hírnök, a Felvidék, az Ungvári Hírlap, a Magyar Néplap, a Község Lapja, a Magyar Közjegyző c. újságokban, ill. folyóiratokban jelent meg.

E tanulmányok közül legfontosabbak: Gondolatok a barátság és szeretetről (Regélő, 1843.), Emberismeret (Életképek, 1845), A tudomány és műveltség becse (u.o. 1846.), A társadalmi állapot fejlődése (u.o.

1847.), Árpád és a magyar honszerzés (Hazánk, 1858.), Nemzetiségünk hanyatlásának okai, előmozdításának eszközei (Kárpáti Hírnök, 1861.), Martinovics összeesküvése (u.o.), A birtokrendezés fő mozzanatai (Magyar Sajtó, 1856.), A telekkönyvi közigazgatás (u.o.), Jobbágyi örökösödés (u.o.), Pénz, vagy földbirtok (u.o.), Csődök és vagyoni bukások hazánkban (u.o. 1857.) Az új erdőtvörvény (u.o.), A magyar földbirtok és hiteltörvény (u.o.), Nemzetünk társadalmi feladata (Magyar Évlapok, 1857.), Polgári törvénykezésünk reformjai (Jogtudományi Közlöny, 1875), Sajtóügyi viszonyok és hírlapok Ungmegyében (Ung, 1865).

A felsorolt tanulmányok némi ízelítőt adnak Mészáros sokoldalú felkészültségéről és érdeklődéséről. Emberileg alkotásainak értékét még az is nagyban növeli, hogy munkássága során számos, csaknem tragikus csalódás érte, szembe kellett néznie ellenséges megnyilatkozásokkal, féltékenységgel, álnoksággal, sőt megélhetési gondokkal.

Halála és utóélete

Mészáros Károly az 1880-as években visszavonult zavatkai kis birtokára. Felhagyott a közéleti tevékenységgel és ezzel együtt az írással is.

Zavatkán halt meg 1890. február 2-án. Haláláról csak a Budapesti Hírlap 1890. évi 49. - februári - száma emlékezett meg: elhunyt „Hajdúdorogi Mészáros Károly ügyvéd, iskolaszéki volt elnök, Ung megye tiszteletbeli főjegyzője, e hó 2-án, Zavatkán végelgyengülése következtében. A megboldogult 1861-ben megírta Ungvár város monográfiáját, Ung megyének szintén általa írt monográfiáját pedig most adja ki a megye. Megalapította az Ung című hetilapot, melynek későbbben is főmunkatársa volt. A hatvanas években sűrűn írt történeti és publicisztikai cikkeket a fővárosi lapokba is.»

Ez az egyetlen és rövid gyászjelentés egymagában is bizonyítja, hogy Mészáros Károly személye és életműve mily gyorsan feledésbe merült. A szabadságharc történetével foglalkozó kutatók és írók nevét meg sem említik, még azt is elhallgatják, hogy az Egyenlőségi Társulat alapszabályait ő dolgozta ki.

Viszont irodalmi munkásságát két forrásértékű kiadvány is megörökítette.

Az első még életében megjelent. írója: Danielik József. Címe: Magyar írók. Életrajz gyűjtemény (Pest, 1858. II. kötet, 198-199.0.)

A másik kiadvány sokkal ismertebb, az elmúlt években újra megjelent. Szerzője: Szinyei József. Címe: Magyar írók élete és munkái (Budapest, 1902. VIII. 1163-1168. o.) Felsorolja Mészáros Károly valamennyi önálló könyvének és legjelentősebb tanulmányainak címét, megjelenésének helyét, idejét.

Korunkban emlékét dédunokájának férje, a már említett Volodimir Fedinisinec elevenítette fel. Születésének 150. évfordulóján cikket írt róla a Kárpáti Kalendáriumban (1971. 74-75. o.) E cikk nyomán Csorba Csaba felhívta a figyelmet Mészáros Károlyra (Hajdú-Bihari Napló, 1971. július 20.). Neki köszönhető, hogy Hajdúdorog és a Déri Múzeum vezetősége egyaránt felfigyelt az évfordulóra. Dankó Imrének, a Déri Múzeum országos hírű igazgatójának kezdeményezésére 1971 októberében, a múzeumi hónap rendezvényeinek keretében Mészáros Károly emléktáblát avattak Hajdúdorogon, és emlékülést rendeztek tiszteletére, melyen Csorba Csaba tartotta az ünnepi előadást. Ugyanő rendezte sajtó alá és látta el jegyzetekkel, magyarázatokkal Mészáros Károly Önéletrajzát is. A hajdúdorogi Városi Könyvtár a városhoz mindig hű Mészáros Károlyról neveztek el.

Nekünk Mészáros Károly, a magyar szellemi élet e kimagasló egyénisége a keleti szertartásunkhoz való hűséges ragaszkodásra, áldozatos gyakorlására mutat örökérvényű példát.

Petrus Jenő János

1850, Parasznya – 1918, Hajdúdorog

Életrajza

Petrus Jenő János Parasznyán született 1850. július 17-én. Édesapja, Petrus Antal, görögkatolikus lelkész volt.

Gyermekevei rendkívül viszontagságos körülmények között teltek el. Tíz éves volt, amikor édesapja meghalt. Ekkor először az ungvári árvaházba került, majd 12 éves korától kezdve a debreceni piarista gimnáziumban és a kollégiumban folytatott tanulmányokat. Neveléséről a nagy nyomorban élő édesanyja helyett anyai nagyapja, Szabó János lelkész gondoskodott. Mielőbb dolgozni akart, hogy önmagát fenntartsa. Ezért Pestre ment, ahol távirász tanfolyamot végzett. Tizenkilenc éves korában Pesten táviró, majd postagyakornok lett. 1870. elejétől Szily Barna pest-megyei árvaszéki ülnök mellett díjnok, majd írnök. Az év őszén azonban Kolozsvárra ment a monostori gazdasági intézetbe, ahol gazdasági tanulmányokat folytatott. Tanulmányait 1873-ban fejezte be. Ekkor Teleki gróf alamosi uradalmába került gyakornoknak, de már 1874. tavaszán Hajdúdorogon telepedett le. Ő kezelte rokonának, Szabó György dorogi főesperes-lelkész javadalmát, de saját földje is volt, és azon gazdálkodott.

Mindemellett a községben is igen fontos szerepet vállalt. 1881-ben a városban gazdakört alapított, 1884-ben városi levéltáros és aljegyző, de lemondott, s még ugyanebben az évben árvaszéki ülnök, valamint polgármester-helyettes lett. 1886-ban rendőrkapitány, de erről az állásáról is lemondott, és az irodalomnak, valamint a gazdálkodásnak szentelte életét. 1893-ban a Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottságnak tagjává választották.

Még megérte a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását. Hajdúdorogon halt meg 68 éves korában 1918. január 28-án.

Legjelentősebb művei

Petrus Jenő számos újság és más kiadvány munkatársa volt. Tudósításai, cikkei, novellái, költeményei, tanulmányai jelentek meg az Erdély, a Kelet, a Debreceni-Nagyváradai Értesítő, a Debreceni Ellenőr, a Független Újság, a Vasárnapi Újság, a Hazánk, a Hajdúböszörmény és vidéke,

a Rejtelmes Világ c. újságokban és más lapokban, valamint a Kolozsvári Naptárban.

Önálló kötetei: Genézisz (Ungvár, 18917); Emlékdal ezredéves ünnepünkre (Hajdúböszörmény, 1896.); Árva Márta (Elbeszélő költemény, Hajdúböszörmény, 1905.).

Számunkra legfontosabb munkája „A magyarság önvédelme a keleti rítusú egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen” című könyve (Debrecen, 1897.).

Az 1868-ban megalakult Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság 1893. szeptemberében értekezletet tartott. A bizottság - mint említettük - tagjai közé választott Petrus Jenőt, egyben megbízta, hogy írja meg a mozgalom történetét.

Petrus a mozgalom történetéről írt tanulmányát 1894-ben újságokban sorozat formájában közölte, majd eredeti jegyzőkönyvekkel, okmányokkal és jegyzetekkel kiegészítve, önálló kötetben is megjelentette. A könyvben ismerteti a hajdúdorogi mozgalom előzményeit, rávilágítva, hogyan vált létkérdéssé a görögkatolikus magyarság számára a magyar liturgikus nyelv szentesítésének és a magyar egyházmegye felállításának megvalósulása. A továbbiakban nyomon követi a mozgalom történetének minden nevezetesebb eseményeit: a Popovics püspökhöz, az ország egyházi és világi vezetőihez intézett feliratot és annak eredményét, a görögkatolikus magyarok első országos kongresszusának lefolyását, a hajdúdorogi külhelynökség megalapítását, a Végrehajtó Bizottság 1881. és 1896. évi újabb feliratait és azt a szívélyes fogadtatást, melyben a feliratokat átnyújtó küldöttség tagjait az ország főpásztorai és vezető politikusai részesítették.

Részletesen beszámol a fővárosban tartott első magyar nyelvű liturgiáról.

Mint említettük, a millennium évében, 1896. június 10-én az Állandó Végrehajtó Bizottság úgy döntött, hogy a küldöttség, mely Budapestre viszi a magyar görögkatolikusok megismételt és sürgető felterjesztéseit, mielőtt ezeket a címzetteknek átadná, szentmisén vesz részt. Mivel Pesten ekkor még görögkatolikus templom nem volt, a Bizottság kérésére Pásztélyi Jenő ügyvéd - az alakulóban lévő budapesti görögkatolikus egyházközség elöljárósága nevében - kieszközölte, hogy az egyetemi templomban 1896. június 27-én görögkatolikus szentmisét végezhessenek. Ez meg is történt.

A budapesti magyar nyelvű liturgia híre Rómába is eljutott, még hozzá olyan beállításban, hogy a magyar kormány a magyar nyelvű liturgiát is a nemzetiségek magyarosítására akarja felhasználni. Az egyházi jogi elő-

írások mellett ez a rosszindulatú tájékoztatás is közrejátszhatott abban. Ezt követően a Szentszék a magyar nyelvű liturgiát betiltotta. (1986. szeptember 21.) Ezt a rendelkezést azonban nem lehetett végrehajtani, mert végveszélyt jelentett volna a görögkatolikus magyarság számára. így pl. a főváros és Debrecen városa, csak azzal a feltétellel volt hajlandó görögkatolikus egyházközség és templom létesítését támogatni, ha a szertartásokat kizárólag magyar nyelven fogják végezni.

Petrus Jenő azzal fejezi be a könyvét, hogy bár jelenleg a Szentszék tiltja a magyar liturgiát, a magyar kormány viszont csak akkor hajlandó magyar görögkatolikus egyházmegye felállításáról tárgyalni, ha előbb megoldódik a magyar liturgia ügye, tehát a magyar görögkatolikusok helyzete kilátástalan, mégis hinni, bízni, reménykedni kell. Szilárd meggyőződéssel vallja, hogy: „Meglesz a püspökség, a naptáregyesítés, a pápailag jóváhagyott magyar liturgia... Dorog, ... nem teszi, nem teheti le a fegyvert győzelem nélkül. És eléri győzelme napjának felvirradását, eléri célját, felmagasztalásának dicsőségét”.

A könyvhöz a bevezetést ugyanaz a református vallású György Endre írta, aki sajtó alá rendezte és a Magyar Tudományos Akadémia ülésén bemutatta Farkas Lajos: „Egy nemzeti küzdelem története” című emlékiratát.

György Endre a könyvhöz írt bevezetésében, éppen úgy mint az Akadémián tartott előadásában, a görögkatolikus magyarság helyzetének igen alapos ismeretéről tesz tanúságot. Egyben kijelenti, hogy ő a magyar görögkatolikusok mozgalmával teljes mértékben azonosítja magát, és ezért - teszi hozzá - készségesen ragadom meg az alkalmat, hogy bemutatván Petrus Jenő úr művét... újólá vegyek alkalmat magamnak e nagyfontosságú küzdelem igazságos voltára hívni fel minden gondolkodó elmét”.

„Ezen küzdelem tárgya - folytatja - a magyar oltári nyelv jogosultsága, s ennek biztosítása céljából egy magyar püspökség létesítése. „Ezt a követelést ő teljesen megalapozottnak és igazságosnak tartja”.

„Ez az egyszerű igazság - fejezi be a bevezetést György Endre - szól Petrus Jenő művéből is, ez a magyar görögkatolikusok ügyének alapja, s ez az egyszerű igazság szent ügyük feltétlenül bekövetkező sikerének záloga”.

FORRÁSOK

A magyarországi magyarajkú görög katolikusok egyetemes országos ülésének jegyzőkönyve¹

Az 1868-ik év hó ápril hó 16-ikán, Sz.-H.-Dorog város közönségének fölhívása nyomán, a magyarajkú görög katolikus hívek számos egyházközségeinek küldöttei s lelkészei, az előzőleg tartott szent mise meghallgatása után, nevezett Dorog városházánál, hatósági engedély mellett, egybegyülvén, városi főhadnagy, tekintetes Farkas Lajos úr által vallási és hazafiúi buzgalommal áradozó meleg szavakkal üdvözöltettek, s egyszersmind fölhívtak, hogy a gyűlés és tanácskozás vezetésére elnököt és jegyzőt válasszanak.

Minek következtében elnökül Farkas Lajos H.-Dorog város főhadnagya, jegyzőül pedig Szilvásy István, a makói gör. katolikus egyház egyik küldötte és Csanádmegye főjegyzője, közfelkiáltással megválasztatván, a gyűlés – mint az összes magyarajkú görög katolikus hívek népgyűlése – magát alakultnak nyilvánítja.

Jelen voltak: H.-Dorog, Debreczen, Makó, Ó-Pályi, Tas, Tornyospácsa, Parasznya, Hodász, Kántor-Jánosi, Nagy-Léta, Pilis, Bököny, H.-Böszörmény, N.-Kálló, Szerencs, Zombor, Bács-Aranyos, Hugaaj, Tolcsva, Új-Fehértó, Tokaj, Fábíánháza, Gyulaj, Kotaj, Pázone, Tiszabúd, N.-Károly, Kállósemjén, Biri, Szakoly, Buj, Szárazberek, Karász, Bese városok, illetőleg községek képviselőitében és pedig: Dorogról főesperes és helybeli lelkész Szabó György, T. Görög Pál, Komsza István segédlelkészek, Farkas Lajos h. ügyvéd és elnök, Farkas Pál, Dállyai Papp József, Volosinovszky József h. ü., Görög István, Kozák György, Áncsán János városi tanácsnokok, Magyar Antal fő-, Fejér György aljegyzők, Farkas István h. ü., Mots András h. ü., Farkas András, Magyar Lajos h. ü., Kiss Ferencz, Szakál Antal, Pogácsás Mihály, Pál György, Nagy János, Bencze István, Magyar György, Gombos István, Szilágyi András, Pál János, Czifra Ferencz, Petrus Sándor, Molnár György, P. Szűts János, Farkas Sándor, Szabó Mihály, Görög Imre, Bába György, Tóth Bálint, Csonka János, Czifra Mihály, Gyúró István, Tóth János, Papp Ferencz, Csata Mihály, Orosz Mihály, Kovács János h. ü., Balsai Gábor, Oláh István, Görög Péter, Jeles Mihály, Balogh Antal, Pogácsás István, Tóth Péter, Gurbán János, Fodor János, Eötvös Pál, Kiss János, Papp József, Szabó Mihály,

1 FARKAS LAJOS: *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896, 46–56.

Szilágyi Péter, Zsadányi Mihály, Brán Péter, Percze István, Fejérvári Mihály közbirtokosok, városi képviselők s illetőleg egyházi tanácsosok. – Debreczenből: Ketskés János h. ü., Mertse Antal, Nozdrovitzky István polgárok. – Makóról: Szilvássy István h. ü., csanádmegyei főjegyző, Fejérvári Imre közbirtokos, Sonkovits István egyházi főgondnok. – Ó-Pályiból: Molnár Ferencz főbíró, Margitits Mihály birtokos polgár. – Tasról: Lucza Mihály, Fekete József, Plesitzki György, Lucza Antal egyházközségi tagok. – Tornyospácsról: Iványi János lelkész, szentszéki ülnök, Lengyel István egyházi gondnok. – Parasznyáról: Nagy Miklós, Vajda János h. ü., közbirtokosok. – Hodászról: Rátz György, Kritsfalusy Sándor, Kutka György és Makár László birtokosok. – Kántor-Jánosiból: Szender János, Balugyánszky András birtokosok. – Nagy-Létáról: Kabay János, Lengyel Mihály, Popovits Sándor egyházi tanácsosok. – Pilisről: Roskovits Ignác lelkész, Roskovits Manó egyházi tag. – Bökönyből: Jámbor Antal lelkész, Batskay Mihály tanító, Pák Antal éneklész, Lakatos Mihály, Mikli Mihály, Vasas János, Maiszán Péter, Hornyák András egyháztagok. – N.-Kállóból: Appel Sándor adóhivatali ellenőr, Nagy János h. ü., Blajer Miklós orvos, Molnár Pál h. ü., Béres Ferencz egyházi gondnok. – H.-Böszörményből: Orosz Gyula lelkész, Székely Demeter városi tanácsnok, Molnár Ferencz, Molnár Lázár éneklészek, Mórítz Mihály, O. Varga András, Kelemen Bálint, B. Varga Péter, I. Varga János, Székely János, idősb Kelemen György, Panyi János, Varga Miklós, B. Varga István, Szilágyi Demeter, G. Varga György, Lázár Ferencz, K. Nagy István, Kopcsa István, ifj. G. Varga Mihály, Fülöp János, Varga Illés, Szilágyi György, Kiss Sándor kisbirtokosok és egyházi tagok. Szerencsről: Bányai János lelkész, Tóth György, Tóth Mihály, Dankó Mihály egyházi tagok. – Zomborból: Bukovszky János, Leskó János, Korpos Mihály egyházi tagok. – Bács-Aranyosról: Tivadar András lelkész, Orosz János, Miskolczi András egyházi gondnokok. – Hugaajról: Sipos Bazil lelkész, Lakatos Miklós, Nagy András, Orha György, Papp Miklós, Nagy János, Lakatos Miklós, Lencsés András, Nagy Sándor egyházi és községi előljárók. – Tolcsváról: Ménesy László h. ü. közbirtokos, Takáts János egyházi gondnok. – Új-Fehértó: Orosz János lelkész, Novák János főbíró, Mosolygó József, Mosolygó Miklós, Mosolygó Ferencz, Szilágyi Miklós, Papp József, ifj. Orosz János, Kuk András, Mosolygó István egyházi tanácsosok és birtokosok. – Tokajból: Kovács József egyházi gondnok. – Fábianházáról: Farkas Ferencz lelkész, Gólya András, Kotán Mihály, Huszti Mihály egyházi előljárók. – Gyulajról: Lasa László, Papik György, Kiss György, Kiss János egyházi tagok. – Kotajból: Orosz Mihály, Dobránszky Pál, Dobránszky János

kisbirtokosok, Dobracsik Mihály egyházi gondnok. – Pázonyból: Lázár Mihály lelkész, Botka János, Béres János, Hajdú István egyházi tagok. – Tiszabúdról: Tóth József, Szabó János, Csungovits Bazil, Zajác Mihály, Román László, Csoma György egyházi tagok. – N.-Károlyból: Hajdú Manó h. ü., Papp János, Tanácskovits József egyházi tagok. – Kállósemjénből: Fekete István lelkész, Pál Ferencz, Fülöp Gábor, Bucsuj Demeter egyházi tagok. – Biriből: Gyiraszin Ferencz egyházi gondnok. – Szakolyból: Harczy Sándor, Pál János, Kapitány Mihály, Rác Miklós egyházi tagok. – Szárazberekéről: ifj. Papp János és Rádai János egyházi tagok. – Karászból: id. Vályi János lelkész. – Bojráról: id. Lámfalusy János lelkész mint küldöttek.

I. Mindenekelőtt fölvétettek Gebe, Leleszpolyán, Sárköz-Ujlak, Kis-Várda, Falutska, Levelek, Visk, Damots, Jánk, Dobra, Mária-Pócs, Szántó, Pere, Érkéncz, Szatmár-Németi, Porcsalma, Kokad, Ajak, Görönböly községek, illetve városok meghatalmazásai, melyek szerint a népgyűlésnek határozatát magokra nézve kötelezőnek kéri tekintetni, továbbá fölolvastattak a nyírvasvári, szentmiklósi lelkészek s a kassai esperesség lelkészeinek lelkes levelei, melyben az ügyet magokéva tévén, a gyűlésnek további intézkedéseiben megnyugosznak. Sz. kir. Debreczen város közönsége pedig megküldi azon lelkes határozatát, miszerint ezen ügynek közhatósági pártolás útján leendő előmozdítását igéri.

Örvendetes tudomásul vétetvén, a fölolvastott iratok jegyzőkönyv épségeül ahhoz csatoltatni s megtartatni rendeltetnek.

II. Elnöklő főhadnagy úr köztetszésben részesült velős beszédében előterjeszti: miszerint Sz.-H.-Dorog város közönsége, a magyarajkú görög szertartású katolikusok számára külön püspökség fölállításának s a magyar liturgia behozatala s alkalmazásának szükségességétől áthatva, az érdeken a jelenlegi országgyűléshez kérelemmel járult, sőt mint köztudomásra is van, ugyanezen ügyben más egyházi községek is tettek kérelmi lépéseket, a miben mindezekre válasza mai napig sem érkezvén, az ügy függőben van. Czélszerűnek tartotta tehát Dorog város közönsége a magyarajkú görög katolikus egyházközségeket, a mennyiben ezekről a különben annyira kívánatos statisztikai adatok hiányában tudomással birt, külön megkeresés útján fölhívni, hogy e mai napon itten küldöttségeik által magokat képviseltetvén, ez ügyet ujabban s közösen tárgyalás alá vegyék, s azt egyetemleg felkarolva, hová előbb biztos és teljes sikerre emeljék. Azon mély érdekelttség, és fokozott készség, melyet az illető egyházközségek, még a legtávolabb vidékekről is, számos képviselőiknek kiküldetésével tanúsítottak, Dorog város

közönségének ebbeli lépését, fölhívását, teljesen igazolja, másrészt pedig azt legmelegebb öröme gerjeszti, hogy ezen közérdekű ügy alkalmából a hitsorsos egyházközségek tisztelt képviselőit kebelében fogadhatja. Az összes görög katolikus hívek népgyűlésének, illetőleg tanácskozásának tárgyát tehát, egy magyarjékú görög katolikus püspökség létesítése, és az egyházakban divatozó orosz és oláh nyelvű liturgiák helyett a magyar liturgiának alkalmazása képezi, mire nézve a népgyűlés figyelmét és higgadtságát fölkéri.

A minden oldalról kifejtett élénk tanácskozás folytán kétségtelenné vált:

Hogy hazánkban ma már nemcsak a görög keleti hitvallásúak, saját nemzetiségű oláh és szerb püspökségekkel ellátva, de a legközelebbi múltban létesített szamosújvári és lugosi görög szertartású katolikus püspökségek területének kikerekítését is főleg, sőt egyedül a hívek nemzetisége határozza.

Hogy ámbár a magyarjékú görög szertartású katolikus hívek száma is a kétszázazert megközelíti, mégis ezekre, mi reánk eddig semmi tekintet sem volt, s így elszórtan különböző püspökségek alatt állunk.

Hogy különösen a munkácsi görög szertartású katolikus püspökségben még mai napig is oly nagy a parochiák száma, miszerint azoknak püspöki kánon szerinti administrációja, a püspökség minden buzgalma ellenére is, csaknem lehetetlenséggel határos.

Hogy a görög szertartású katolikus püspökségeknek a túlnyomó többségben levő orosz és oláhjékú hitfeleink nemzetisége szerinti kikerekítésével, mi magyarjékúak nemzetiségünkre nézve valóban, sőt, mint a legközelebb létezett absolut korszak alatt fölmerült számos körülmény s még több esetek igazolják, tetteleg veszélyeztetve vagyunk.

Hogy a fentebbiek nyomán egyrésztől számunknál fogva méltán jogosítva, másrésztől pedig úgy a vallási, mint nemzetiségi szempontból kényszerítve vagyunk egy külön, önálló, magyar, görög szertartású katolikus püspökség fölállítását kérelmezni.

Kétségtelenné vált továbbá a magyar liturgiát illetőleg, miszerint görög katolikus egyházunk tanai s törvényei egy nép nyelvét sem zárják ki, hogy liturgikus nyelvül használtassék, sőt követelik, hogy a liturgia a nép nyelvén tartassék; mellőzve e szempontot, mely nemzetiségünk érdekében a magyar liturgiát méltán és jogosan követeli, egyedül annak konstatálására szorítkozik e népgyűlés, miszerint a magyarjékú görög szertartású katolikus híveknek a magyar liturgia vallási s teljes lelki szükségét képezi, mely évszázadok óta várja kielégítését.

Mert nem szenved kétséget, hogy a jelenleg egyházunkban használt orosz és oláh liturgia vallásos buzgóságunk s népünk erkölcsiségének kifejlését teljesen akadályozza, mert a nép az iskolában reá erőszakolt idegen liturgiális nyelvből mitsem értvén, nélkülözi azon magasztos tanok s énekek jótékony hatását, mely az embert teremtője s megváltója körébe emeli, sőt épen az idegen nyelvű liturgia képezi forrását azen vallási közönynek, mely napjainkban s körünkben mindinkább tért foglalni látszik.

De ha igaz, hogy az erkölcsiség a polgári erények forrását képezi, ha igaz, hogy a vallásosság azon erkölcsiség kútfeje s alapja, úgy igaznak kell lenni, hogy a vallásosság fejlesztése, a társadalomnak első szüksége, a közkormányzat legfelsőbb hivatása, kötelessége.

S miután magyarajkú hitfeleink azon szerencsésebb egyház községei, melyekben egyes lelkészek dicséretes buzgalma és különösen a legközelebb elhalt munkácsi püspök kegyelméből a kántorális énekek magyar nyelven zengedeztetnek, önmagukon tapasztalják és érzik, hogy a vallásosságban és erkölcsiségben öregbedtek, és így a magyar liturgia közhasznúsága s szükségességéről Isten és világ előtt bizonytságot tenni képesek és készek, ennél fogva magyar nyelvünknek oltárainkra leendő fölemeltetésére nézve bővebb bizonyítékok fölsorolása teljesen feleslegessé válik.

A magyar liturgia behozatalát, szerény nézetünk, tudomásunk szerint, nem is gátolja más, mint hogy a liturgikus könyvek még ez ideig elfogadhatólag magyar nyelvre áttéve s közrebocsátva nincsenek.

Mindezeknél fogva egyhangúlag elhatározott, hogy a kétszázazernyi magyar görögszertartású katolikus hívek számára egy külön magyar püspökségnek föllállítása és a liturgiális könyveknek, tehetetlen szegénységünk méltatása mellett, országunk, jelesen a vallási s tanulmányi alap költségén magyar nyelvre leendő áttétele és magyar nyelvünknek a görög szertartású katolikus egyházban liturgikus nyelvül leendő szentesítésének illető helyen – ha csakugyan szükséges lenne – kieszközlésére urunk apostoli királyunk ő császári felségéhez jobbágyi hódolattal legalázatosabb kérelmünket benyújtani, valamint országgyűlésünk, mélyen tisztelt képviselőházunkhoz ez érdeken ismételten kérelemmel járulni.

Továbbá határozott, hogy mind az ország primása, az esztergomi érsek ő főméltósága, mind a munkácsi püspök ő méltósága fölkérésék, hogy ezen kérelmünket bölcs és magas egyházi befolyásukkal az illető helyen támogatni, sőt azt igaz katolikus híveik érdekében magukévá tenni és hova-előbb sikerre emelni kegyeskedjenek; egyszersmind

H.-Dorog város közönsége megkerestetik, hogy a képviselőházhoz intézendő kérvényt maga utján az ország valamennyi törvényhatóságával közölni s ezek pártolását az ügynek megnyerni sziveskedjék.

Nehogy pedig jelen kérvényünk bármi okból is az előbbiekhöz képest háttérbe szoruljon, Hajdú-Dorog város közönsége kedvesen tapasztalt és mélyen érzett ügybuzgóságának kikérése mellett, elnöklő főhadnagy Farkas Lajos úr elnöklete alatt, főtisztelendő Szabó György dorogi lelkész s szabolcsi főesperes, Farkas István közbirtokos és képviselő h. ü., Roskovits Ignác pilisi lelkész, Farkas Sándor képviselő, Ketskés János h. ü. debreczeni polgár, Jámbor Antal bökönyi, Orosz Gyula h.-böszörményi lelkészek, Molnár Pál h. ü. nagykállói képviselő, Komsza István, Görög Pál h.-dorogi s. lelkészek, Lázár Mihály pázonyi lelkész, Kovács János Hajdu-kerületi táblabíró, Fejér György Dorog városi aljegyző, Béres Ferencz nagykállói egyházi gondnok, makói küldöttek: Szilvássy István Csanádmegye főjegyzője, Fejérvári Imre közbirtokos, Sonkovits István odaváló egyházi gondnok, Hajdú Manó nagykárolyi h. ügyvéd, Iványi János tornyospácsai, Fekete István kállósejéni lelkészek, Székely Demeter H.-Böszörmény városi tanácsnok, Mertse Antal debreczeni polgár, Farkas Ferencz fábiánházi lelkész, Kabay Sándor nagylétai egyházi gondnok, Novák János fehértói egyházi gondnok, Tivadar András bács-aranyosi lelkész, Benyitzky Elek szentmiklósi lelkész, Mészáros Károly ungvári h. ü., Mezős László tolcsvai közbirtokos és a h.-dorogi egyházi tanács tagjaiból ezennel egy állandó bizottság alakíttatik s megbizatik, hogy jelen határozat értelmében szükséges folyamodványok szerkesztését s azoknak az illető helyeken, különösen pedig ő felségéhez személyesen, és a munkácsi püspöknek szintén személyesen kikérendő vezérlete mellett leendő átnyújtását, a mennyire lehet, jövő május hó végéig eszközöljék s az eredményről, illetőleg a felmerülendő nevezetesebb mozzanatokról a magyarajkú egyházközségeket értesítse.

Meg levén győződve ezen népgyűlés, miszerint a fentebbi bizottság, az ügy szentségétől áthatva, annak előmozdítására, sikeresítésére teljes lelkéből s minden erejéből készségeskedend.

III. Indítványoztatott, hogy miután Hajdu-Dorog város a magyarajkú g. katolikus hívek legnépesebb egyházközségét s egyszersmind ugyanazon hívek lakta vidékének központját képezi, ennél fogva a kért püspökség székhelyül kéressék kijelöltetni.

A népgyűlés ezen előterjesztett indítványt mind indokaira nézve helyesnek, mind pedig saját érzelme, valamint a célba vett püspökség fénye s érdekei igényeihez képest teljesen megfelelőnek s minden

tekintetben kielégítőnek találván, azt egész terjedelmében magáévá teszi, elfogadja, s ezennel határozattá emeli, s egyszersmind ezen ügy előmozdítására kiküldött bizottságot oda utasítja, hogy a felterjesztendő kérvényben a püspökség székhelyéül Sz.-H.-Dorog városát befoglalja.

IV. Végre H.-Dorog város nagyérdemű közönsége ezen közérdekű ügy fölkarolásával az összes magyarjku g. sz. katolikus híveket legbensőbb hálára s legmélyebb tisztelet és köszönetre kötelezván, midőn jelen népgyűlés a nagyérdemű közönségnek eme lekötelező ügybuzgóságáért szíve mélyéből fakadt hálás érzetét kifejezné, egyszersmind fölkéri, hogy nemes keblének magasztos sugallatát követvén, az ügyet továbbra is ismert s oly kedvesen tapasztalt úgyszeretetével ápolni és erélyével támogatni sziveskedjék, s hogy ezen jegyzőkönyvet, az összes ügyiratokkal együtt, városi leveltárában a késő utókor számára elhelyezni, tekintőleg elfogadni méltóztassék.

Ezek után a jegyzőkönyv hitelesítésére a gyűlés továbbfolytatását holnap reggeli 8 órára elnök úr kitűzván, az ülés eloszlott.

Jegyzette: Szilvász István, gyűlési jegyző.

Az 1868. év ápril hó 17-én folytatva tartott népgyűlés jegyzőkönyve:

V. A tegnapi ülés jegyzőkönyve egész terjedelmében fölolvastatván hitelesítettett.

VI. Ugyanekkor fölolvastattak Gelse, Kökényesd községek most érkezett levelei, mely szerint a népgyűlés határozatábani belenyugvászukat örömmel tudatják, továbbá Szatmár kir. város g. katolikus híveinek újból érkezett nyilatkozata, melyben a magyar püspökség és liturgia iránt teendő lépésekre nézve Dorog város közönségét fölhatalmazták.

Örvendetes tudomásul vétetvén, használatul bejegyeztetnek.

VII. Olvastatott Hutskó Mihály görömbölyi g. k. lelkész szintén most érkezett levele, melyben kijelenti, hogy a gyűlésen megjelenendő többség határozatába eleve is beleegyezik.

Örvendetes tudomásul szolgál.

VIII. Fölolvastatott ugyancsak a gyűlés folyama alatt Sajó-Petri állítólag szláv görög-katolikus hitközség nevében Veres Pál bíró, Juhász József, Gergely György, Hegedűs János s több teljesen magyar hangzású nevekkal bíró egyének által aláírt levél, mely szerint nevezett hitközség, mint szláv ajkú, a magyar püspökség fölállítását örömmel üdvözlendi ugyan, de a nyelvnek oltári nyelvvé leendő emelésének kérelmezéséhez, mint szláv ajkú, nem járulhat.

Ezen sorok azon szomorú körülményről tesznek tanúbizonyságot, hogy a neveik után kétségtelenül teljesen magyaroknak tartott egyének

s családjaik, éppen a templomi szláv nyelv hatása következtében, nemzetiségükből teljesen kivetkőztettek, minek rövid megjegyzése mellett e nyilatkozat egyszerű tudomásul vétetett.

IX. A fentebb felsorolt leveleknek mai napon történt beérkezése alkalmából,

az ügykezeléssel megbízott bizottság fölhivatik, hogy az utólag netán érkezendő hasonló leveleket átvenni és az ügyiratokhoz csatolni el ne mulasztja.

Végül elnök úr a jelenlevők s különösen a vidékiek fáradozásáért és ügybuzgóságukért az összes magyarajkú g. katolikus nép s kiválólág H.-Dorog város közönsége nevében köszönetét hő testvéri szavakban kifejezván, az elnökség iránt viszont kifejezett szives köszönet meghallgatása után, a magyar korona összes magyarajkú görög katolikus polgárainak első népgyűlését befejezettnek nyilvánítván, azt föloszlatta.

Szilvásy István m. p., gyűlési jegyző.

A magyar nyelv liturgikus használatának szentszéki tiltásával kapcsolatos iratok az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának levéltárából (1896–1898)

1. Firczák Gyula munkácsi püspök kérvénye XIII. Leó pápához a magyar liturgia ügyében²

Ungvár, 1896. november 14.

ÖStA HHStA MdÄ PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 259r–262v.
(MNL OL X 869, W 868 tekercs, 235–239. felvétel).

Szentséges Atya!

Alulírott fiúi mély hódolattal vettem a „de Propaganda Fide“ című Congregaciónnak f. évi szeptember hó 26-ról kelt 5693 számú átiratát. –

Mielőtt azonban az abban foglalt disciplinaris rendeletet, melynek erejénél fogva, a magyar liturgia betiltandó a magyar liturgikus könyvek pedig megsemmisítendő, papságomnak és hiveimnek kihirdetném és végrehajtanám, mint főpásztor lelkiismeretemben kötelezve érzem magam trónod előtt térdreborulva Neked, Szentséges Atya, a következőket legmélyebb fiúi hódolattal becses tudomásodra hozni. –

A munkácsi, eperjesi és a nagy-váradi gör. kath. egyházmegyékben létező magyar ajkú hivek, számra nézve körülbelül 200.000, látva, hogy szláv testvéreik szlávul, román testvéreik pedig román nyelven végzik az istentiszteletet, e czimen még ezelőtt 100 évvel mozgalmat indítottak aziránt, hogy mint magyar nemzetiségűek a többi ajkú gör. kath. hivatkozott elkülönítve és önálló egyházmegyévé H.-Dorogh metropolissal alakulva önálló püspökkel és önálló magyar nyelvű görög lithurgiával is birjanak.

E mozgalom, Szentséges Atya, kezdettől fogva meleg pártolásra talált, nemcsak a hiveknél, de b. e. püspök elődeimnél és főképp a magyar állam magas kormányánál is. –

Hogy ezen állításomat beigazoljam, mindenekelőtt hivatkozom b. e. Bacsinszky András, munkácsi püspökre (1772–1809) a ki a hajdúdoroghi magyar hivek lelki szükségleteit tekintetbe vette s kérelmükre megengedte, hogy náluk a szent beszédek kizárólagosan magyarul tartassanak a Sz.

---

2 A latin nyelvű levélfogalmazvány megjelent: VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 4/1. kötet, Nyíregyháza, 2014. 113. számú dokumentum.

meneteknél az áldozárok is az epistolát és az evangeliumot magyarul olvashatják. –

B. e. Bacsinszky András püspöknek eme kezdetleges engedményével a hívek későbbben nem voltak megelégedve, hanem hivatkozva magyar nemzetiségükre, és hivatkozva a szlávok és románok szláv illetőleg román istentiszteletére nagyobb kedvezményeket illetőleg egyenjogúságot követeltek. S e nagyobb engedmények kieroőszakolására igen kedvező idő volt 1848/49-iki szabadságharcz ideje, amikor a magyar nemzeti szellem e hazában felébredt és e hazának minden polgárát áthatotta és lelkesítette, egynéhány magyar gör. kath. papot pedig akként ragadott magával, hogy ezek e hazafias szellemnek hatása alatt liturgikus könyveinkből egyes ódákat, tropárokat és sztrichirákat kezdtek fordítani magyar nyelvre s ezekből önálló ima- és énekkönyveket a hívek részére kezdtek szerkeszteni. – Egy ily ima- és ének könyvet szerkesztett b. e. Roskovics Ignác h. böszörményi lelkész is, a mely imakönyv b. e. Popovics Bazil munkácsi püspök (1834–1864) által jóváhagyatott és terjesztett is. – Ezen imakönyv terjesztésének az lett az eredménye, hogy b. e. Popovics püspök uralkodásának utolsó éveiben a magyar hívek templomaiban a kántor és a hívek éneke magyar lett. – Különben Popovics Bazil püspök 1865. évi november 9-iki 4125 sz. rendeletével *expresse* is megengedte, hogy a sz. misében az epistolác, s az evangelium olvasása, az áldozás előtti ima és a kántor éneke is magyar nyelven történhetik, egy úttal elrendelte azt is, hogy Csopey kanonok, Roskovics és Vályi fordításai gyűjtessenek össze és küldessenek föl Rómába; azonban Popovics püspöknek a következő 1864-ik évben bekövetkezett halála, ennek végrehajtását – a hosszú *interregnum* alatt megakadályozta. –

Látván a h.-dorogi hívek, hogy föllépésüket és buzgalmukat siker koronázza, ezen időszak hazafias szellemétől ösztönözötve, 1868 évi április hó 18-án H.-Dorogra alakuló gyűlést hirdettek s arra az összes magyarajkú híveket meg is hívták. – A gyűlésre mintegy 52 község 220 képviselője és 51 pap jelent meg. – A gyűlés Farkas Lajos városi hadnagy elnöklete alatt meg is tartatott oly eredmánnyel, hogy a gyűlésen küldöttségeket kijelöltek és menesztettek is b. e. Pankovics István, munkácsi püspökhöz (1866–1874) b. e. Simor János Magyarország hercegprímásához és a magyar állam magas kormányához, kérve egy önálló magyar püspökség felállítását és a magyar lithurgia engedélyezését. Kérelmüket és buzgalmukat most is némi siker koronázta a mennyiben a nagyméltóságú vallás és közokt. m. kir. ministeriumnak 1873. évi szeptember 26-án, 25.899 sz. intézkedése folytán Pankovics István munkácsi püspöknek előterjesztése és jóváhagyása mellett a magyar g.

kath. hívek szükséglete miatt Hajdu-Dorogon egy püspöki külhelynök részére a vallás lapból évi 3000 frtnyi fizetés utalványoztatott ki a püspöki külhelynöknek pedig kötelességévé tétetett, hogy a lythurgikus könyvek magyar fordításáról gondoskodjék.

Az első püspöki külhelynök Hajdu-Dorogon b. e. Danilovics János kanonok, cz. apát volt, a ki, hogy említett kötelességének eleget tegyen, tényleg hozzá is fogott a lithurgikus könyvek fordításához. Költséget e könyvek fordításához és nyomtatására a nagyméltóságu m. kir. kultuszministeriumtól kapott munka segítséget pedig b. e. Pásztelyi János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspököktől nyert a kik 1875 évben melléje, mint a fordítási bizottság elnökéhez még egy 8 tagu bizottságot jelöltek ki, hogy a fordítás annál jobb és tökéletesebb legyen. E bizottság 1875 évben H. Dorogon össze is jött s ott főbb pontjaiban lefordította a Liturgikont és az Euchologiont. A Horologion később b. e. Danilovics János vikárius és Melles Emil kis-dobrai lelkész fordítása folytán látott napvilágot. – Végre Danilovics János vikárius buzgólkodása folytán a nép részére egy fordított „Énekkönyv“ is bocsátatott közzé, a mely a Triodion, Pentikostarion, Oktoichos és a Minea utrenyei és vecsernyeie énekeiből van összeállítva. – Ezen imakönyvet én, a magyarajkú g. k. nép magán használatára jóváhagytam; hogy ezáltal részint kéziratokban, részint nyomtatásban megjelent és szélteben használt rossz fordításokat kiirtsam; részint, hogy a népnek hitéletét ezáltal fejlesszem és a templomba járást – a mai hideg világban – annál inkább fokozzam. –

Hogy liturgikus könyveink fordításának engedélyezési joga Téged illet meg Szentséges Atya, ezt az említett két püspök is elismerte, ami kitűnik onnét, hogy ők csak azon szándék és feltét alatt engedték meg a fordítást, hogy a h.-dorogi püspöki külhelynök annak idején e fordított könyveket Neked, Szentséges Atya, be fogja mutatni s arra apostoli áldásodat fogja kikérni, minek folytán ők a szoros értelemben vett liturgikus könyveket nem approbálták; azok használatát nem engedélyezték; sőt azok approbálására és terjesztésére nézve magokat illetékeseknek nem is tekintették. – Ezen állításom valódisága még onnét is kitűnik, hogy b. e. Pásztelyi János püspök 1883 évben márczius 5. 3625 sz. rendeletének VII. pontjában papságának meghagyta, hogy ők ó-szláv nyelven végezzék az isteniszolgálatokat a magyarnyelv használatát pedig az isteniszolgálatoknál csak oly mértékben engedte meg, a milyen mértékben az a latin egyházban is használatban van sőt ezen rendelet vétői ellen fegyelmi eljárást is helyezett kilátásba.

A hajdu-doroghi vikariatusságban működő papok azonban b. e. Pásztelyi János püspöknek fent említett tiltó rendeletét nem igen vették

figyelembe, amennyiben a magyar szellem és a hazafiasság terjesztése miatt igen meleg pártolásra találtak a magyar kormánynál, b. e. Pasztelyi János püspök pedig látva e fegyelmetlen és elbizakodott papokat, ellenük fegyelmi eljárást nem mert foganatosítani, félve, nehogy a magyar szellem üldözőjeként tűnjék fel, papjai pedig mint a „magyarság vértanúi” ünnepeltessenek a hirlapokban. S e politikai körülmény, bátran mondom, egyrészt szülő oka annak, hogy H. Dorogh városában már 1868 óta törvénytelenül kisebb-nagyobb mértékben magyar nyelven miséznek. Ezekből tehát Szentséges Atya, láthatod, hogy H.-Dorogon a politika és a hazafiság hozta létre a lythurgiában a jelenlegi fegyelmetlen állapotot.

De ezeken kívül még azt is megjegyzem, Szentséges Atya, hogy a jelenlegi millenaris évben, a mikor a h.-doroghiak újlag az önálló püspökség felállítását szorgalmazták, ismét a hazafiság és az említett körülmény volt azon indító ok a mely az Ujhelyi Andor h.-dorogi lelkésznek bátorságot adott arra nézve, hogy ő a budapesti egyetemi templomban f. é. június 27-én, – a fegyelem ellenére – magyar sz. misét szolgált. Mihelyt ezen magyar miséről a lapokból értesültem, haladéktalanul magam elé citáltam az illetőt; és akkor ő szóval, később pedig rendeletem következtében írásban nyilatkozott a történetek felől. És magáról a misézésről az adott írásbeli válasza következő: „Midün ama sz. mise elvégzésére Budapestre indultunk, magammal vittem mindenféle szertartásunkhoz tartozó felszerelést s így egy ó-szláv nyelvű Liturgikont is. S valamint itthon, úgy Budapesten is a sz. mise lényegét a kánont, mit imádkozva olvasni kell, ó-szláv nyelvű liturgikonból olvastam.”

Szentséges Atya! Elismerem és fájtlalom, hogy a h.-doroghi külhelynöki vikariatusságban a szertartási disciplina már 28 év óta megzavartatott de nem bomlott fel a hitélet, a ragaszkodás sz. Péter székéhez, az ép és erős most is, mint volt valaha. Ép ezért én fiui bizalommal fordulok Hozzád Szentséges Atya, hogy te a magyar nép lelki szükségleteit vedd tekintetbe szertartási fegyelmeiket a te ismert bölcsességed szerint akként rendezd, hogy mind az egyházi fegyelemnek, mind a hazafiasságnak elég legyen téve, és hogy minden nagyobb collisiók annál is inkább kikerültesse; mert legujabb országos törvényeink most, magát a felekezetenlkülséget is oltalmukba veszik. Én részemről a mai viszonyokat szem előtt tartva, e magyar nép részére a ruthén egyház lythurgiája és lythurgikus könyveinek használata mellett a következő engedmények megadását mély alázattal ajánlani bátorkodom:

1. Hogy náluk mindenféle egyházi oktatás és magán ájtatosság magyarul tartassék.
2. Hogy az áldozárok azon magyar-ajku gör. szertartásu parochiakon melyek a püspök által taxative megjelöltetnek, minden istenszolgálatnál, a melyen a nép tömegesen részt vesz sőt magánál a sz. misénél is, az ekteniákat az ekfonézis kivételével magyarul mondhassák, ezenkívül az epistolát és az evangéliumot is magyarul énekelhessék, ezenkívül az áldozás előtti imát is magyarul mondhassák. –
3. Hogy minden istenszolgálatnál a melyen a nép tömegesen részt vesz az Egyházi Typik olyképen tartassék be, hogy a kántor szláv éneke mellett a nép-ének magyar legyen.
4. Végre ezen egyházi ének rendezésével a két ruthén megye egyik püspökét megbizni méltóztassék oly föltétel alatt, hogy a kántor és a nép részére összeállított „Énekkönyvet” jóváhagyás végett a „de Propaganda Fide” czimű Congregationnak mutassa be.

Alázatteljes kérelmemet szabad legyen a következő okokkal támogatnom:

- a. A h.-doroghi vikáriatusságban a tiszta szláv nyelvű lythurgiát visszaállítani teljes lehetetlen, amennyiben a nép már hozzászokott saját magyar egyházi énekéhez, azt 100 év óta gyakorolta s az által vallja a maga hitét is; most e néptől ezen egyházi éneket elvonni annyit jelentene, mint őt mostani ájtatos hitéletében háborgatni, abból kifogatni és esetleg a haeresisnek kiszolgáltatni.
- b. A magyar nép látva, hogy szláv testvérei szlávul, román testvérei románul végeztetik a sz. misét is, ő pedig, ha még az énektől is meg lesz fosztva, jogában sértett lesz is feloldozottnak fogja magát hinni a tilalomtól és az engedelmességtől az egyházi hierarchia iránt és könnyen átcsaphat a szakadárokhöz, a kiknél már helyenként magyarul is miséznek. Ettől pedig azért lehet félni, minthogy egyes dühös agitátorok röpiratokat bocsájtanak a hivek közé és az Apostoli Szentszéket előtte ellenségeként tüntetik fel.
- c. A nép assistentiáját az isteni szolgálatoknál a latin egyház is respectálja, amennyiben megengedi a népnek saját nyelvű énekét; - azt hiszem, hogy annyira a magyar nép is érdemes a görög ritisban. A különbség azonban a két egyház között abban van, hogy a görög egyházban a nép még most is a chorusban van s így a nép magyar énekének a choralis könyvekből összeállítottnak kell lenni.

- d. Az áldozárok részére az ekteniák elmondását ekfonezis nélkül magyar nyelven, az epistola és az evangelium éneklését szintén magyar nyelven azért kérem, minthogy a szent misének eme részei szertartásunkban a diákonus énekei s ezenkívül lithurgiánkba a nép assistentiája miatt vannak beékelve.
- e. Végre a nép magyar énekét az isteni szolgálatoknál és a sz. misénél is azért megengedhetőnek és szabályzandónak ajánlom, mert ez által a megbolygatott egyházi fegyelem törvényesen helyre fog állani és a hazafiságnak is elég lesz téve ellenkező esetben a magyar énekek kitiltása a templomból a püspököt a magyar közvélemény előtt oly színben tüntetné fel, mintha ő a magyar nyelvnek ellensége és a pánszláv eszméknek terjesztője s előharczosa volna.

Egyébiránt fiui kegyelemem és hódolatom jeléül Szentséged apostoli trónjának zsámolya elé borulva, mély alázattal vagyok

Ungvárott, 1896. november hó 14.

Szentségednek Krisztusban legengedelmesebb fia:

Firczák Gyula s. k.

munkácsi püspök.

2. Vaszary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek felterjesztése Mariano Rampolla szentszéki államtitkárhoz

Budapest, 1897. január 7.

ÖStA HHStA MdÄ PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 236r–240r.
(MNL OL X 869, W 868 tekercs, 230–234. felvétel).

Eminentissime ac Reverendissime Domine!
Domine mihi Observantissime!

Quaestio de introducenda hungarico lingua in sacram graeco-catholicam liturgiam, a quo – nescitur quo modo –, S. Prop. Fidei Congregationis ad graeco-catholicos Hungariae Episcopos in hoc negotio data decisio facto est publici juris, crescente in diem acore implet et agitat animos, tam fidelium hungarici labii graeco-catholicorum, qui nationali zelo inhaerent voto suout scilicet hungarico pro hungaris servetur sermone liturgia sacra; tam virorum politicorum, qui actioni illius modi e publico favent respectu. Et is, qui ita gliscit in fidelium alioquin Sacrae Sedi inhaerentium pectore, ignis quotidie novo sufflatu concitatur ab aliis a Sacrae Religionis nostrae odio; ab aliis ex invidia in hungaricam gentem; ab aliis ex indifferentismo; quo omnem spectant confessionem; ab aliis ex favore erga schisma; ab aliis ex haeresis obtutu.

Et ista quidem rei in privatis conventibus agitatio, in publicis diariis pertractatio fidelium Clerique magis ac magis exacerbatur pectora; vehementes partit assultus quibus Sacra Sedes propter interdictam in cultu divino hungaricam linguam impetitur; el demum omnem pedelentim subvertit dsisciplinam reverentiam ac subordinationem ita, ut ex confusione rerum et mentium ipsi Sacrae Unioni immineat ni occuratur opportune, discrimen et periculum. Publice evenim dicitur, et quod dicitur simul sua detur et commendatur fidelibus unitis: transitus ad schisma; defectus ad haeresim; et novissime quoniam id patriae leges permittunt, congressus ad novam Ecclesiam „sine respectu ad Papam;“ seu constitutio – ut dicunt – hungaricae sectae.

Hac voluntatum et studiorum perturbatione spectato; visis periculis Ecclesiae Sanctae commodo multorumque fidelium salutis impendentibus; malo etiam patriam manente considerato: Te Eminentissime Domine; qui ad Ecclesiae gubernacula prope sedes, edocendi et apud Apostolicam Sedem per Te opportunum remedium quaerendi strictissimo mihi officio duxi Certissimum quippe est; fide teneo; confessione ubique palam facio; in rebus liturgicis ordinare immutore; introducere, addere

vel adimere ad solam apostolicam spectare Sedem, quae tam in negando petito, quam in concedendo postulato, ab omni omnino alia potestate independenter procedit, nec in sua sapientia aliud quam Ecclesiae bonum et credentium respicit salutem.

Neque caeteroquin in isthoc casu illud quaeritur, quid sit juris; verum id, quid consilii. Aliquid Sacra Apostolica Sedes ad amimos sedandos et praepedienda spiritualia mala facere debet. Si faveris Eminentissime Domine, quae mihi viderentur illico facienda, a perio.

Sacra Sedes in praesenti neque pro hungaricae linguae in cultu divino usu decidat, neque contra. Non decidat pro, ne concessus appareat cum hierarchiae potestatis detrimento extortus; nec decidat contra, ne exocerbatis fidelibus viam ad Schisma vel haeresim paret. Sed enim det mihi, Regni Primati, Apostolica Sedes in mandatis ut in re agitata cum Episcopis graeco-catholicis, quorum jurisdictioni hungari gr. ritus subsunt, consilia conferam, pertractationem meritoriam instituam.

Quamprimum innotuerit Sacram Sedem negotio tractando, decisioni praeparandae operam admovisse: spei et expectationis lenimine animi temperabuntur, et lapsu temporis, - cum scilicet causae praecognitio atque necessariorum datorum procuratio ad annos etiam differri possint – penitus sedabuntur.

Et tunc demum, si omnia, ad decisionem finalem praerequisita Sacrae Sedi substraverimus, sedatis interim etiam animis, ferat Apostolica Sedes sententiam gratia et sapientia dictandam.

Hac modalitate – ut puto – et rei consularetur, et gubernio, quod in parlamento vehementer premitur quodve me iterum iterumve, ut apud Apostolicam Sedem me interponam, acriter urget, effugiendi et respirandi daretur remedium.

Quidquid caeterum Sacra Sedes Facto opus indicaverit...in omni homagio et reverentia recipio, id solum oro et exoro, ut suam dirigentem et melis oboenientem voluntatem mecum mature communicet.

Superest, ut me amplissimis Eminentiae Vestrae gratis devoveam qui profundissima cum veneratione ac humillimo manuum osculo persevero.

Budapestini, die 9. Januarii 1897.

Eminentiae Vestrae

obsequentissimus servus

Claudius Cardinalis Vaszary manu propria

Princeps, Primas Hungariae et Archi-Episcopus Strigoniensis

Főmagasságu és Főtisztelendő Ur!
Mélyen tisztelt Uram!

A magyar lythurgia kérdése, miután a S. Propaganda Congregaciónnak e tárgyban a magyarországi gör. kath. püspökökhöz intézett döntvénye, ki által, s mi módon, nem tudni – közhírré vált, mindegyre nagyobbodó mérvben foglalkoztatja és izgatja úgy a magyar ajku gör. katolikusokat, kik hazafias lelkesedéssel csüggnék azon kívánságukon, hogy a magyarság számára magyar nyelven tartassék a sz. lythurgia, mint pedig az államférfiakat, kik a közérdek szempontjából kedveznek e mozgalomnak. –

A hivek lelkületében lappangó tűz, kik egyébként a Szent Székhez ragaszkodnak, újabb tápot nyer azok részéről, kik szent vallásunk iránt gyűlölettel viseltetnek; vagy olyanok, részéről, kik a magyar faj iránt irigységgel viseltetnek; mások részéről közönbösségből melylyel(!) minden vallást tárgyalnak; mások részéről a szakadárság iránti hajlandóságból, ismét mások részéről az eretnekség iránti tekintetből. –

A kérdésnek magán összejövetelekben, s a hirlapokban való tárgyalása a hiveket és a papságot mindinkább elkeseríti; heves támadásokra szolgáltat alkalmat a Szent Szék ellen a magyar nyelvnek az istentiszteletből való kitiltása miatt; végül pedig minden tiszteletet és fegyelmet felforgat, úgy, hogy az általános eszmezavarból magára a Sz. Unióra baj és veszedelem háramolhat, ha csak ideje korán alkalmas módon annak eleje nem vétetik. – Nyíltan mondogatják, s egyben tanácsolják, s ajánlják az egyesült hiveknek, hogy térjenek a szakadárságra; legyenek eretnekekké; alakítsanak, amennyiben az újabb hazai törvények azt megengedik, „tekintet nélkül a pápára“ új egyházat, vagy mint mondják magyar felekezetet. –

Látva a törekvések és szándékok eme zürzavarát; tekintve az anyaszent-egyházat s annyi hívő lélek üdvét fenyegető veszélyeket; tekintetbe véve a hazára is háramló bajokat, kötelességemnek ismertem Főmagasságodat, ki az egyház legfőbb kormányzatában részt vesz, tájékoztatni, s Főmagasságod útján az Apostoli Széknél orvoslást keresni. – Kétségtelen ugyanis, erős hitem, s mindenkor hirdetem, hogy szertartási ügyekben bármit is rendelni, változtatni, ujitani, hozzáadni, vagy elvenni egyedül az Apostoli Székhez tartozik, amely a kérelmek teljesítésében avagy megtagadásában minden más hatalomtól teljesen függetlenül jár el, s bölcs elhatározásában nem indul ki más szempontból, mint a mit az egyház java és a hivek üdve előír. –

Nem is arról van egyébként a jelen esetben szó, hogy mit ír elő a törvény? Hanem arról, mit tanácsos tenni? Az Apostoli Széknek kell valamit tennie, a kedélyek megnyugtatósára s a lelki veszedelem elhárítására. Főmagasságod szives engedelmével előadom, mit tartok legközelebb teendőnek.

Az Apostoli Szék ne döntsön ez idő szerint se a magyar lythurgia javára, sem pedig ellenére. Ne döntsön a javára, nehogy az engedmény a hierarchikus hatalom rovására kicsikartnak tűnjék fel; de ellene se döntsön, nehogy az elkeseredett híveknek a szakadárságba vagy eretnokségbe utat nyisson. – Ellenben hagyja meg nekem, az Apostoli Szék, mint az ország primásának, hogy a szóbanforgó ügyben azon gör. kath. püspökökkel, kikhez a magyar ajkú gör. katolikusok tartoznak, tanácskozzam érdemlegesen tárgyaljak. Mihelyt közhírré válik, hogy az Apostoli Szék hozzáfogott a kérdés tárgyalásához s határozathozatalhoz való előkészítéséhez, a reménység és a várakozás a kedélyeket megnyugtató, idő folytával pedig – amennyiben az ügy tanulmányozása, a szükséges adatok beszerzése évekre is kinyújtható – teljesen lecsendesíti. –

Ha pedig minden, mi a végleges döntéshez kívántatik, a Szt. Szék előtt lesz, időközben a kedélyek is lecsillapulván döntsön az Apostoli Szék bölcs belátása és képességéhez képest. –

Ily módon reményelem, hogy az ügynek is használva lesz, másoldalról a kormánynak mely a parlament részéről erős nyomás alatt áll, engem pedig, hogy az apostoli Szent Széknél közbenjárjak, folyton sürget alkalom nyílik a szabadulásra és megkönnyebbedésre. –

Egyébként bármint határozzon az Apostoli Szék mély tisztelettel és hódolattal fogom fogadni, csupán azt óhajtom és kérem, hogy elhatározott s a bajok megelőzésére irányuló szándékát velem idejekorán közölni sziveskedjék. – Engedje meg Főmagasságod, hogy magamat kegyeibe ajánljam a ki legmélyebb tisztelettel és alázatos kézcsókkal vagyok,

Budapest, 1897. évi január hó 7-én

Főmagasságodnak alázatos szolgája

Vaszary Kolos s.k.

bibornok, Magyarország Herczeg-primása, esztergomi érsek. –

Az eredetivel egyezik. –

Esztergom 1898. január hó 5.

Br. Gudenus Arthur főszentszéki jegyző. –

**3. Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter átírata
Agenor Goluchowski külügyminiszterhez**

Budapest, 1898. január 9.

ÖStA HHStA MdÄ PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 205r–208r.
(MNL OL X 869, W 868 tekercs, 230–234. felvétel).

5259/97. eln. szám

Nagyméltóságu gróf Goluchowski Agenor
valóságos belső titkos tanácsos,
a császári és kir. Ház, és csász. kir. közös külügy Minister Urnak.

Nagyméltóságu Gróf, Minister Ur!

Van szerencsém a magyar ministertanácsnak f. évi szeptember hó 8-iki üléséből és a magyar ministertanács nevében a magyar kormánynak a görög katolikusoknál a magyar nyelvnek az isteni tiszteletnél részben való használata tárgyában elfoglalt álláspontját tartalmazó iratot és az ehhez csatolt emlékiratot, német és francia fordításban, válaszul az apostoli Szent Széknek a hasonló ügyben adott s tisztelettel visszakérőleg eredetben idecsatolt bizalmas jegyzékére oly tiszteletteljes kérelemmel megküldeni, hogy a jegyzék és memorandum német fordítását Ó Császári és Apostoli Királyi Felségének bemutatni, a francia fordítást pedig az apostoli Szent Szék bécsi nuntiusához juttatni méltóztassék.

Tiszteletteljes kérelmem kapcsán szükségesnek tartom, hogy a magyar ajku gör. katolikusok lithurgiájának szóban forgó ügyét, valamint a magyar kormánynak arra vonatkozó álláspontját közelebbről megvilágítsam.

A lithurgia kérdését ujabban az Apostoli Szék hozta napirendre olyképp, hogy hirt vevén arról, miszerint a magyar ajku görög katolikusok egy küldöttsége az ezredéves kiállítás alatt Budapesten magyar misét mondatott, a római Congregatio S. Officii 1896 évi szeptember hó 26-án, 5893. sz. a. kelt döntvényével eltiltotta a magyar misézést s a magyar nyelvű szerkönyveket használaton kívül helyezendőknék rendelte.

A most érintett döntvény nagy izgalmat okozott Magyarországon. Minek magyarázatául meg kell jegyezmem, hogy a nagy számú ruthén és román ajku gör. katolikus mellett a munkácsi, eperjesi és nagyváradi gör. kath. püspökségekben mintegy 200,000 magyar ajku gör. katolikus él. Történelmi adataink fogyatékosága miatt nincs kellőképp kiderítve, hogy a magyarság ezen része miként jutott a gör. katolikus valláshoz?

Valószínű azonban, hogy egy részük eredetileg magyar ajkú protestáns volt amely rész, a XVIII. század katolizáló törekvéseinek hatása alatt, vette fel a körötte lakó gör. kath. jobbágy nép vallását és szertartását; másik részük időközben elmagyarosodott ruthének, oláhok és szerbekből állott elő.

A magyarságnak ezen töredéke, minden felsőbb hatósági támogatás nélkül, csupán vallási szükségleteinek kielégítésére irányuló, természetes életösztönét követve, az általa nem értett, vagy elfelejtett ó-szláv és román nyelvek helyett a magyart kezdte az istentiszteletben használni. Első magyar liturgikus könyveik a múlt század végén nyomtattak. Ma már számos gör. kath. községben az egész lithurgia magyar nyelven tartatik, ismét más helyeken a lithurgiának csupán azon része, melyet a nép végez, illetve énekel a misében s egyéb szertartásoknál, míg a ténykedő paphoz tartozó részek szláv nyelven mondatnak.

Ezen állapot régebb idő óta ismeretes a hazai főpapság előtt, annyival inkább, mivel már 1868-ban, tehát 30 év előtt, mozgalom indult meg a magyar ajkú gör. katolikusok körében oly célból, hogy számukra Hajdu-Dorogon külön püspökség állittassék fel, magyar lythurgikus nyelvel. Daczára azonban annak, hogy a hazai főpapság jól ismerte a magyar ajkú görög katolikusoknak az egyházi törvényeken kívüli, mert nem approbált, állapotát, mi sem történt abban az irányban, hogy ez az állapot korlátok közé szoríttassék, avagy szabályoztassék. A püspökség kérdése pedig egyszerűen elodáztatott azzal, hogy a magyarországi vallás alap terhére Hajdu-Dorogon püspöki külhelynökség szerveztetett, ami a kedélyeket egy időre megnyugtatta.

Bölcsen be fogja látni Nagyméltóságod, hogy ily tényleges viszonyok közt minő meglepetést okozott Magyarországon a fenthivatolt római döntvény? A meglepetésen kívül azonban lényegesen bonyolította is a kérdést, mert a várt mérséklő hatás helyett még inkább felébresztette a vágyat az önálló magyar gör. kath. püspökség és a magyar lithurgia iránt, ugy, hogy az ország legtöbb törvény hatósága kérvényezőleg fordult a képviselőházhoz a magyar gör. katolikusok kívánságainak teljesítése érdekében, sőt ugyanezen tárgyban interpellatio os fekszik előttem, melyre a képviselőházban felelnem kell.

A kormány tehát már az előadottak után sem térhet ki a kérdés elől. De ezen felül a vallási béke megóvása szempontjából is szükségesnek tartotta, hogy az ügyet az Apostoli Szentszék előtt is megvilágítsa. Mondott célból a magyar kormány 1897 év február havában memorandumot terjesztett a bécsi apostoli nuntiushoz, mire az Apostoli szék az ide

csatolt jegyzékében tagadólag válaszolt.³ E válaszra kíván a magyar kormány újabb felvilágosításokat adni, minek kapcsán tiszteletteljesen kérem Nagyméltóságod hathatós közreműködését és támogatását úgy Felsőges Urunknál, valamint az Apostoli Szentszéknél.

Hogy pedig a magyar kormány intentioi világosan álljanak Nagyméltóságod előtt, a következőket van szerencsém tiszteletteljesen megjegyezni:

A magyar kormány actiója nem irányul arra, hogy a magyar nyelv számára eddig nem birt, új területeket hódítson; hanem pusztán arra, hogy ott, hol a magyar nyelv, a viszonyok kényszerítő hatása alatt több mint egy évszázad folyamán, gyökeret vert s tényleg a lithurgiában már használatba vétetett, ugyanott békében meghagyassék.

Az egyházi hatóság jól felfogott érdeke és feladata a magyar nyelv tényleges lithurgiai használatával szemben alig lehet más, mint az, hogy a gyakorlatot szabályozza és helyes korlátok közé szorítsa, de nem lehet az egyházi felsőbbbségnek hivatása az, hogy a vallási érzelmek feldulásával az évszázados gyakorlatot gyökerestől kitépje. Az utóbbi vállalkozás, vagyis annak erőszakolása, hogy tisztán magyar ajku hivek, anyanyelvük odahagyásával, a templomi szolgálatban egy nem értett, ismeretlen nyelvet vegyenek fel – legyen az akár az ó-szláv, akár a román – megkísérthető ugyan, de eredményre egyáltalában nem vezethet, ellenben előidézheti a legsajnálatosabb visszahatást, maga után vonhat beláthatatlan zavarokat.

Ezen zavarok elkerülése végett szükségesnek tartja a magyar kormány a liturgia kérdésének szabályozását. Egyben azonban távol akarja tartani actiójától annak még a látszatát is, hogy a magyar lithurgia révén nemzetiségi aspiratiók vitessenek az egyházba. Ugyanazért a kormány nem osztja azon radicális elemek nézetét, amelyek a lithurgiát válogatás nélkül lefoglalni kívánják a népnyelv számára. A határvonal, melyen belül kíván maradni a kormány, odáig tart, ameddig a hívő közönség részvéte kiterjed a lithurgiában. Minthogy pedig e határvonalon belül elegendő tér marad a lithurgiát végző pap számára; sőt a lithurgiának lényeges és dogmatikus szempontból legkényesebb részei éppen a pap által végeztetnek, a közönség közreműködése nélkül – a Szentszék elvi álláspontja elegendőképp megóvottnak látszik, ha az approbált ó-szláv nyelv a valóban lényeges részekre terjesztetik ki, ellenben a lithurgiának többi része a magyar, avagy akár más népnyelv számára is felszabadíttatik. Analogia található a tekintetben a latin szertartásban, hol a latin nyelv

---

3 Lásd: 3a. számú dokumentum

akadályul nem szolgál, s elegendő tért nyújt a népnyelv érvényesülésének. A kormány ezen álláspontja mellett eszik azon kifogás, hogy a magyar lithurgia a nemzetiségi elvet viszi az egyházba, miután éppen a kormány által javasolt intézkedés elveszi a gör. kath. lithurgiának mostani exclusiv orosz illetve román, mindkét esetben nemzetiségi jellegét, amely mindaddig rátapad, ameddig az említett két nyelv javára lithurgia oly kiváltságot állapít meg, mit a magyar nyelvtől megtagad.

A kormány által szem előtt tartott módozat mellett a vitás kérdés megoldása administratív intézkedés természetét ölti magára, s nem von maga után egyebet, mint a lényeges lithurgikus formák, szövegek stb. olyatén különválasztását, hogy azok mellett a népnyelv számára is adatik hely. Igaz, hogy ezen berendezés mellett a magyar ajku görög katolikusok még mindég hátrányban lesznek ruthén és román hitsorstársaikkal szemben, akik az egész lithurgiát általuk értett nyelven hallják és gyakorolják; mindazonáltal a megoldás e módja a szükséges megnyugtatót megadja annyiból, hogy a magyar ajku gör. kath. közönséget eddigi gyakorlatában zavartalanul hagyja.

Annak igazolására, hogy a mostani status quo megzavarása erőszakos rázkódtatások veszélyét hordja magában, van szerencsém tiszteletteljesen csatolni a bibornok-hercegprimásnak ez érdemben a bibornok-államtitkárhoz intézett iratának másolatát.⁴ Ezen iratában rámutat a hercegprimás a görög katolikusok merev elutasításának veszélyeire, azt javasolja, hogy a kérdés végleges eldöntése legalább is elodázandó.

A hercegprimás javaslatát, azon időpontra vonatkoztatva, amelyben tétetett, magam részéről is helyeslem. Hosszabb időn át azonban fenn nem tartható, mivel a közvélemény, jelesül azonban az érdekeltek egyre türelmetlenebbül néznek a fejlemények elé. Az által, hogy legujabb időben higgadtabb és műveltebb elemek állottak a gör. kath. mozgalom élére, kikre a kormány is képes még többé kevésbé mérséklőleg hatni sikerült a mozgalmat korlátok közt tartani; kérdéses azonban, hogy a türelem fonalai nem szakadnak-e meg az ügy hosszas halogatás folytán, egy újabb merev elutasítás veszélyeiről nem is szólva.

Ismerve a nép szenvedélyeit s az országos közvélemény irányzatát a kormány, ha aránylag véve nem nagy, mindazon által valóságos reális eredmény elérésével véli legsikeresebben a kérdést napirendről levehetőnek.

E tekintetben az Apostoli Szentszékhez adott jegyzékben tartózkodott ugyan a kormány konkrét javaslattól, de e helyen kötelességszerűen fehivni

---

4 Lásd: 2. számú dokumentum.

kivánom Nagyméltóságod nagybecsü figyelmét azon előterjesztésre, melyet e kérdésben a magyar hiveinek számánál fogva leginkább érdekelt munkácsi gör. kath. püspök, Firczák Gyula, Rómába intézett s a melyet másolatban tiszteletteljesen csatolok.⁵

A munkácsi püspök javaslata, legközelebb áll a lormány felfogásához, s röviden abban foglalható össze, hogy a nép által magyar nyelven végeztetni szokott lithurgikus részek, melyeket a püspök taxative felsorol, állittassanak össze egy énekes könyvben. Ezen énekes könyv egyházhatóságilag jóváhagyatván, szolgálna ezentúl törvényes zsinórmértékül a magyar nyelv használata tekintetében.

Felemlitendőnek tartom még végül, hogy a magyar kormány egy külön gör. kath. püspökség felállítását pártolandónak nem tartja, mivel az, a pénzügyi nehézségektől el is tekintve, újabb választófal volna a magyar és a ruthén ajku gör. katolikusok közt, egyesítés helyett újabb ellentéteket teremtené.

A tiszteletteljesen előadottak után, figyelemmel az ügy fontosságára, nem mulszthatom el, hogy fel ne kérjem Nagyméltóságodat, miszerint a szóban forgó ügynek sikerét abban a conservativ keretben, melynek a kormány jegyzéke kifejezést ad az apostoli Szentszék bécsi nuntiusánál a maga részéről is hathatósan előmozdítani, valamint a jegyzék átadása után ennek megtörténtéről engem értesíteni méltóztassék. – A kérdés alkalmas arra, hogy igen nagy hullámokat verjen Magyarorszáiban ha esetleg a százados gyakorlat óta fennálló „status quo“ erőszakos megváltoztatását kívánná a szentszék. – Abban a keretben czélszerűen lehetne megoldani a kérdést, mely a kormány jegyzékében jut kifejezésre és mely távol áll attól, hogy a magyar lithurgikus nyelv javára radikális újításokat követelne. – Nagyméltóságod államférfiúi bölcsessége bizonyára megfogja találni a módot, hogy visszatartsa a szent-széket oly megoldástól, mely itt beláthatatlan complicatiókat idézne elő. –

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1898. január hó 9-én.

Wlassics

---

5 Lásd: 1. számú dokumentum.

3a. A Szentszék diplomáciai jegyzéke a magyar kormány memorandumára

ÖStA HHStA MdÄ PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 230r–233r.
(MNL OL X 869, W 868 tekercs, 226–229. felvétel).

La S. Sede ha preso in serio esame il Memorandum presentato in via confidenziale dal Governo ungherese sulla sostituzione della lingua volgare alla liturgica presso una parte dei Greco-Ruteni di quel regno.

Mentre il Governo ungherese riconosce che tale questione é essenzialmente religiosa e di esclusiva competenza della Chiesa, propone alcune considerazioni, le quali per il bene della Chiesa e dello Stato sembrerebbero consigliare qualche concessione.

Innanzi tutto conviene notare che si deve trattare solo della liturgia propriamente presa cioè della celebrazione della Santa Messa, del divino officio e della amministrazione di Sacramenti e Sacramentali. Non si tratta punto della predicazione della parola di Dio, la quale deve essere fatta nella lingua intesa dal popolo, ed é necessario farla anche in più lingue, se una sola non sia da tutti sufficientemente compresa.

Nemmeno si tratta delle preghiere pubbliche ma estraliturgiche, molto meno si tratta delle preghiere private.

Parlando poi dei libri liturgici, non si esclude la loro traduzione nelle lingue volgari, purché sia fatta con le dovute revisioni, ed approvazioni e servano soltanto per l'uso privato ad intelligenza della liturgia e non già della liturgia stessa.

Nella liturgia propriamente detta la Chiesa non ammette la sostituzione delle lingue volgari alle liturgiche in vigore, per ragioni gravissime e di ordine generale. Le principali sono che le lingue viventi per le variazioni di significato che coll'andare del tempo facilmente in esse si introducono, mettono in pericolo l'integrità del dogma. Appunto poi perché popolari, sono anche meno venerabili. Poi anziché significare manifestamente la cattolicità della Chiesa e la sua unità adombrata meno imperfettamente in poche principali lingue, fomentano lo spirito particolare, dividono e non uniscono. Queste ragioni sono prevalenti a qualunque altra considerazione. Ed è appunto per la importanza che ha la lingua liturgica in ordine al dogma ed alla unità della Chiesa, che il suo cambiamento è una delle cause maggiori riservate alla S. Sede. Quindi non é in facoltà di singoli Vescovi e nemmeno di Sinodi provinciali o nazionali autorizzare variazioni in proposito. I loro atti sono irriti e privi di valore. Perciò la Suprema Congregazione del S. Offizio, alla quale

spetta vigilare in modo particolare sopra quanto si riferisce alla integrità del dogma ed all'unità della comunione cattolica, con suo decreto del 2 settembre del passato anno 1896, confermato il 4 dello stesso mese dal S. Padre, ha riprovato la sostituzione della lingua ungherese alla liturgica dei Greco-Ruteni e la versione, in quella lingua volgare fatta a scopo liturgico e senza autorizzazione di libri relativi. Questo decreto è stato comunicato ai Vescovi greco-ruteni di Ungheria dalla S. C. di Propaganda per gli affari di rito orientale, essendo essa l'organo speciale ed ordinario della S. Sede per il governo della Chiesa di quel rito.

Anche il governo ungherese se ben lo considera, ha interesse che non venga autorizzata la sostituzione della lingua volgare alla liturgica per i Greco-Ruteni. Imperoché se tale concessione si facesse ad essi, non si potrebbe poi negare a tutte le altre nazionalità. Ciò darebbe luogo a non poche difficoltà politiche non solo al di quà della Leitha, ma anche nei paesi della Corona di S. Stefano. Perciò invece d'una maggiore coesione dei diversi popoli dell'Ungheria, se ne otterrebbe una più profonda e stabile divisione. Fu per evitare tali difficoltà che quando in occasione del Centenario di S. S. Cirillo e Metodio Apostoli degli Slavi la S. Sede concesse la liturgia Slava agli Slavi del Montenegro e della Dalmazia, non volle estendere simile concessione agli Slovacchi di Ungheria, sebbene si trattasse della lingua vetero-Slava e non dello Slavo vivente. Ed allora il Governo ungherese era ben contrario a che si facesse tale concessione. Quanto poi all'esempio arrecato dei Rumeni, il loro caso è al tutto singolare. Sebbene gli eruditi non convengono nel fissare l'epoca nella quale si introdusse presso di essi la lingua rumena nella liturgia, pure è indubitato che fu assai prima della loro unione alla Chiesa Cattolica. Si dà per certo che si era cominciato fin dal secolo XV.

Nel 1560 furono stampati libri liturgici in quella lingua, ed il Sinodo della Chiesa rumena di Transilvania nel 1675 proibì l'uso della lingua slava e comandò quella della rumena. Percui quando nel 1700 i Rumeni vennero all'unione, già erano nel pieno possesso della loro lingua nella liturgia, e sarebbe stato un ostacolo gravissimo alla loro unione, il prescrivere che l'abbandonassero.

Perciò come agli Slavi fu concesso l'uso della loro lingua quando per opera di S. S. Cirillo e Metodio dall'infedeltà si convertirono al cristianesimo, così si poté lasciare che i Rumeni continuassero colla loro lingua quando si convertirono dallo scisma al cattolicesimo. Riguardo poi ai Greco-ruteni che emigrano nell'America, la S. Sede vede con piacere che il governo ungherese si preoccupa della loro condizione religiosa, la S. Sede se ne è già interessata e non mancherà di farlo maggiormente.

4. Nikolaus Revertera szentszéki követ jelentése Agenor Goluchowski külügyminiszternek

Róma, 1898. április 12.

ÖStA HHStA MdÄ PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 166r–191r.
(MNL OL X 869, W 868 tekercs, 313–338. felvétel).

Rom. 12 April 1898

N 1050

Seiner Excellenz Herren Grafen Goluchowski etc. etc. etc.

Hochgeborener Graf!

Mit hoher Weisung No 100 J. vom 25 Februar d. J. haben mich Euerer Excellenz beauftragt, über die Aufnahme zu berichten, welche zwei dem Apostolischen Nuntius in Wien zugestellte Memoranden des königlich ungarischen Ministers von Wlassics die Liturgie der Uniaten magyarischer Nationalität betreffend im Vatican gefunden haben. Zugleich erhielt ich den Befehl die Kurie dahin zu beeinflussen, dass der darauf bezügliche Bericht Mgr. Taliani's in einem dem Verlangen der Ungarischen Regierung günstigen Sinne ausfalle. Um zu diesem Resultate zu gelangen, musste ich damit anfangen, in den verschiedenen Congregationen, wo die Angelegenheit bisher verhandelt wurde, die nöthigen Informationen zu sammeln und heute, nachdem diese Zeitraubende Arbeit endlich zu einem Abschlusse gekommen ist, ergibt sich mir erst die Möglichkeit Euerer Excellenz den Sachverhalt in einer mitfolgenden erschöpfenden Darstellung zu unterbreiten.

Ich muss bemerken, dass in den Erörterungen des königlichen ung. Cultusministers ein Circularschreiben der Propaganda vom 13. April 1897 nicht berücksichtigt wurde, welches an die ruthenischen Bischöfe Ungarns gerichtet, von hervorragender Wichtigkeit ist. Es ist mir gelungen, eine Abschrift davon zu erhalten, welche ich mich beehre, hiemit vorzulegen, obwohl ich voraussetzen muss, dass der Minister, welchem die Eingabe des Bischofs von Munkács an den Heiligen Vater vom 14. November 1896 und die Vorstellung des Cardinal-Primas Vaszáry vom 9. Jänner 1897 bekannt ist, auch von der ihnen sowie den Bischöfen von Eperies und Kreuz mitgetheilten Entscheidung der Propaganda Kenntniss erhalten hat.

Jeder Schritt den ich unternommen hätte um das Verlangen der königlich ungarischen Regierung zu unterstützen, wäre im Vorhinein verfehlt gewesen, wenn ich nicht das erwähnte Circularschreiben in der Propaganda ausfindig gemacht und somit erfahren hätte, dass es sich eigentlich darum handelt, einen bereits von der Curie gefassten und vom Heiligen Vater approbirten Beschluss rückgängig zu machen. (Vor dieser Schwierigkeit, deren Grösse Euere Excellenz nicht unterschätzen werden, weiche ich zwar nicht zurück, kann aber doch nicht die Bemerkung unterdrücken, dass ein Erfolg viel leichter zu erreichen gewesen wäre, wenn ich rechtzeitig und vollständig unterrichtet, dafür in die Schranken getreten wäre.) Was ich, vor einer bereits getroffenen Entscheidung stehend nach thun kann, ist zu begehren, dass eine Überprüfung des Circular-Erlasses vom 19. April 1897 in dem Sinne eingeleitet werde, um festzustellen, ob die grundsätzlichen Bestimmungen desselben mit den von der königlich ungarischen Regierung vorgeschlagenen Neuerungen vereinbar sind.

Auf Grund des vom Heiligen Vater bestätigten Decretum's erklärt die Propaganda die Einführung einer neuen Sprache in die katholische Liturgie für ausgeschlossen. Sie gibt aber auch die Gründe an, warum es eine slavische und rumänische Liturgie gibt und eine ungarische nicht geben kann. Näherer darüber finden Euere Excellenz in dem diesem Berichte, wie erwähnt, beiliegendem Exposé. Es wäre vergeblich, sich mit der Curie in einen Streit um die Liturgie einzulassen, denn „Roma locuta est“ heisst soviel, wie „causa iudicata“; und es besteht keine Instanz an welche von der Entscheidung des Heiligen Vaters nach appellirt werden könnte.

Was ich geltend machen will, um noch etwas zu erreichen, das ist eine subtile Unterscheidung zwischen der eigentlichen Liturgie und denjenigen secundären Verrichtungen, welche ohne ihre Wesenheit zu berühren, mit ihr in einem gewissen Zusammenhange stehen.

Euere Excellenz weisen in dem hohen Rescripte vom 25. Februar darauf hin, dass es sich in den Postulaten der kgl. ungarischen Regierung „nur um ein Zugestehen dessen handelt, was den Lateinern, wenn auch in anderen Formen in ganz Oesterreich-Ungarn gestattet ist“. Soviel, daran kann gezweifelt werden, wird der Heilige Stuhl auch den ungarischen Uniaten zugestehen; allein es fragt sich, ob die Anforderungen derselben, wie sie seither formulirt und ohne vorheriger Gutheissung in die Praxis eingeführt wurden, nicht viel weiter gehen.

Der Bischof von Munkács hat ja doch in seiner Eingabe vom 14. November 1896 eine Reihe von Desiderien ausgesprochen, die in

sprachlicher Beziehung sehr einschneidende Veränderungen der Liturgie zur Folge haben würden und deshalb eine entschiedene Zurückweisung erfahren haben.

Fasst man, was das Wichtigste ist, die Messe ins Auge, so wäre es keineswegs eine Gleichstellung mit den Lateinern, wenn den Uniaten gestattet würde, alle nicht vom celebrirenden Priester gesprochenen oder gesungenen Theile des Messcanons in einer nicht liturgischen Sprache dem Volke verständlich zu machen. Nach orientalischem Ritus haben die Diaconen und Kantoren neben dem Priester einen Antheil an der Liturgie, welcher mit den die lateinische Messe begleitenden Kirchengesängen nicht auf eine Stufe gestellt werden kann. Was zur eigentlichen Liturgie gehört und was nicht: dazu ist eine genaue Kenntniss der rituellen Verschiedenheiten erforderlich, die ich natürlich nicht besitze, auf welche hinzuweisen ich jedoch nicht verfehle, indem ich darauf dringe, dass die neuerlichen, diesmal nicht von Bischöfen, sondern von der königlichen Regierung ausgehenden Vorschläge mit der Absicht geprüft werden, den Wünschen der ungarischen Uniaten so weit entgegenzukommen, als es irgend möglich ist.

Der Cardinal Staatssecretär zeigte sich, als ich mit ihm darauf zu sprechen kann, sogleich bereit, die Cardinals Commission wieder einzuberufen, welcher im Vorjahre die Angelegenheit der ungarischen Liturgie zur Berathung zugewiesen war. Ein Anzeichen dafür dass das bald geschehen wird, erblicke ich darin, dass die Propaganda aufgefordert wurde, das in ihren Händen befindliche Berathungsmaterial an das Staatssecretariat abzuführen. Man kannte erwarten, dass von den Bischöfen, an welche der Erlass vom 13. April v. J. ergangen war die ihnen aufgetragenen Berichte seither eingelangt sein dürften. Doch höre ich, dass bloss Se. Eminenz der Cardinal-Primas den Empfang bestätigt hat, mit dem Ersuchen von der Veröffentlichung des Erlasses vorläufig absehen zu dürfen. Der Bischof von Eperies soll denselben allgemein bekannt gegeben haben. Sonst hat von ihm, sowie von den Bischöfen von Munkács und Kreuz, nichts verlautet, sie hätten denn, was ich nicht weiss, dem Heiligen Vater, mit Umgehung der Propaganda eine Aeusserung zugeschickt.

Genehmigen Euere Excellenz den Ausdruck meiner Ehrerbietung
Revertera

4a. Revertera követ jelentésének melléklete

Ueber den Gebrauch der Ungarischen Sprache zu liturgischen zwecken.

I.

Am 26. September 1896 schickte die Propaganda an den Fürst Primas von Ungarn, Cardinal Vaszáry sowie an die griechisch-unirten Bischöfe von Munkacs, Eperies und Kreuz ein vom 2. September desselben Jahres datirtes Decret des S. Uffizio, womit es verboten wurde, in der Liturgie den Gebrauch der ungarischen Sprache einzuführen und liturgische Bücher in ungarischer Sprache zu drucken. Der Cardinal Primas erbat sich in einem am 8. Januar 1897 an den Cardinal-Staatssecretär gerichteten Briefe die Erlaubnis dieses Decret vorläufig noch nicht in Anwendung zu bringen.

Der Bischof von Munkács schrieb am 6. September 1896 ein Gesuch an den hl. Vater um wenigstens theilweise Zulassung der ungarischen Sprache in die Liturgie der Uniaten.

Der Bischof von Eperies berichtete auch seinerseits ausführlich über die Vorgeschichte der Indrucklegung ungarisch-liturgischer Bücher und über den in den Jahren 1848 und 1849, zuerst in der Pfarrkirche von Hajdu Dorog, dann aber auch in verschiedenen anderen Arten der Munkácser Diöcese eingedrungenen Misbrauch, die Messe im Volksdialecte zu lesen, was von Seite de damaligen Bischofes, zwar nicht erlaubt, aber stillschweigend geduldet wurde.

Vom griechisch-unirten Bischofe von Kreuz liegt ein an den hl. Vater gerichtetes Schreiben vor, welches vom 26. Januar 1897 datirt, die in Ungarn vorgenommenen Veränderungen der liturgischen Sprache misbilligt, sich jedoch dafür ausspricht, dass zur Beruhigung der Gemüther in einigen Punkten Zugeständnisse gemacht werden möchten.

Während noch darüber in der Curie verhandelt wurde, langte aus Wien ein vertrauliches Memorandum der kgl. ungarischen Regierung ein, welches der Herr Minister Baron Josika im Namen und Auftrage des Cultus- und Unterrichtsministers von Wlassics dem apostolischen Nuntius eingehändigt hatte.

Darin war der Hergang des Eindringens der ungarischen Sprache in die Liturgie historisch entwickelt. Davon ausgehend, dass die Ruthenen durch vielfache Bande mit ihren schismatischen Brüdern in Russland verknüpft sind, den Julianischen Kalender, die cyrillischen Schriftzeichen, eine slavische Liturgie, eben solche canonische Stundenbücher gebrauchen,

die sie aus Kiew beziehen und die zur Zeit der Union 1649 bestandenen Ceremonien noch jetzt beibehalten, gelangt das Memorandum zu dem Schlusse, dass bei ihnen die Abneigung gegen die ungarische Nationalität den Abfall von der katholischen Kirche vorbereiten könnte. Es haben daher Staat und Kirche ein gleiches Interesse an der Festigung der ungarischen Nationalität inmitten der ruthenischen Bevölkerung, also auch an der Sprache der Liturgie, die umsomehr ungarisch sein kann, als auch die katholischen Rumänen in Ungarn sich in der Liturgie ihrer lebenden Volkssprache bedienen. Dieses Memorandum war vom 6. Februar 1897 datirt.

Zur Prüfung und Beurtheilung der Sache wurde um unter Vorsitz des Cardinal-Staatssecretars eine besondere Cardinals-Commission einberufen, deren Mitglieder zugleich der Congregation für ausserordentliche kirchliche Angelegenheiten angehören. In diesem Gremium wurde beschlossen, es sei an dem Decrete des S. Officio vom 2. September 1896 festzuhalten und nachdem der hl. Vater diesen Beschluss am 20. Mäy 1897 sanctionnirt hatte, wurde die Propaganda beauftragt, ihn dem Cardinal-Primas und den griechisch-unirten Bischöfen Ungarns zu intimiren, mit der Ermahnung, darauf bedacht zu sein, dass jeder Misbrauch beseitigt, zur Vermeidung eines grösseren Schadens aber, mit ebensoviel Vorsicht als Festigkeit gehandelt werde, um eingewurzelte Übelstände allmählich auszurotten, bei der heil Allem zuerst das Wesentliche ins Auge zu fassen das Volk darüber zu belehren, aus welchen Gründen die Kirche lebende Sprachen zum Gebrauche der Liturgie nicht zulassen kann, dafür zu sorgen, dass die Gläubigen durch die Predigt und Verbreitung nützlicher Schriften, auch in katholischen ...lättem u. s. w. in dieser Hinsicht unterrichtet und aufgeklärt werden.

Den Bischöfen sollen auch die Mittel an die Hand gegeben werden, um alle Einwendungen zu widerlegen, welche auf unwahren Voraussetzungen fussend, Zweifel und Unzufriedenheit hervorrufen könnten; z. B. die Behauptung, der hl. Stuhl gestatte den Missionären sich in der Liturgie der Idiome der von ihnen evangelisirten Länder zu bedienen. Auf Verlangen der Cardinäle sollte die Aeusserungen der Bischöfer Ausdruck geben, und dieselben anweisen, über die Massregeln zu berichten, welche sie ergreifen würden, um die eingerissenen Misbräuche auszurotten. Dieser vom 13. April 1897 datirte Brief wurde am 30ten desselben Monates an die betreffenden Adressen geleitet. Obwohl die kgl. ungarische Regierung in ihren Memoranden davon keine Erwähnung thut, ist doch anzunehmen, dass ihr die Brief und dessen Inhalt nicht unbekannt geblieben ist.

Nach Empfang dieses Schriftstückes beeilte sich Seine Eminenz Cardinal Vaszáry denselben zu bestätigen, mit der Versicherung sich danach benehmen zu wollen. Daran knüpfte er das Ersuchen, zur Vermeidung von Aufregung und Reibungen, von der Publicirung vorläufig absehen zu dürfen.

In gleichen Weise erklärte sich der Bischof von Eperies bereit, die Misbräuche abstellen zu wollen, brachte aber auch die ihm zugekommene Weisung in die Oeffentlichkeit.

Andere Antworten sind in der Propaganda nicht eingelaufen. Das schliesst jedoch die Möglichkeit nicht aus, dass die Bischöfe von Munkács und Kreuz sich brieflich an den hl. Vater selbst gewendet haben können.

Die dem hohen Rescripte vom 25. v. M. in Abschrift beigelegene ablehnende Beantwortung des dem apostolischen Nuntius seinerzeit von der königlichen Regierung überreichten Memorandums ist, wie aus dem eben Gesagten erhellt, dem Briefe der Propaganda an die Bischöfe entnommen.

Ueber den Gebrauch der Ungarischen Sprache zu liturgischen Zwecken

II.

In den Acten des S. Officio findet sich eine ausführliche Motivirung des Decretes vom 2. September 1896, im Wesentlichen nach folgenden Gesichtspunkten:

Die Glaubensboten der ersten Jahrhunderte bedienten sich, wie es nicht anders sein konnte, überall der Sprachen, in denen sie sich dem Volke verständlich machen konnten. Als gegen die Mitte des 4ten Jahrhunderts die blutigen Christenverfolgungen aufhörten, bildete sich allmählich eine den Lehren und Traditionen der Kirche entsprechende Liturgie, allerdings noch mit localen Verschiedenheiten, unter Führung und im Anschlusse an die Apostelkirchen von Jerusalem, Antiochia, Alexandrien und Rom.

Daraus entstanden die orientalischen Liturgien des h. Basilius und Johann Chrisostomus, später die slavische in Orient; die römische, ambrosianische, gallicanische und die heute fast ganz verschwundene spanische Liturgie, in den westlichen Ländern.

Vom 4en Jahrhundert angefangen beschäftigten sich überall die Diöcesansynoden und oecumenischen Concilien damit, die Liturgie von eingerissenen Misbräuchen zu reinigen und namentlich die Messe, als den wichtigsten Bestandtheil des Cultus, durch feststehende Normen

vor Ausartungen sicher zu stellen. Dem vom Papste Damasus gegebenen Beispiele folgten in dieser Beziehung Leo I, Simmachus, Gregor I und mehrere Andere mit dem Bestreben, durch die Einheit der Sprache auch für das Dogma eine Schutzwehr gegen irrige Interpretationen zu errichten. Zu diesem Zwecke wurde im Occident das schon zu den todtten Sprachen gewordene Latein, im Orient das Griechische der ersten Jahrhunderte die authentische Ausdrucksweise der Liturgie. Gegen den Gebrauch von Volkssprachen, welche im Wechsel der Textirungen das Dogma zu gefährden drohten, wurde seither von der Kirche fortwährend angekämpft. Dem Apostel der Slaven S. Cirillus untersagte Papst Hadrian II. strengstens das Messelesen in slavischer Sprache. Sie wurde ihm und seinem Bruder Methodius von Johann VIII nach langen Erwägungen endlich darum gestattet, weil damit das Mittel gefunden war zahlreiche Slaven für die Kirche zu gewinnen. Zweihundert Jahre später verweigerte jedoch Gregor VII dem Könige Wratislav von Böhmen die Erlaubnis eines slavischen Gottesdienstes, der in den nördlichen katholischen Ländern nicht im Gebrauche war, folglich als eine die Einheit der Liturgie bedrohende Erneuerung von der Kirche verworfen wurde.

Im Jahre 1660 erschien in Frankreich ein mit lateinischen und französischen Texte gedrucktes Missale, welches vom gesammten Episcopate sogleich verboten wurde. Der darüber am 7. Januar 1660 erstattete Bericht fand die Billigung Alexander VII, welcher trotz des von Cardinal Mazarin geleisteten Widerstandes, den Beschluss der französischen Bischöfe bestätigte und mittels breve vom 22. Januar 1661 das Missale verbot.

Pius VI verdammt 1794 ebenso entschieden den Beschluss der Pseudo-Synode von Pistoja, wonach es erlaubt wäre, den Gottesdienst in vulgärer Sprache zu feiern.

Die Motivirung des Decretes vom 2. September 1896 abgesehen von den eben angedeuteten Grundsätzen der Einheit und Sicherstellung des Dogma durch den Gebrauch weniger, und zwar solcher liturgischer Sprachen die nicht mehr dem Wechsel unterliegen, nimmt überdies Rücksicht auf den Umstand, dass es unmöglich wäre der ungarischen Sprache einen wesentlichen Antheil an der Liturgie einzuräumen, ohne zu gewärtigen, dass andere Nationalitäten auch im lateinischen Ritus, die gleichen Rechte für ihre Volkssprachen verlangten, wodurch eine Zerreiſung der kirchlichen Einheit ernstlich zu befürchten wäre.

Von liturgischen Büchern steht nun das Missale an oberster Stelle und wird die Einführung lebender Sprachen in die Zelebrirung der

Messe als durchaus unzulässig erklärt. Weniger strenge ist die Praxis in Bezug auf das in zwei Theile zerfallende Rituale, dem sogenannten Sacramentarium und Benedictionale.

Der Heilige Stuhl tolerirt nicht allein in einem gewissen Masse, neben der liturgischen Sprache auch die approbirten Übersetzungen bei Spendung der Sacramente und Sacramentalien, sondern er erkennt auch die Gültigkeit der von den Bischöfen in dieser Beziehung autorisirten Gebräuche, unter Vorbehalt der letzten Entscheidung in strittigen Fällen.

Die den Slaven, welche im Besitze der alten Liturgie geblieben sind, eingeräumten Rechte können, nach den Ausführungen des S. Ufficio, ebenso – wenig als die Zulassung der ruthenischen und wallachischen Sprache zum Gottesdienste als ein praecedens weiterer Anforderungen angesehen werden. In der sogenannten Slavischen Liturgie ist nicht eine lebende Volkssprache, sondern die glagolitische Mundart autorisirt, welche längst zu den todten gehört. Für die Zulassung der ruthenischen Sprache war dieselbe Erwägung massgebend, wie seinerzeit das den heiligen Cyrillus und Methodius ertheilte Privilegium.

Durch sie wurden viele Millionen schismatischer Slaven für die Union gewonnen.

Ebenso war es, trotz widersprechender Behauptungen, bei den Wallachen. Es ist, nach den im S. Ufficio vorhandenen Beweisen, unzweifelhaft festgestellt, dass vor dem Übertritte eines Theiles derselben zum Katholizismus, die slavische Sprache ihrer Liturgie vorlängst von der rumänischen verdrängt war. Der Synode vom Jahre 1700, welche die Union besiegelte, waren in den Jahren 1697, 98 und 99 vier noch schismatischen Metropolitane von Alba Giulia (Fogaras) wurde beschlossen, die Vereinigung mit Rom habe zu geschehen, unter Beibehaltung des eigenen ritus, der herkömmlichen Disciplin, sowie des alten (Julianischen) Kalenders. Die Acten des Concils von 1700 wurden dem Kaiser Leopold und dem Primas von Ungarn vorgelegt und von beiden bestätigt.

Dass damals die Liturgie der Walachen bereits rumänisch war, wird durch Autoritäten ersten Ranges vielfach bestätigt.

So wird berichtet, dass in einem unter dem Bischofe Brancovic (1656–80) von Alba Giulia abgehaltenen Synod ein Decret erlassen wurde, welches den Gebrauch der slavischen Sprache in der Liturgie abstellt und dafür die rumänische vorschreibt (v. Denpaganci, Professor der rumänischen Sprache und Litteratur an der Universität Jassy 1885).

Dasselbe bestätigt in einem „Magazin für Dacische Geschichte“ 1846 Nic. Balescu indem er schreibt die Synode der rumänischen Kirche in Transilvanien verbot 1675 den Gottesdienst in slavischer Sprache und befahl denselben rumänisch zu celebriren.

Professor Biana, Bibliothekar der Rumänischen Academie äussert sich in einer 1887 erschienenen Abhandlung über den Psalter des Dositto Metropolitens der Moldau 1673, in der Weise, man wisse nicht, wann dieser Process (der Einführung der rumänischen Sprache) sich vollzogen habe doch besitze man Beweise dafür, dass der Anfang dazu schon im 15ten Jahrhundert gemacht wurde.

Als nun unter dem Metropolitens Atanasius die Union zu Stande kam, lautete der 14. Artikel der Synodalbeschlüsse vom 5. September 1700 so, dass es den Priestern zur Pflicht gemacht würde, den Gottesdienst in Walachischer Sprache abzuhalten, unter Androhung von Geldstrafen und eventueller Suspendirung a sacris.

Der widersprechenden und nicht erwiesenen Behauptung, dass den katholischen Rumänen erst nach der Union der liturgische Gebrauch des Walachischen erlaubt worden sei, wird demnach im S. Ufficio keine Bedeutung beigelegt.